
HÍRES ÉS HÍRHEDT RÓMAI CAESAROK

VILÁGTÖRTÉNELEM NAGY ALAKJAI

A VILÁGTÖRTÉNELEM NAGY ALAKJAI

Az új, képes történelmi sorozat
Híres és hírhedt római caesarok című kötetében Caesar,
Augustus, Caligula, Claudius, Nero, Vespasianus, Hadrianus,
Diocletianus és Constantinus személyiségrajzát és pályaképét
ismerhetjük meg.

Ebből rajzolódik ki a korszak, a császárkori Róma
felvirágzásának és hanyatlásának egész történeti íve.
A nagy egyéniségek életútjában megjelenített história
a személyiségek történelemformáló szerepét kívánja méltó
helyére állítani. Egyúttal érzékletes és érdekes feldolgozása a
múltnak, amelyben az egykori valóság
igazán emberközelivé válik.

Az elsősorban fiatalokhoz, diákokhoz szóló sorozat
– az ókortól napjainkig haladva – bemutatja majd
a legfontosabb földrajzi régiók és történelmi korszakok többi
kiemelkedő szereplőjét, híres és hírhedt, sorsformáló
személyiségét is. Tudományos igényvel megírt, olvasmányos
kötetei nem hiányozhatnak
a művelt ember könyvespolcáról.

A közeljövőben megjelenő további kötetek:

HELLÉN ÁLLAMFÉRFIAK

AZ ÓKORI KELET NAGYJAI

EGYIPTOMI FÁRAÓK

200 Ft

K O S S U T H K Ö N Y V K I A D O

HÍRES ÉS HÍRHEDT RÓMAI CAESAROK

ÍRTA KERTÉSZ ISTVÁN

KOSSUTH KÖNYVKIADÓ / 1992

Sorozatszerkesztő: Benke Zsuzsa

ISBN 963 09 3544 9

© KERTÉSZ ISTVÁN, 1992

(4800)

BEVEZETŐ

Római császárok hosszú sora tekint ránk majd kétezer év távolából. Arcukat, alakjukat szobrok és domborművek őrizték meg, tetteiket könyvek, feljegyzések. Közülük a legismertebbeket szeretnénk bemutatni. Elsőként *Julius Caesart*, aki noha nem volt császár, mégis minden későbbi római uralkodó elődjének tekinthető. Ő dolgozta ki a hadseregre támaszkodó és a társadalom széles tömegeinek pártfogását élvező egyszemélyi hatalom rendszerét; az ő fogadott fia, javainak és politikai törekvéseinek örököse, a későbbi *Octavianus Augustus* volt a *principatus* megalapítója; végül minden római császár az ő családnevét vette föl a főhatalom birtokbavételekor. Így vált *Caesar* neve a cézár, császár és más hasonló jelentésű kifejezések etimológiai alapjává.

Julius Caesart könyvünkben *Octavianus Augustus*, majd *Caligula*, *Claudius*, *Nero*, *Vespasianus*, *Hadrianus*, *Diocletianus* és *Nagy Constantinus* követi. Híres és hírhedt Caesarok voltak ők, korántsem hibátlanok. Mégis inkább a pozitív oldalaikat emeljük ki, mert véleményünk szerint így ábrázolhatjuk a legrealisabban a császári uralmat. A közvéleményt e kor megismerésében már régóta olyan írások befolyásolják, amelyek inkább botránykrónikáknak, semmint történeti műveknek tekinthetők. Saját családtagjaik kiírtásától, ártatlan polgárok vallási vagy politikai üldöztetéséig, a szexuális kicsapongástól a régi hagyományok sárba tiprásáig sokféle bűnnel és aljassággal terhelte meg az ókori történetírás az egymást váltó császárok bűnlajstromát.

Ilyen szempontból kíváltképp rosszul

jártak az Octavianusszal kezdődő Julius-Claudius-dinasztia tagjai. Az ő uralmukat *Suetonius* (élt kb. Kr. u. 70–140) és *Tacitus* (élt kb. Kr. u. 55–120) a jó ízlés határait nemegyszer túllépő történetekkel illusztrálják.

A józan és mértéktartó életet élő Octavianus még megúsza azzal, hogy csupán egy „vétek” miatt nehezteltek rá igazán. Feltételezték róla, hogy elnézte harmadik felesége, a házasságba már két fiúgyermekkel érkező Livia ármányait, amelyeknek sorban áldozatul estek Octavianus leszármazottai. Livia ezután első házasságából született fia, *Tiberius* számára szerezte meg a főhatalmat. *Évkönyvek* (Annales) című művében Tacitus e néhány figyelemre méltó szóval fogalmazza meg a sanda vádat: „... Livia, a közre végzetes anya, a Caesar-házra végzetes mostoha.”

Livia (vélt) cselszövéseinek haszonélvezője, Tiberius már kőkemény kritikát kapott. *Caesarok élete*. *Tizenkét életrajz* (De vita duodecim Caesarum) című írásában Suetonius fantáziadús eszközökkel ábrázolja, amint az elaggott uralkodó, aki korábban végignézte lehetséges utódai zömének elpusztítását, és Rómában megteremtette a zsarnokságtól való rettegés fagyos légkörét, utolsó éveit aberrált nemi gyönyörök hajszolásával igyekezett megédesíteni.

A Kr. u. 14-től 37-ig uralkodó Tiberiust 37 és 41 között *Caligula* követte. E szörnyetegnek elkönyvelt fiatalember nagyon is különbözött atyjától, a minden bizonnyal Tiberius bűnrészségével korán elhalálózott *Germanicustól*. *Germanicus* Tiberius unokaöccse és fogadott fia volt. Nemes jel-

leménél fogva általános rokonszenvenek örvendett, és még a családjával szemben gyűlölködő történetírók is a köztársaságkor igaz római férfiaknak utolsó megtestesítőjét látták benne. A Tiberiust gusztustalan vonásokkal bemocskoló Suetonius ezt írta róla: „Germanicus olyan testi és szellemi erényekkel ékeskedett, mint senki más – ez közismert dolog: szép természetű, nagy erejű férfi volt; igen művelt mind a görög, mind a latin szónoki művészet és irodalom terén.” Nem kevésbé méltányolta őt az egyébként kíméletlenül szigorú Tacitus is: „... szelíd volt barátaihoz, mértéket tartott az élvezetekben, egyetlen aszszonnyal, törvényes gyermekekkel élt, mégsem volt kevésbé harcias”. A fia mindennek az ellentétét képviselte. Csak néhány mondat Suetonius Caliguláról írt életrajzából: „Mindhárom nővérével bűnös viszonyt folytatott... Nehéz eldönteni, mi volt ocsmányabb: ahogyan kötötte, vagy ahogyan felbontotta házasságait... Vadállati kegyetlenségét leginkább ilyen dolgok bizonyítják: egyszer egy állatviadal előkészületei közben kiderült, hogy igen sokba kerül a hús a vadállatok etetéséhez; ezért kijelölte, hogy a bebörtönzött bűnözők közül kit kell felfaladni a vadállatokkal...”

A 41-től 54-ig uralkodó Claudius kora egyik legműveltebb embereként egymást kaszaboló halálraítéltek kínszenvedéseiben gyönyörködött, és miközben példaképe, Augustus mérsékelt politikáját kívánta

megvalósítani, feleségei és szabadosai bábja gyanánt nemegyszer viselkedett zsarnokként. Természetes tehát, hogy Suetonius is ennek megfelelő ambivalenciával írta róla: „Kihallgatások és ítélethozatal dolgában az esze csodálatos módon különféleképpen működött: hol körültekintően és bölcsen, hol meggondolatlanul, elhamarkodottan, nemegyszer ostobán, mint valami bolond.”

Az 54 és 68 között trónon ülő Neróval kapcsolatban nincs helye a kettős megítélésnek. Tacitus lesújtóan vázolja uralmának természetét: „... kívül béke, otthon rút kicsapongás; Nero, hogy fel ne ismerjék, szolgaruhában járt végig a város utcáit, bordélyházait és lebujaikat; olyanok mentek vele, akik elhurcolták az eladásra kirakott árukat és véresre verték a szembejövőket... mint ostromlott városban teltek az éjszák”.

Mindezek olvastán az ember szinte csodálkozik, hogyan lehetséges, hogy ilyen paranoid személyiségek uralma idején mégsem roppant össze a birodalom, sőt ereje megszilárdult. Tacitus és Suetonius páratlanul népszerű, és ezért a modern közvéleményt is befolyásoló írásai olyan művek, amelyeket alkotóik a gyűlölet mérgebe mártott íróvesszővel örökítettek ránk. Kevésbé elfogult történetírók, pl. *Cassius Dio* vagy *Josephus Flavius* írásai, valamint egyéb történeti ismereteink viszont óvatosságra kell hogy intsenek minket olvasásukkor.

A MONARCHIKUS ESZME MEGSZÜLETÉSE

CAIUS JULIUS CAESAR

„Úgy mondják, magas termetű, fehér bőrű, izmos, telt arcú, élénk fekete szemű, virulóan egészséges ember volt; csak élete utolsó éveiben ájult el gyakran, és szenvedett nyugtalanító álmoktól... Testápolás dolgában szinte túlságosan aprólékos volt; nemcsak gondosan nyíratkozott és borotválkozott, hanem némelyek szerint egyebütt is eltávolíttatta szőrszállait; igen nehezen viselte el egyre csúnyább kopaszodását, mert gyakran észrevette, hogy ellenfelei emiatt kicsúfolják. Így aztán rászokott, hogy ritkuló haját hátulról előre fésülje, s a senatus és a nép által ráruházott valamennyi kitüntetés közül azt fogadta, azzal élt legszívesebben, mely feljogosította, hogy állandóan babérkoszorút viseljen.”

Suetonius, aki általunk is méltányolt indokok alapján Julius Caesar életrajzával kezdi a tizenkét császár történetét, fenti soraiban szinte egy szelíd gúnyt érdemlő piperkőcöt állít élénk. Ám mielőtt bárki is téves következtetést vonna le Caesar egyéniségére nézve, gyorsan idézzük az életrajzíró *Plutarkhosz* azon mondatait is, amelyekkel a tudós khairóneiai férfiú (élt kb. Kr. u. 45–120) Caesar gall háborújának mérlegét megvonja: „... minden más hadvezérnél több csatát vívott, és több ellenséget ölt meg. Mert bár galliai hadjárata tíz évig sem tartott, nyolcszáznál több várost vett be ostrommal, és háromszáz néptörzset hódított meg. A vezetése alatt különböző időben vívott ütközetekben az ellenség oldalán hárommillió ember vett részt, ebből az elesettek száma egymillió volt;

ezekhez járult további egymillió hadifogoly.”

Bizony, az önmaga külsejére sokat adó Caesar politikusi és hadvezéri tevékenységében sem volt igénytelen. És ha mindehhez hozzászámítjuk, hogy Kleopatra személyében a világtörténelem egyik legizgatóbb vonzerejű hölgyét is magáénak mondhatta, akkor elismerhetjük, hogy mindenben a teljességre törekedett. Ezt kortársai is elismerték, és ezt a fajta elismerést a kései utókor sem tagadta meg tőle. Egy Curio nevezetű előkelőnek a „bika természetű” asszonyfaló imponált, amikor így vélekedett róla: „minden asszony férje és minden férj asszonya”. Napóleont a világtörténelem egyik leghatékonyabb mérszárosa ihlette meg, amikor *Tizenhét megjegyzés a Gondolatok a hadművészetről című könyvhöz* c. művében így ismerte el Caesar hadvezéri tevékenységét: „Caesar elvei megegyeztek Nagy Sándoréval és Hannibáléval: az erőket összpontosítani, sebezhető pontot nem mutatni, a döntő pontra gyorsan menetelni, az erkölcsi erőkre, fegyverei hírnevére és az általuk keltett félelemre támaszkodni, de kihasználni a politikai eszközöket is, hogy szövetségeseit hűségben, a legyőzött népeket pedig engedelmességben tartsa...”

Caius Julius Caesar, a római császárok elődje és példaképe, a ma általában elfogadott vélemény szerint Kr. e. 100. július 13-án látta meg a napvilágot. A családjához tartozó férfiak ez idő tájt kezdtek komolyabb szerepet játszani az államvezetés-

ben, noha nemzetségük mítikus eredete már korábban is nagyobb feladatok elvégzésére predesztinálhatta őket. A *gens Julia* ugyanis Aeneas fiától, *Ascanius Julustól* eredeztette magát, aki a mondák szerint Venus istennő unokája volt. Caesar nemcsak apai, de nagyanyai ágon is előkelő ősökkel büszkélkedhetett. Atyai nagyanyja, Marcia, Ancus Marciusig, Róma egykori királyáig vezette vissza származását.

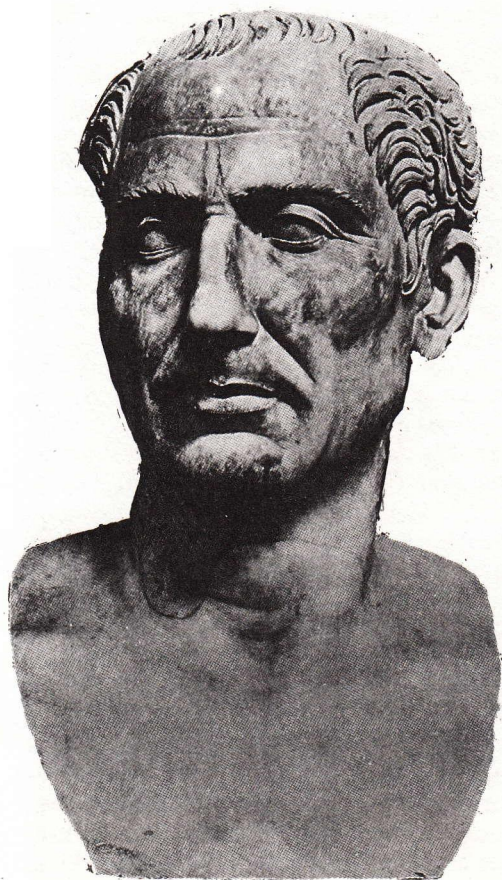
Caesar politikai pályáját és az állam jövőjéről alkotott elképzeléseit nagymértékben meghatározta az a körülmény, hogy atyja nővére, Julia, *Mariushoz*, a római polgárháborúk kiemelkedő katona-politikusához ment feleségül. A magát alacsony sorból a politikai elitbe felküzdő Marius elkeseredett ellensége volt annak a *Sullának*, aki a Kr. e. nyolcvanas években bizonyos sikerrel restaurálta a senatusi arisztokrácia hajdan oly szilárd hatalmát. Caesar tizennégy éves volt, amikor nagybátyja meghalt, de e markáns államférfi hatása nyilvánvalóan szerepet játszott abban, hogy tizenhat esztendőskorában feleségül vegye Marius egykori consultársa, Cinna leányát, Corneliát. Miután Sulla Kr. e. 82-ben dictatori ranggal Róma egyedura lett, irtóhadjáratot rendezett Marius hívei ellen, és ennek során Caesart is kényszeríteni akarta arra, hogy Cinna leányától elváljon. A fiatalember azonban becstelenségnek tartotta volna, ha enged a nyomásnak, és bár emiatt élete is kockán forgott, ellenállt Sulla követelésének. A dictator végül megkímélte őt, de környezetének nem kis jövőbelátással mondta róla, „ebben az ifjában nem egy Marius lakozik”.

Ez az epizód sokáig kísértette Caesart, aki ettől fogva a konzervatív sullai irányzat ellenfelének számított. Hogy a számára veszélyessé vált Rómától minél távolabb kerüljön, Kis-Ázsiába utazott, ahol diplomáciai és katonai ügyekkel kezdett foglalkozni. Valószínűleg ekkor alapozta meg azokat a fizikai képességeit, amelyek még az életrajzai hősei iránt oly kevés jóindulatot mutató Suetoniust is elkápráztatták: „Fegyverforgatáshoz, lovagláshoz kiválóan értett, a fáradtságot hihetetlenül állta. Menetelés közben lovagolt is néha, több-

nyire azonban az élen gyalogolt, mindig hajadonfótt, esőben, napsütésben egyaránt; hihetetlen gyorsasággal tette meg a leghosszabb utakat is, poggyász nélkül, bérkocsin naponként akár százezer római lépést; ha folyót tartóztatta fel útjában, úszva vagy felfújt tömlőkbe kapaszkodva kelt át rajta, és gyakran még futárait is megelőzte.”

Teste mellett szellemi erejét is edzette. Látogatta a rhodoszi Apollóniosz szónoklattan óráit, büszkén vallhatta tehát, hogy ugyanaz a mester tanította őt ékesszólásra, mint Cicerót. Kétségtelen, hogy a hasznosan töltött esztendők után a politikai harcra edzetten térhetett vissza Rómába. Itt Sulla 78-ban bekövetkezett halála után enyhülés járta át a közéletet, és ez lehetővé tette Caesar számára azt, hogy különféle tisztségek vállalásával nekilendüljön a politikai pályának. Előbb a *pontifexek* papi testületének lett tagja, majd megkapta a *katonai tribunus* címet. Igazi kiugrása a szürkeségből a 68-as évhez fűződött. Ekkor a pénzügyekkel foglalkozó *quaestorok* közé választották, de nem ez jelentette számára a népszerűséghez vezető ugródeszkát. Sokkal inkább egy jól kiszámított demonstratív tett, amely ország-világ előtt hirdette: ő a sullai rendszer ellenfele. Erről így tudósít Plutarkhosz: „... nagynénje, Julia – Marius özvegye – halála alkalmából a Forumon nagy sikerű halotti beszédet tartott. Ekkor merész elhatározással úgy intézkedett, hogy a Mariusok képmásait is vigyék a gyászmenetben. Ezeket akkor lehetett először látni; Sulla hatalomra kerülése óta Mariust ugyanis híveivel együtt a nép ellenségeivé nyilvánították. Emiatt többen szidalmazták Caesart, de a köznép, hangját hallatva, megfelelt a szitkozódóknak, sőt hangos tapssal üdvözölte a szónokot. Így mutatta ki a nép, milyen nagyra értékeli, hogy annyi idő után szinte az A világból hozta vissza a napfényre és a városba Marius tiszteletét és megbecsülését.”

Ettől kezdve a köznép határozottan megkedvelte Caesart, aki ezt a politikai tőkét a senatusi hatalom megnyirbálását kívánó politikusok támogatására használ-

CAESAR, AZ ÁLLAMFÉRFI

ta fel. Népszerűsége még nagyobb lett, amikor 65-ben *aedilisszé* választották. Ez a hivatal volt az, amellyel együtt járt a tömegszórakoztatást szolgáló cirkuszi és gladiátori játékok rendezése. Nos, Caesar nem az az ember volt, aki ekkora lehetőséget elszalaszt. Nem törődve azzal, hogy teljesen eladósodik, minden elődjét messze felülmúló bőkezűséggel gondoskodott a nép kedvteléséről. Ez a befektetés számára hosszú távon feltétlenül sokszorosan megtérült. Rövid távon azonban komoly kellemetlenségbe sodorta. 62-ben ugyanis megkapta a *praetor* tisztséget, és egy év múlva tartományi kormányzóként *Hispania-Ulterior* (Túlsó-Hispania) provinciába kellett utaznia. A *praetor* bírói hatás-

körrel felruházott főtisztviselő, helyettese a *consulnak*, a végrehajtó hatalom irányítójának. Amikor a *praetor* szolgálati éve letelet, rendszerint tartományi kormányzóként folytatta tevékenységét. Ezt a feladatot kapta Caesar is, csakhogy indulásakor kitört a botrány. Mint arról *Appianosz*, Kr. u. II. századi görög történetíró a római polgárháborúkról szóló írásában hírt ad, a pénzüket féltő hitelezők nem akarták a jeles férfiút elengedni Rómából: „Caesar, akit időközben Hispania praetorává választottak, hitelezői miatt egy időt még Rómában töltött, mivel népszerűséghajhászása miatt vagyonát sokszorosan felülmúló adósságokba verte magát. Állítólag ekkor mondta azt, hogy még 25 millió *sestertiusra* (1 *sestertius* egyenlő 1,09 gr ezüst értékével) van szüksége ahhoz, hogy semmije se legyen.”

Pedig Caesarnak ez idő tájt nem ártott egy kis vidéki levegő. 63-ban ugyanis belekeveredett *Catilina*, egy lezüllött nemes mozgalmába. Catilina és összeesküvő társai a senatust és a fennálló államrendet erőszakos eszközökkel akarták megdönteni. A szervezkedést az akkor *consuli* tisztelet betöltő neves szónok, *Cicero* leleplezte, és a főkolomposokat kivégezték. Caesar megúsza ugyan a felelősségrevonást, de teljes biztonságban nem érezhette magát. Hasonló helyzetben volt Róma talán leggazdagabb polgára, *Crassus* is. Ő a háttérből támogatta Catilina mozgalmát, mivel korábbi közéleti szereplései során komoly ellentétek alakultak ki közte és a senatus között. 71-ben neki sikerült levernie *Spartacus* rabszolgafelkelését, aminek következtében 70-re őt választották *consullá*. Ezt az alkalmat kihasználva Sulla több törvényt hatályon kívül helyezte. Emiatt a senatus tagjainak többsége igyekezett meggátolni *Crassus* további politikai előretörését. Sikerral. Catilináék leleplezése után ő is veszélybe került, és ez oda vezetett, hogy Caesarral szoros baráti kapcsolatot alakított ki. E kapcsolat gyümölcsöző volt Caesarnak 61-ben. A dúsgazdag *Crassus* kezességét vállalt érte hitelezőinél, így aztán elmaradt az a csúfság, hogy a kijelölt kormányzó ne tudja felkeresni tartományát.

Hispaniából hazatérve Caesar elérkezettnek látta az időt arra, hogy politikai ambícióit megvalósítsa. Kihasználva azt a körülményt, hogy Pompeius, a híres hadvezér Crassushoz és hozzá hasonlóan összekülönbözött a senatusszal, létrehozta háromjuk véd- és dacszövetségét, a történeszek által *első triumviratusnak* (triumviratus = három férfi szövetsége) nevezett szövetkezést. E koalíció tagjai közül Caesar a köznép körében élvezett népszerűségét, Crassus óriási vagyonát, Pompeius pedig a hadsereg támogatását hozta a közös kasszába. Ezen erőforrásokra támaszkodva elérték, hogy a tényleges államirányítási hatáskör a senatusról az ő kezükre szállt.

A kialakult helyzetet jól jellemezte, hogy miután Caesart az 59. év consulává választották, ő olyan erőszakosan lépett fel, hogy consultársa, a konzervatív Bibulus az év nagy részében ki sem merte dogni az orrát otthonából. Ezért aztán, mint Suetonius írja: „Attól fogva Caesar minden államügyet egyedül, a maga feje szerint intézett, és némely tréfacsínáló, ha játékos kedvében tanúként aláírt valamit, az időpontot nem Caesar és Bibulus consulságának évével jelölte, hanem úgy, hogy „kelt Julius és Caesar consulsága alatt.”

Consuli évét Caesar már mint a jövőendő egyeduralom próbaidejét igyekezett hasznosítani. Ekkorra már nyilvánvalóan kialakult az a meggyőződése, hogy a polgárháborúk során felerősödő válságjelenségek mind gazdasági, mind politikai téren csak egy katonai diktatúrával kezelhetők. A birodalommal növekedett államnak olyan monarchikus jellegű hatalomra van szüksége, amely a hadseregre támaszkodik, és amely lehetőség szerint minél szélesebb néptömegek támogatását élvezi. Egy ilyen felismerést tükröznek consulsága idején hozott intézkedései. Földet osztatott Pompeius veteránjainak, és jóváhagyta a Mithridatész pontoszi király elleni háborúban győztes hadvezér keleten fogatatosított intézkedéseit. Ezáltal tovább mélyítette barátságát Pompeiusszal, ugyanakkor fontos lépést tett a hadsereg megnyerése felé is. De szüksége volt persze emellett a tehetős pénzemberek, a lo-

vagrend tagjainak támogatására. Ezért, és hogy Crassust is lekötöztesse, leszállította az Asia tartományban lévő adóbérletek összegét. E tartomány adóit ugyanis lovagrendi társaságok szedték össze úgy, hogy az adóbeszedés jogát fix összeggel megváltották az államtól. Ez a gyakorlatban lehetővé tette számukra azt, hogy az államnak befizetett adóbérleti díj többszörösét hajtsák be a tartomány lakóin. Ezt a jó üzletet most Caesar még jövedelmezőbbé tette a bérleti díj leszállításával.

Consuli éve leteltével barátai támogatásával Caesar kitűnő lehetőséget kapott arra, hogy megpróbálja hasznosítani korábban, Kis-Ázsiában megszerzett katonai ismereteit. Öt évre szóló, rendkívüli *imperiummal* (teljhatalommal) együtt járó megbízatást kapott Illyria és Gallia Cisalpina, majd Gallia Narbonensis tartományok kormányzására. E megbízatás megnyitotta az utat előtte a meggazdagodás és a hadvezéri dicsőség felé. Megcsillantotta annak lehetőségét, hogy ő is személyéhez hú hadsereggé formálja azt a katonaságot, amelyet az állam, a köz jóvoltából gyűjthetett most hadijelvényei alá. Egyszóval: ha Caesar valóban egyszemélyi hatalomra törekedett, akkor az annak eléréséhez szükséges eszközök megszerzésére eljött néki az alkalom.

Illyria és Gallia Cisalpina kormányzása várhatóan nem sok gonddal járt. Az előbbi tartomány nagyjából a mai fogalmaink szerinti Jugoszlávia adriai területeit foglalta magában, míg utóbbi a Po völgyében terült el, meglehetősen romanizálódott lakossággal. Az igazi lehetőséget a harmadik, Gallia Narbonensis jelentette. Ez a provincia nevét központi településéről, NARBÓRÓL nyerte, mai elnevezése, *Provence*, pedig közvetlenül is utal arra, hogy itt valamikor római tartomány (provincia) volt. E vidéken zajlottak egykor a rómaiak nagy csatái a kimberek és teutonok ellen, és Caesar gyakran idézhette fel megint nagybátyja, Marius emlékét, aki sok dicsőséget szerzett erre felé. Provence területéről kiindulva valószínűleg meg a Gallia további részeire is igényt tartó hódító szándék. A hatalmas, a mai Franciaország és Belgium

POMPEJI: A NAGY SZÍNHÁZ RESTAURÁLT NÉZŐTERE

majdnem egész területét, Hollandia és Svájc egy részét, valamint a Rajna bal partját magába foglaló vidéket „hajas vagy üstökös” Galliának nevezték a rómaiak, utalva e táj lakóinak viszonylagos civilizátlanságára, dús hajkoronájára. A latin haj (= *coma*) szóból eredően alakult ki e későbbi provincia *Gallia Comata* elnevezése.

Miután Caesar öt évre szóló megbízatását később meghosszabbították, egyfolytában 58-tól 50-ig tartózkodott Galliában.

Működéséről minden kétséget kizáróan hiteles irodalmi forrás maradt fenn. Erről ő maga gondoskodott. Caesar ugyanis nemcsak vakmerő katona, józanul számító politikus, hanem élvezetes stílusú író is volt, aki a gallok ellen vívott háborúi történetét csakúgy megírta, mint a később Pom-

peius és hívei ellen folytatott polgárháborús küzdelmek históriáját. Így születtek meg az *Emlékeztető feljegyzések a gall háborúról* (*Commentarii de bello Gallico*) és *A polgárháborúról* (*De bello civili*) címen ismert munkák. Ezekben Caesar önmagáról egyes szám harmadik személyben írva, a tények sajátos megvilágításával és csoportosításával igyekszik tetteit jogosnak és igazságosnak feltüntetni. Néha olyan benyomást kelt a gyanútlan olvasóban, mintha nála nagyobb híve nem is lenne a békének – miközben derekas népiértást végzett a szabadságukhoz makacsul ragaszkodó gallusok között. Olykor viszont nem tudja leplezni valódi szándékait, melyek mélyén a római hódítás igazságosságának és jogosságának hite húzódott meg. Jellemző erre az 58-as év egyik eseménye. A mai Svájc nyugati részén élő *helvétek* a germánok zaklatásai elől az akkor még szabad Gallia Comata területére kívántak vándor-

rolni. Mivel az áhított földre legrövidebben Gallia Narbonensisen keresztül érhetek el, kérlelték Caesart, engedélyezze nekik az ő tartományán való átvonulást. A helvétek békés szándékához nem fért kétség, de Caesar meg akarta mutatni, ki az igazi birtokosa a vidéknek. Elutasította a helvéteket, és mint saját írásából kiderül, ebben az is szerepet játszott, hogy ezek egyik törzse, a *tigurinusok* népe, Kr. e. 107-ben legyőzte és iga alatt hajtotta át *Cassius Longinus*, Marius consultársa seregét. Caesar egy éjszakai rajtaütéssel most bosszút állt ezen a törzson, és ezt büszkén így kommentálta: „Ennek a körzetnek a lakói ölték meg L. Cassius consult, ők hajtották át iga alatt a seregét is, mikor atyáink idejében elhagyták hazájukat. Így aztán – akár véletlenül, akár a halhatatlan istenek akaratából – a helvét törzseknek az a része bűnhődött meg elsőnek, amelyik a római népre oly súlyos csapást mért. És Caesar ezúttal nemcsak a közösség sérelmét torolta meg, hanem a magáét is, mert a tigurinusok ölték meg apósának, L. Pisónak nagybátyját, L. Piso legatust is, mégpedig ugyanabban a csatában, ahol Cassiust.”

Amikor a személyes indok hiányzott az erélyes, sőt kíméletlen fellépéshez, akkor a függetlenségükért küzdő népekkel szembeni bizalmatlanság és gyanakvás irányította Caesar lépéseit. Igen jellemző például az, miképp indokolta egy alkalommal Gallia nagyobb részének megszállását: „Caesar jól tudta, hogy a gallok csaknem kivétel nélkül született elégedetlenkedők, akiket nagyon könnyen és gyorsan bele lehet ugatni egy háborúba, de egyébként is, minden ember ösztönösen szabadságszerető, és gyűlöli a szolgaság állapotát; ezért úgy vélte, meg kell osztania, szélesebb területre kell szétszórnia seregét...”

A sikeres harcok eredményeképpen Caesarnak hatalmas területek jutottak a kezére. 56-ra még Bretagne is az ő uralma alá jutott, miután a Loire (ókori *Liger*) torkolatánál tengeri csatában is legyőzte a *veneteket*. A hatalmas zsákmány és serege növekvő kötődése hozzá, a sorozatos győzelmeket arató hadvezérhez, Róma-szerte tovább növelte Caesar tekintélyét. Maga a

triumviratus azonban megsínylette legtehetségesebb tagja hosszúra nyúlt távollétét. Pompeius és Crassus bizalmatlanul viselkedtek egymással szemben. Kölcsönös ellenszenvük még a Spartacus leverése körüli időszakra nyúlt vissza. Mert a döntő csatát a rabszolgák ellen ugyan Crassus nyerte meg, de a menekülő szolgahad egy részét Pompeius csapatai semmisítették meg. Így aztán mindketten maguknak sajátították ki a rabszolgafelkelés eltiprásának érdemét. A triumvirek hatalmát rossz szemmel néző senatusi többség erre az elmentésre játszva és Caesar távollétét kihasználva igyekezett bomlasztani a három férfi szövetségét.

Caesar idejében észlelte a veszélyt, mivel dacára az állandó galliai háborús küzdelmeknek, hívei révén intenzív kapcsolatot tartott fenn a Rómában székelő állami intézményekkel. Ezért a rá jellemző gyorsasággal intézkedett. Az észak-itáliai Lucába hívta triumvirtsait – hogy néki ne kelljen túlságosan eltávolodnia a frontvonalától –, és egy szűkkörű megbeszélésen tisztázták a helyzetet. A személyes kapcsolat felvétele hasznosnak bizonyult. Crassus és Pompeius félretették az ellenségeskedést, és a megszilárdult bizalom légkörében további fontos intézkedéseket határoztak el. Caesar galliai megbízatását öt évvel meghosszabbították, az 55-ös évre Crassus és Pompeius vállalták a consulságot, majd a hivatali évük letelte utáni öt esztendőre Pompeius számára Hispania, Crassusnak pedig Syria területét jelölték ki helytartói működése színteréül.

Ezekután Caesar nyugodtan folytathatta Gallia meghódítását. Előbb a Rajnán átkelő germánokat szorította vissza, majd a kontinensen szabadságukért küzdő rokonainak gyakori segítséget nyújtó britanniai kelták ellen viselt két hadjáratot is. A sikeres hadvezért kezdte lassan a győzhetlenség nimbusza övezni, ám a hazulról ékező baljós hírek megkeserítették a harcokban aratott diadal ízét. 54-ben elhunyt leánya, Julia, aki Pompeius felesége volt, s a családi kapocs szétpattanása Caesar és Pompeius között gyengítette a surlódásmentes együttműködés esélyeit. Ráadásul

53-ban Crassus elesett a parthusok ellen vívott ütközetben, s ezzel a triumviratus befejezte tevékenységét.

Mielőtt tovább mennénk az események ismertetésében, röviden néhány mondatot Caesar magánéletéről. Mint korábban említettük, első felesége – a gyermekkorában eljegyzett Cossutiát nem számítva – Cinna leánya, *Cornelia* volt. Ő Kr. e. 76 táján szülte Juliát, aki később Pompeius felesége lett, és 54-ben egy rosszul sikerült szülés következtében meghalt. Maga *Cornelia* 69-ben hunyt el. Caesar második felesége Quintus Pompeius Rufusnak, Sulla vejének a leánya, *Pompeia* volt. A dolog érdekessége, hogy ily módon az egykori halálos ellenségek leszármazottai követték egymást Caesar oldalán, Cinna leánya után Sulla unokája lett a hitvese. A Pompeiával kötött frigy nyilvánvalóan politikai megfontolás következménye is volt, hiszen ezáltal Caesar rokonságba került későbbi szövetségével, Pompeiusszal. Ám ez a házasság nem volt sikeres, és felesége hűtlensége miatt 62-ben Caesar válni kényszerült. Utóbb nőül vette Cicero személyes ellenségének, Lucius Calpurnius Pisónak leányát, *Calpurniát*. Ez a házassága, csakúgy mint az előző, nem hozott gyermekáldást.

Az egyébként nőfalonak tartott Caesar házasságai korántsem bizonyultak annyira termékenyeknek, mint politikai eredményei. Leglátványosabb katonai sikerét Galliában 52-ben aratta, amikor nehéz küzdelemben legyőzte a gall törzsek többségét zászlaja alatt egyesítő Vercingetorixot. A diadal színtere Alesia (a mai Alise-Sainte-Reine) városa volt. A hadvezért nem kis büszkeséggel tölthette el az, hogy megadásra kényszerítette az ellenfél vezérét, hiszen, mint azt Plutarkhosztól tudjuk, Vercingetorix behódolása látványos különbségek között ment végbe: „Vercingetorix, a felkelő háború fővezére, felöltötte legszebb páncélöltözetét, felült gondosan felszerszámozott lovára, és kilovagolt a kapun. Caesar ülve fogadta; Vercingetorix lóháton megkerülte, azután leugrott lováról. Leszaggatta magáról páncélzatát, majd szóttanul és mozdulatlanul odaült Caesar lábához, míg csak fogolyként el

nem hurcolták, hogy a diadalmenet idejére életben tartsák.”

Nemsokára egész Róma Caesar lábai előtt hevert. Miközben őt a galliai harcok foglalták el, Rómában egészen más jellegű háború robbant ki. Már 53-ban súlyos feszültséget okozott a Városban az, hogy a Caesar elképzeléseit támogató *Clodius*, a radikális néppárti, vagyis a senatusi arisztokráciával szemben álló politikus szedett-vedett fegyveres osztagai véres összecsapásokat provokáltak a senatus pártján álló *Milo* ugyancsak felfegyverzett bandáival. Caesar galliai elfoglaltsága, Crassus halála következtében az egykori triumviratus tagjai közül csak Pompeius volt abban a helyzetben, hogy a főváros nyugalmáról gondoskodhassék. Ő azonban a kivárás álláspontjára helyezkedett. Caesar ellenségei közül többen azon mesterkedtek, hogy a senatus pártjára állítsák ezt a hiú, hatalomvágyó, ugyanakkor politikusi képességeit tekintve Caesartól messze elmaradó embert. Pompeius pedig úgy gondolta, hogy minél zavarosabb Rómában a helyzet, annál nagyobb szüksége lesz rá az arisztokráciának, következésképp annál nagyobb hatáskört fog a kezébe kapni. Számítása bevált. Miután Kr. e. 52. január 20-án Clodiust Milo emberei meggyilkolták, s a kitört belháború közepette még a senatus üléseinek helyt adó *curia* is leégett, Pompeiust társ nélküli consullá nevezték ki. Ezt követően 49-ig következetesen Caesar ellenfelei látták el a consuli tiszteket, s miközben Pompeius egyre inkább a konzervatív arisztokrácia felé sodródott, Caesar hívei elszigetelődtek, s a Galliában annyira sikeres vezér helyzete Rómában megrendült. Nyilvánvalóvá lett, hogy a Caesar és Pompeius, illetve az általuk képviselt politikai irányzatok polgárháborús összecsapását nem lehet elkerülni.

Miután Caesar számára nem maradt más választás, mint hogy hazai ellenségein fegyveres erővel legyen úrrá, Kr. e. 49. januárjában elindult csapataival Róma felé. Január 10-én lépte át egy legióval a Gallia Cisalpina tartományt Itáliától elválasztó *Rubico* folyót, és mivel ez a fegyveres felvonulás visszavonhatatlanul az újabb pol-

gárháborút jelentette, állítólag ez alkalommal hagyták el száját e szállóigévé vált szavak: „A kocka el van vetve.” (Alea iacta est.)

Pompeius, aki a belpolitikai küzdelmek miatt eddig óvakodott elhagyni Rómát, korábban megszerzett hispaniai helytartóságát úgy irányította, hogy ott állomásozó hadát legatusai vezetésére bízta. Így Itálián belül csak viszonylag csekély erői voltak. Ezért a senatus vele tartó nagyobbik részét magával víve átkelt a Balkánra, és Épeirosz tartomány földjén, a mai Görögország Albániától délre eső területein vetette meg lábát. Itt vonta össze hajóhadát, gyűjtött katonákat, és ide várta Hispaniában állomásozó csapatait is. Itália magára hagyása súlyos taktikai hiba volt Pompeius részéről, amelyet Caesar igen ügyesen ki is használt. Mérsékelt, megbocsátó magatartásával Pompeius Itáliában maradt híveinek többségét a maga pártjára állította, és így nemsokára ő léphetett fel Rómában a törvényesség helyreállítójaként. Előbb azonban Hispaniába vonult, nehogy az ott lévő legiók Pompeiushoz csatlakozzanak. Ilerdánál legyőzte a pompeianus sereget, de igyekezett e győzelmet a lehető legenyhébb eszközökkel elérni, nehogy maga ellen vadítsa azokat a polgártársait, akik őt is szolgálhatnák, és hogy saját embereit megkímélje. Erről a polgárháborút festő írásában ő maga így emlékezett meg: „Caesar azt remélte, hogy harc és veszteség nélkül befejezheti a hadjáratot, minthogy az ellenséget elvágta az élelmiszer-utánpótlástól. Miért veszítse el még szerencsés ütközetben is néhány emberét? Miért engedje meg, hogy megsebesüljenek katonái, akik annyi érdemet szereztek szolgálatában? Végül, miért tegye próbára a szerencsét? Hiszen a hadvezérnek nem kisebb kötelessége ésszel, mint fegyverrel legyőznie az ellenséget. Részvétet érzett ama polgártársai iránt, akiknek harcban kellett elesniük; szívesebben győzne úgy, hogy mind sértetlenül életben maradnak.”

Könyöröletes magatartásával nemcsak a kevés áldozattal járó győzelmet vívta ki, de Pompeius sok harcosát is a maga oldalára állította. Ezután már kétszeresen is győztesként térhetett vissza Rómába. Egy-

részt az ilerdai győzelemmel megfosztotta Pompeiust a várt katonai erősödés reményétől, másrészt meggyőzte a még ingadozó római polgárokat arról, hogy az ő hatalmától nem kell rettegniük. Így a szíveken is diadalt aratott, és ez egyszerre őt ruházta fel a törvényesség látszatával. Rómában dictatorrá választották, de mindössze 11 napig élt ezzel a hatalommal. Ez idő alatt visszaállította a törvényes rendet, levezette a consulválasztásokat, és csak miután ezzel végzett, és politikailag megbízható háttérrel gondoskodott, szállt partra Görögországban, hogy megütközzék Pompeiusszal.

Kr. e. 48. augusztus 9-én csapott össze egymással az adott korszak minden bizonnyal legkiválóbb két hadvezére. Caesar serege létszámát tekintve kisebb, a harci tapasztalatok és az edzettség tekintetében viszont értékesebb volt, mint Pompeius hada. Az előbbi 23 000 római nehézgyalogost, 5000–10 000 főnyi segéderőt, 1000 gall és germán lovast, valamint 400 könnyűgyalogost, míg utóbbi 50 000 római nehézgyalogost, 4200 fős gyalogos segédhadat, ezenkívül hétezernyi lovast számolt. Az összecsapásra a thesszáliai Pharsalosnál került sor.

A találékonyabb, merészebb és kitaróbb Caesar megnyerte a sorsdöntő ütközetet. Seregének veresége után a hitevesztett Pompeius azonnal elhagyta a csatateret. Csekély kísérettel az egyiptomi Alexandria felé vette útját, hogy az ott uralkodó kiskorú *Ptolemaiosz Dionüszosz* és udvara védelmébe ajánlja magát. Abban reménykedett, hogy az az uralkodóház, amely korábban az ő kegyeiért versengett, anyagi eszközöket bocsát a rendelkezésére egy új hadsereg szervezéséhez. Tévedett. A vesztesnek ritkán akad barátja, s a politika nemigen fér meg a szánalommal és a hálával. A segítségért fohászkodó Pompeiust az egyiptomi uralkodó kivégeztette.

Nemsokára Caesar is Alexandriába érkezett. Csak kisszámú katonaság kísérte a Római Birodalom leghatalmasabb politikusát, mert Caesar, mint korábban már többször is tette, a hatékonyságot most is előnyben részesítette a kényelmes bizton-

A VESUV KITÖRÉSE ÁLTAL LÁVA ALÁ
TEMETETT HERCULANEUM EGYIK UTCÁJA

sággal szemben. Néhány történész abban sejti sietsége okát, hogy szerintük nem feltétlenül elfogni akarta Pompeiust, hanem tárgyalni kívánt vele. Esetleg meg akarta kímélni az államot a további harcoktól, számításba véve, hogy ellenfele még Hispaniában és Észak-Afrikában bírt bizonyos katonai erővel. Caesar talán azt is meg kívánta kísérelni, hogy rávegye Pompeiust, uralják közösen az államot. (Az persze kérdéses, hogy ellenfele ebbe beleegyezett volna. Az ő kettősükben egyértelműen Caesar volt az, akinek határozott

politikai célkitűzései voltak, Pompeius pedig nem az az ember volt, aki megelégedett volna a második hellyel.) Ha a történészek ezen feltételezése helytálló, akkor még inkább érthető Caesar felháborodása, amikor meghallotta Pompeius gyászos végzetének történetét, és megpillanthatta egykori vetélytársa levágott fejét. Annyi bizonyos, hogy Ptolemaiosz hiába várt hálát Caesartól.

A tényleges hatalom Alexandriában egy szűk udvari klikk kezében összpontosult, amely csak nemrég úzte el az akkor 21 esztendő Kleopatrát, a király nővérét, aki öccse mellett Egyiptom társuralkodója volt. A bosszús Caesar most elhatározta, hogy érvényt szerez az egykori XII. Ptole-

maiosz, a rómaiak szövetségese végrendeletének, és visszahelyezi Kleopatrát jogai-
ba. Ezt az elhatározást a XIII. Ptolemai-
ossal szembeni ellenszenv mellett a rend-
kívül vonzó királynő iránti rokonszenve
csak megerősítette. Ez a szimpátia azután
csakhamar lángoló szerelemmé változott,
és ez a kései szenvedély az élete delelőjére
érkezett római újabb veszedelembé so-
dorta. Ptolemaiosz hada rátámadt a Kleo-
patrát pártfogoló Ceasar maroknyi seregé-
re. Alexandriában véres utcai harcok tör-
tek ki, ezek hevében leégett a híres ale-
xandriai könyvtár, és maga Caesar is haj-
szál híján odaveszett, mivel egy összecsá-
pás során a tengerbe zuhant. Végül azon-
ban a Szíriából a helyszínre érkezett római
legiók rendet teremtettek. Ptolemaiosz és
az őt befolyásoló udvari klikk életével la-
kolt a történekeért, Kleopatra pedig egye-
dül vehette kezébe a kormányzást.

Az egyiptomi harcok elültével egy rö-
vid, de kellemes szerelmi románc vette
kezdétét Caesar és Kleopatra között, s ta-
lán valóban nem nélkülözi az alapot az a
híresztelés, miszerint a királynő nemsoká-
ra megszülető *Kaiszarión* (Caesarion) nevű
kisfiának a derék római volt az atyja.

Caesarnak azonban nem jutott túlságo-
san sok ideje magánéleti kedvteléseire. A
rómaiak által korábban legyőzött pontoszi
király, VI. Mithridatész fia, II. *Pharnakész*
megtámadta Róma kis-ázsiai tartományai-
t. A kötelesség ide szólította a hadvezért,
akinek győzelméről így emlékezett meg
Plutarkhosz: „Zéla város közelében leverte
Pharnakészt, és kiűzte Pontoszból. Mikor
Caesar barátjának, Amatiusnak Rómába
küldött levelében leírta, hogy milyen gyors
és teljes győzelmet aratott, ezt a három szót
használta: »Jöttem, láttam, győztem.« Mi-
vel azonban latinul – *veni, vidi, vici* –
mindhárom szó azonos betűvel kezdődik,
és azonosan is végződik, rövidségével még
meggyőzőbben hangzik.”

Győzelme után Caesar visszatért az
egyeduralmának magát alávető Rómába.
Mint meghatározatlan időre kinevezett
dictator, a teljhatalom birtokába jutott. Ha-
talmával élve igyekezett felszámolni az ál-
lamot gyengítő legélesebb társadalmi el-

lentéteket. Ez idő tájt különösen az adóssá-
gok és az azokkal járó magas kamatok
problémája állította egymással szembe a
társadalom alsóbb és gazdagabb rétegeit.
A köznép gondjainak enyhítésére Caesar
elrendelte a lakbértartozások részleges el-
engedését és a kamatok eltörlését. Ugyan-
akkor elejét vette azon radikális törekvé-
seknek, amelyek általános adósságelenge-
dést céloztak. Mindez egybevágott régi
céljával, a minél szélesebb társadalmi tá-
mogatás megszerzése iránti igényével.

Az állam belső rendjét megszilárdító
belpolitikai lépések után kerítet sort arra,
hogy Pompeius maradék erőit megsemmi-
sítse. Észak-Afrikában Pompeius apósa,
Quintus Caecilius Metellus Pius Scipio és
Caesar legengesztelhetetlenebb politikai
ellenfele, az ifjabb *Cato* élesztették az el-
lenállás tüzét. Nekik elég tekintélyes had-
erejük volt, ráadásul élvezték a szomszéd-
os Numidia királya, *Juba* támogatását is.
Kr. e. 46 áprilisában azonban Caesar *Thap-
sus* mellett szétverte hadukat. Ezután Afri-
ka városai megadták magukat Caesarnak.
Az Utica városának védelmét irányító Ca-
to, belátva a további ellenállás reményte-
lenségét, öngyilkosságot követett el. Egy
év múlva a hispaniai *Mundánál* megse-
misült Pompeius fiainak serege is.

Ellenfelei legyőzését követően Caesar
előbb tíz évre, majd Kr. e. 44-ben élet-
hosszigan megkapta a dictatori hatalmat.
Ezzel elérte azt a politikai célt, amelyért
ifjúsága óta küzdött. Az, amit elért, kétség-
telenül egyedülálló volt Róma törté-
netében, s mint minden szokatlan dolog,
kihívta a hagyományokhoz ragaszkodó
emberek gyűlöletét. Suetonius, aki a korai
császárokkal szembeni ellenszenvét nyíltan
hangoztatta, Caesar közismerten gyás-
szos végzetét sem tartja méltánytalannak:
„Egyéb cselekedetei és mondásai azonban
épp eleget nyomnak a latban, hogy ki-
mondjuk: visszaélt hatalmával, és nem ok
nélkül gyilkolták meg. Mert nem elég,
hogy mértéktelenül sok tisztséget elfoga-
dott – örökös consulságot, élete végéig tar-
tó dictatori hatalmat, az erkölcsbíró leg-
főbb hivatalát, ezenfelül az »imperator«
előnevet, a »haza atyja« melléknevet, szob-

POMPEJI VÁROS RÉSZLET

rot állíttatott magának a királyok sorában..., hanem azt is eltúrte, hogy minden emberi méltóságnál magasabb kitüntetéseket szavazzanak meg neki...”

A társadalom egy része még éretlen volt arra, hogy megértse azt, amit Caesar már tudott: a városállamból birodalommal növekedett államot csak az egy kézben össz-

pontosuló hatalom erejével lehet hathatósan kormányozni. És mivel Caesar nyíltan és különösebb tapintat nélkül szakított a köztársaságkor politikai értékeivel, hát az ellene kirobbanó harag is gátlástalan formában nyilvánult meg. Arisztokrata összeesküvők Kr. e. 44. március 15-én több késszúrással megölték. Az általa képviselt eszmék azonban nem szálltak vele együtt a sírba, hanem rövidesen teljes diadalt arattak.

A KORAI PRINCIPATUS

OCTAVIANUS AUGUSTUS

„Feltűnően szép, igen kecses volt az alakja életének minden szakaszában, pedig mindenféle pipereholmit megvetett; még a hajviseletével is kevésbé törődött; egyszerre több borbélyt is foglalkoztatott, szakállát

AZ IFJÚ OCTAVIANUS,
A KÉSŐBBI AUGUSTUS CSÁSZÁR

meg hol nyiratta, hol beretváltatta, s közben rendszerint olvasott vagy írt valamit. Arckifejezése mindig nyugodt és derűs volt, akár beszélt, akár hallgatott... Ragyogó, világos szeme volt, jólesett neki, ha azt hitték, isteni erő lakozik benne, és örült, hogy akire erősen rászegelte tekintetét, az, mintha napfény vakítaná, lesütötte a szemét... A haja enyhén hullámos és világosszöke – a szemöldöke egészen összeért;... termete alacsony... ezt azonban feledtette tagjainak szépsége és arányossága...”

Arányosság, harmónia. Suetonius nem véletlenül emeli ki ezeket a vonásokat Octavianus jellemzésekor. E nagy formátumu politikus egész pályája a harmónia jegyében alakult. Ebben lényegesen különbözött Caesartól. Caesar üstökösszerűen bukkant elő a háttérből a Kr. e. hatvanas évek végén, és csak tetteinek figyelmes szemlélője vélheti utólag, hogy ez nem volt egészen váratlan. Aztán amilyen meredeken ívelt felfelé szerencséje, éppoly hirtelen csonkult torzóvá meggyilkoltatása miatt plasztikusan formálódó politikai műve. Octavianusnak hosszú élet, türelmesen kivárt politikai sikerek jutottak. Az ő nyugodt egyéniségére volt szükség ahhoz, hogy az állam imbolygó hajója a köztársaság polgárháborús viharoktól korbácsolt tengeréről a principatus békésebb öblébe evezhessen.

A sokra hivatott *Caius Octavius* Kr. e. 63. szeptember 23-án született Rómában. Ez az év Catilina összeesküvésének leleplezése miatt volt sokáig emlékezetes a város-

VERONAI VÁROSKAPU A KORAI CSÁSZÁRKORBÓL

ban, később azután e születés okán is gyakran emlegették. Az újszülött családja nem volt túlságosan előkelő. Atyja, a hasonló nevű Caius Octavius töltött be első ízben szenatori tisztséget a familiából. Az apa viszonylag csekély politikai jelentősége mutatkozott meg abban is, hogy házasságai – legalábbis kezdetben – szerény közéleti haszonnal kecsegtettek. Az első asszonyról, Anchariáról csak annyit lehet tudni, hogy egy Octavia nevű leányt szült neki. A második feleség, egy itáliai kisváros, Aricia vezető családjából származó *Atia*, Atius

Balbus leánya sem látszott valami nagy fogásnak. Idővel azonban változott a helyzet. *Atia* édesanyja, *Julia* ugyanis Julius Caesar testvére volt. Így aztán a növekvő hírnagybácsi dicsősége bearanyozta az unokaöccs ifjúságát is.

Caius Octaviusnak szüksége is volt támogatásra, hiszen édesapja 59-ben elhunyt. Őt és testvéreit, az atya első házasságából született idősebb Octaviát, illetve az Atiától származó ifjabb Octaviát mostohaapjuk, Lucius Marcius Philippus, az 56-os év egyik consula nevelte fel. De odafigyelt rájuk Caesar is. Annál is inkább, mert a gyermek Octavius kezdett figyelemre méltó tulajdonságokat felmutatni. Alig

A COLOSSEUM

A CAPITOLIUM REKONSTRUKCIÓJA
Egy XIX. SZ.-I KÉPEN

múlt tizenegy éves, amikor nagyanyja, Julia temetésén – mint a halott egyetlen férfi leszármazottja – gyászbeszédet mondott. Állítólag ez a beszéd nem hagyott kétséget afelől, hogy a gyermek jól ismerte Caesar-nak közel két évtizeddel korábban a másik Julia temetésén elmondott szavait. Octavius később is igyekezett Caesar jóindulatát elnyerni, és a fiúutód nélküli dictator számos jelét adta annak, hogy unokaöccse törekvései visszhangra leltek benne. 47-ben beválasztatta Octaviust a pontifexek papi testületébe – hajdanán ő is az istenek szolgálatával kezdte közéleti pályáját –, majd a Pompeius hívei ellen győzelmesen végrehajtott afrikai hadjáratot követően megengedte a ifjúnak, hogy részt vegyen a diadalmenetben.

Caesar kitüntető figyelve nem volt híján a jövőről alkotott elképzeléseknek. Ha stabilizálni akarta a monarchikus rendet, örököséről is gondoskodnia kellett. Az adott helyzetben Octaviuson kívül senkire sem gondolhatott tágabb rokonságából. Az ifjú alacsony származása azonban gon-

dot jelentett. Ezt a problémát Róma dictatora a rá jellemző robbanékonyssággal oldotta meg. A ráruházott jogoknál fogva Octaviust bejegyeztette a patríciusok közé. Ezáltal a fiatalember Róma legelőkelőbb rendjének tagja lett, és megnyílt előtte az út a felé a politikusi pálya felé, amely jobára e rend képviselői számára adatott meg. Caesar persze saját sorsából is jól tudta, hogy a jó származás még csak előfeltétele a sikernek, a garanciát csak a megszerzett tudás és tapasztalat adhatja meg. Arra gondolt, mennyire hasznos volt neki annak idején a kis-ázsiai tartózkodás, amikor elsajátíthatta a később olyannyira gyümölcsöző katonai ismereteket, vagy a rhodoszi szónoklattan, amely felruházta őt a politikai életben igen fontos meggyőzés művészetével. Octaviusnak is hasonló iskolát kívánt nyújtani. Ezért a Balkán nyugati partvidékén fekvő Apollóniába küldte. Ott Octavius a neves pergamoni szónok, Apollodórosz leckéit hallgatta, és emellett katonai képzésben részesült a környéken állomásozó legiók tisztjeitől. Feltehető, hogy Caesar szerepet szánt neki a dákok és parthusok ellen tervezett hadjárataiban. Ám mindez megghiúsult, mert Caesart nemsokára meggyilkolták.

MARCELLUS SZÍNHÁZÁNAK MARADVÁNYAI RÓMÁBAN

A halott dictator végrendelete azután nyilvánvalóvá tette azt, amit addig csak sejteni lehetett. Caesar vagyona háromnegyedét Octaviusra hagyta, és fiává fogadta az általa olyannyira kedvelt ifjút. Amikor Itáliába visszatért, a végrendelet értelmében Octavius felvette a Caius Julius Caesar nevet. Ezentúl csakis így szerepelt, s ezzel azt is kifejezte, hogy magát nagybátyja politikai örökösének tekintti. Ettől kezdve ragadt rá az *Octavianus* elnevezés, amely az Octavius nemzetségből más nemzetségbe adoptáltat jelent, s amellyel megkülönböztették őt örökbefogadójától.

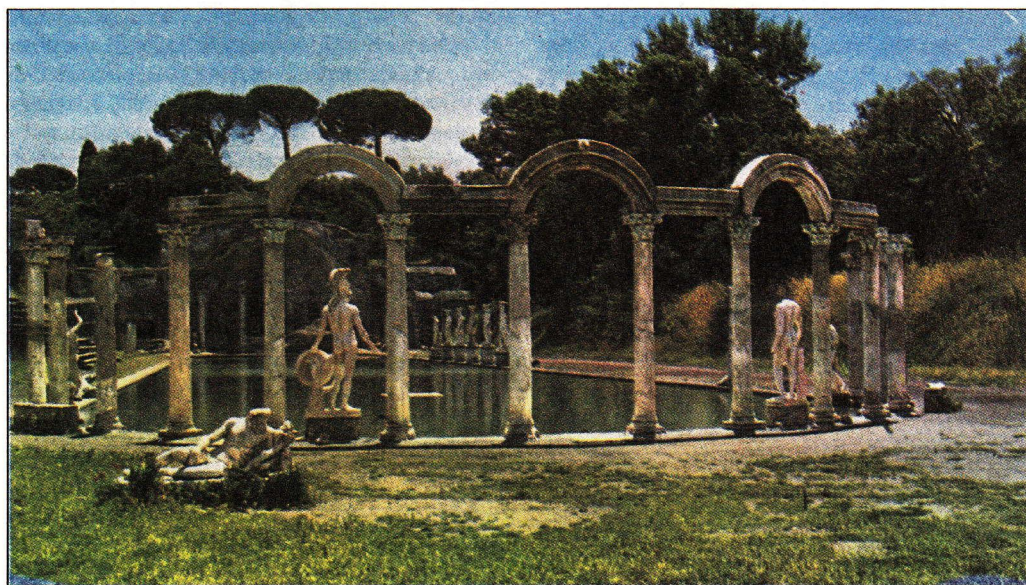
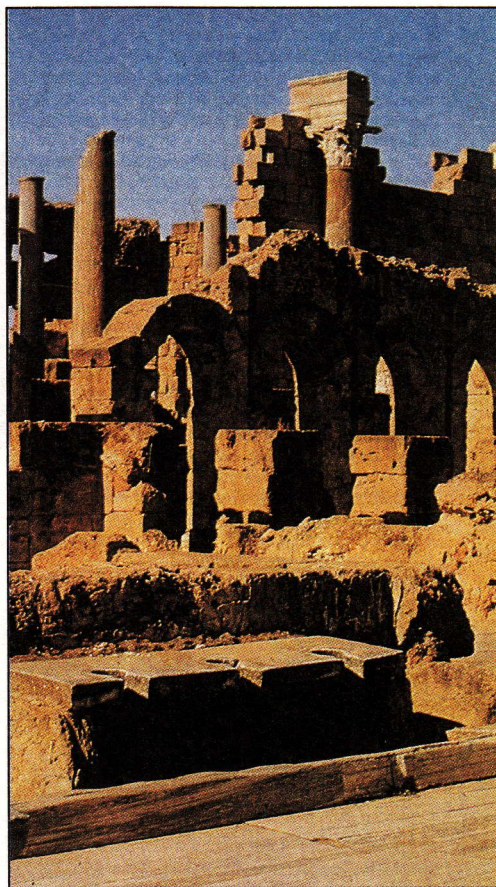
Caesar meggyilkolása általános zűrvart keltett Itáliában. Magában Rómában a

tömeg olyan fenyegetően viselkedett, hogy az orgyilkos csoport két legtekintélyesebb vezetője, *Marcus Brutus* és *Cassius Longinus* a város elhagyására kényszerült. Noha a hivatalban lévő caesarianus consul, *Marcus Antonius*, aki Caesar legjobb barátjának számított, taktikai megfontolásból egyelőre mérsékelten viselkedett, a megölt dictator helyettese, a *magister equitum* (a lovasság parancsnoka) tisztségét betöltő *Marcus Aemilius Lepidus* azonnal bosszúállást hirdetett a gyilkosokkal szemben. A senatus java része nem bánta a történeteket, mert úgy vélte, hogy ezáltal megnyílik az út a szenatori rend egykor élvezett politikai jelentőségének visszaállítására. A nép hangulata miatt azonban nem látszott tanácsosnak túlságosan messzire menni Caesar rendszerének elítélésében. Ezért aztán elfogadták Cicero

mérsékelt indítványát, hogy a gyilkosokat hagyják büntetlenül, de Caesar tetteit és ennek megfelelő összes intézkedését tekintsék továbbra is érvényesnek. Csak-hogy már Caesar temetése jelezte, hogy ez a kompromisszum nem alkalmas a politikai ellentétek feloldására. Marcus Antonius *Appianosz* által felidézett beszéde és a beszédet kísérő fenyegető jelenségek ezt egyértelműen bizonyítják: „»Polgárok! Nem lenne méltó az, hogy ily nagy férfiú felett én magam – egyetlen ember! – mondjam el a gyászbeszédet: úgy illő, hogy az egész haza szava szólaljon meg! Ezért ismertetem veletek mindazt, amit virtusát csodálva, mindannyian egy lélekkel, a senatus és nyomában a nép egyaránt, még életében megszavaztatok, úgy, hogy a saját szavaitokat, nem pedig Antoniuséit fogjátok hallani.« Ezután komor és szigorú arccal kezdte a felolvasást, hangjával is kiemelve mindenütt a lényegét, és különösen azokra a határozatokra helyezve a nyo-

A LEPTIS MAGNA-I
HADRIANUS-FÜRDŐ RÉSZLETE

A NIMFÁKNAK SZENTELT USZODA
A HADRIANUS-VILLA PARKJÁBAN

TÁNCOLÓ NŐK – ITÁLIAI FALFESTMÉNY

matékot, amelyekben Caesart istenként magasztalták, szentnek és sérthetetlennek, a haza atyjának, jótevőjének és senki más-hoz nem hasonlítható vezetőjének nevezték. Minden egyes ilyen kifejezés után Antonius tekintetét és kezét Caesar holtteste felé fordította, és úgy mutatta, mennyire különbözik a valóság a határozatoktól!”

Marcus Antonius tehát vádló szavak nélkül is vádolta a gyilkosokat, s a köznép egyértelműen tanújelét adta, hogy méltányolja érzéseit. Caesar legjobb barátja és harcostársa azonban a kegyelet terén sem akart túlzásokba esni. Ezért esze ágában sem volt érvényt szerezni Caesar végrendeletének, és megtagadta Octavianustól, hogy az özvegy Calpurnia által nála letétbe helyezett készpénzvagyont kiszolgáltassa neki. Ez oktan cselekedet volt részéről, mivel közeledést idézett elő a vele szemben amúgy is bizalmatlan senatus és Octavianus között.

Octavianus, mihielyt a római közállapotokból érzekelte, hogy biztonságát az örökbefogadója életét elvevő összeesküvők nem fenyegethetik, azonnal határozottan lépett fel. Caesar veteránjai éppúgy, mint a dictatornak lekötölezett pénzemberek minden támogatást készek voltak megadni neki a politikai karrierhez. Ő pedig óvakodott valódi céljait felfedni, és igyekezett a köztársasági rend odaadó híveként elfo-

gadtatni magát. Az Antonius és a senatus között éleződő konfliktus ebben a törekvésében segítségére volt. Antonius ugyanis a senatus ellenkezése dacára ki akarta kényszeríteni, hogy a neki kijelölt Macedonia helyett hivatali ideje letelte után Gallia Cisalpina és Comata tartományokat kapja meg működési területül. Ráadásul öt évre szóló helytartói megbízatást követelt. Így ugyanolyan hatáskörhöz és hasonló lehetőségekhez jutott volna, mint Caesar, mielőtt elintézte Pompeiust. Cicero és a senatusi többség ezt nem akarta engedni, és épp kapóra jött nekik az Antoniusra ugyancsak bosszús Octavianus ajánlkozása az együttműködésre. Octavianus ezzel a lépéssel legális színezetet adhatott politikai ambícióinak. Cicero azt hitte, hogy Octavianust kijátszhatja Antonius ellen, és amikor ez utóbbi erőszakkal kísérelte megszerezni Gallia Cisalpinát, az új consulok mellett Octavianus legióit is igénybe vették. Sőt Cicero indítványára Caesar örököse olyan praetori hatalmat kapott, amely feljogosította a tartományokban folytatandó tevékenységre.

Amilyen hiba volt Antoniustól az, hogy lekezelte és semmibe vette Octavianust, éppoly baklövést követett el Cicero is, amikor maga adatott törvényes hatáskört a kezébe. Pedig Atticushoz írt egyik levelében meglehetősen éleslátóan állapította meg Octavianusról: „Én úgy vélem, nem válik belőle jó állampolgár; sok olyan ember van körülötte, aki halállal fenyegeti

barátaikat.” Az események azután igazolták ezt a megállapítást.

43 tavaszán kezdetét vette az úgynevezett mutinai háború. Antonius felvonuló csapataival szemben Brutus, Gallia Cisalpina helytartója, Caesar egyik gyilkosa, Mutina városában készült fel a védelemre. A senatus határozata értelmében a két consul, Hirtius és Pansa, valamit Octavianus öt saját, zömmel Caesar egykori harcosai-ból álló legiójával indult északra, hogy megakadályozza Antoniust Gallia birtokbavételében. A Mutina mellett lezajló összecsapásokban Antonius vereséget szenvedett, és kénytelen volt nyugatra vonulni, ahol alvezére (*legatus*), Ventidius új legiókkal várta. Az Antoniust legyőző sereg közben átmenetileg fővezérek nélkül maradt. Az történt ugyanis, hogy mindkét consul, Hirtius meg Pansa is életét vesztette. Seregüket így a kötelességtudó Octavianus kénytelen volt a maga irányítása alá vonni. Hirtelenjében kilenc legióra növekedett a rendelkezésére álló haderő, amivel, ugyebár, már lehetett kezdeni valamit. Az uralkodókkal szemben negatívan elfogult ókori történetírás nem is hajlandó a szerencsés véletlen számlájára írni ezt a fejleményt. Erre utalnak Suetonius mondatai: „Minthogy a háború folyamán Hirtius az első vonalban elesett, Pansa pedig belepusztult sebeibe, híre járta, hogy mindkettőnek ő okozta halálát azért, hogy Antonius menekülése után, ha majd a köztársaság consulok nélkül marad, egymaga vegye kézbe győztesen mindhárom hadsereget. Pansa valóban gyanús körülmények között halt meg, s ezért őrizetbe vették Glyco nevű orvosát, akiről azt hitték, hogy sebébe ő hintett mérget. Ehhez Aquilius Niger még hozzáteszi, hogy Hirtiust, a másik consult, a csata zűrzavarában Augustus maga ölte meg.”

Akármi történt, Octavianus egy csapásra döntő tényezővé vált a politikában. Ezt a realitást persze sokan nehezen emésztették meg. A senatus, amely eleinte csak Antonius vereségének híreről szerzett tudomást, Decimus Brutusnak diadalmenetet szavazott meg, Octavianus érdemeit azonban nem ismerte el. Ráadásul tör-

vényesítette azt, hogy Marcus Brutus Macedoniát és Illyricumot, Cassius pedig Syriát tartományul birtokba vette. Az Octavianusszal szemben kimutatott ellenszenv és a Caesar gyilkosai felé irányuló jóakarát felfedte a senatus valódi célját, azt, hogy végső soron Caesar ellenfeleit akarja hatalomhoz juttatni. Ez sürgős lépésekre kényszerítette Octavianust. Azt követelte a senatustól, hogy jutalmazza meg Mutina mellett győzelmet aratott katonáit, és jelölje őt consulnak az elesett főtisztviselők helyébe. Amikor pedig határozott visszautasításban részesült, és arról is hírt kapott, hogy Gallia Narbonensis területén Marcus Antonius egyesítette haderejét Aemilius Lepiduséval, habozás nélkül Róma ellen irányította seregét. A védtelen fővárost harc nélkül elfoglalta, és ezután már nem volt akadálya annak, hogy a megrettent senatus Octavianus minden követelését teljesítse. Jóval a törvényes határidő elérése előtt – a consuloknál az előírt életkor 43 év volt – unokafivérével, Quintus Pedius-szal együtt consullá választották, és törvényt szavaztak meg Caesar gyilkosainak megbüntetéséről.

Hasonló helyzet állt elő, mint Kr. e. 49-ben. Akkor a törvénytelenül Rómára támadó Caesar legitimizálta a hatalomátvételt a távollévő és törvényes felhatalmazással bíró Pompeiusszal szemben. Most Octavianus tette ugyanezt, mikor Rómát erőszakkal elfoglalva ellenséggé nyilvánította a senatus meghatalmazásával tartományaikban tartózkodó Caesar-gyilkosokat. Úgy látszik, Octavianus jó tanítvány volt. Ezt végre Marcus Antonius is felismerte, és hajlott a megegyezésre. Annál is inkább, mert kettejük között adott pillanatban Octavianus látszott erősebbnek. Így történt, hogy 43 novemberében megegyezett egymással Octavianus, Marcus Antonius és Aemilius Lepidus. Egymás között osztották meg az állam feletti főhatalmat, és kötelezettséget vállaltak arra, hogy minden erejüket a Caesar-gyilkosok és támogatóik ellen fordítják. Ezt a megállapodást azután a népgyűlés szentesítette, és őt évre megválasztotta őket „a köztársaság ügyeinek rendezésére kijelölt triumvireknek”.

A történészek által *második triumviratus*-ként emlegetett politikai szövetség első dolga a személyes okból vagy nézeteik miatt veszélyesnek ítélt polgárok kiirtása volt. A halálra ítéltnek nevét hosszú listákon tették közszemlére, és az összeírtakat (*proscribáltak*) bárki jutalom fejében megölhette, viszont halállal lakolt, aki segíteni merészelte őket. A triumvirek a listák összeállításánál nagy „önfeláldozásról” tettek tanúbizonyságot. Octavianus például Antonius kedvéért hozzájárult hajdani jóakarója, Cicero kivégzéséhez. Marcus Antonius saját nagybátyját, Lucius Antonius, míg Lepidus tulajdon fivérét, Paulus Lepidust dobta oda áldozatul. Rövidesen háromszáz senator és kétezer lovas pusztult el a triumvirek terrorja következtében. Appianosz érzékletesen festi le a borzalmakat: „Egész Itáliában és magában a Városban azonnal megkezdődött az emberek gyors összefogdosása. Az áldozatokat különféle módon ölték meg, de a vérdíj kedvéért mindegyiküknek levágták a fejét, hogy bemutathassák. Sok, régebben tekintélyes férfiú méltatlan módon, álruhába öltözve menekült. Néhányan kutakba rejtőztek, mások szennyes, föld alatti csatornába, vagy füstös padlásokon és a sűrűn rakott tetőcserepek alatt lapultak teljes csendben. Nemcsak hóhéraiktól féltek, hanem feleségüktől és gyermeküktől is, ha nem voltak velük jó viszonyban; felszabadítottaitól, rabszolgáiktól, sőt hitelezőiktől és földjüket megkívánó szomszédaiktól is rettegetek. Minden rejtett erkölcsi szenny napvilágra került, és a senatorok, consulok, praetorok, néptribunusok – e hivataloknak akár várományosai, akár betöltői – sorsuk százalmas változásában könyörögve borultak saját rabszolgájuk lába elé, és szolgájukat megmentőjüként, uruként tisztelték. A legszázalmasabb az volt, hogy sokan még ezen az áron sem nyertek irgalmat.”

Míg Itáliában folyt a tisztogatás, az alatt a keleti tartományok sorra a Caesar-gyilkosok és párhíveik kezére kerültek. Hogy ezek ne erősödhessenek tovább, a triumvirek elhatározták, döntésre viszik a dolgot. Macedonia keleti vidékeire vezették a ha-

dat, amely Antonius és Octavianus vezérlete alatt két csatában győzött Cassius és Brutus seregei felett. Caesar merénylői öngyilkosok lettek, a polgárháború és ezzel együtt a birodalom sorsa eldőlt. A Kr. e. 42. október 23-án és november 14-én, e két sorsdöntő napon kicsikart győzelem *Philippinél* elsődlegesen Marcus Antonius katonai teljesítményének volt köszönhető. A győzelmek gyümölcseit azonban végül Octavianus aratta le.

Addig azonban még egy évtizedet várnia kellett. Már a csaták után nem sokkal a *triumviratus* lényegében *duumviratus*szá alakult, mivel a philippi győztesek Lepidust gyakorlatilag kiszorították a hatalomból. Egymás közt pedig úgy döntöttek, hogy Itália és a nyugati tartományok Octavianus, míg a keleti provinciák Antonius irányítása alá kerülnek.

Octavianus ténykedése azzal kezdődött, hogy a társaival történt megállapodás értelmében kiosztotta a veteránoknak Itália tizenhat városa földjének legjavát. Mivel ez a földek korábbi tulajdonosaival szembeni erőszakos fellépéssel járt együtt, hamarosan új nyugtalanság vette kezdetét a sokat próbált félszigeten. Ezt kihasználva a keleti útja miatt távol lévő Antonius felesége, Fulvia és fivére, Lucius Antonius lázadást szítottak Octavianus ellen. Ez az úgynevezett perusiai háború kirobbanásához vezetett. Octavianus Perusiánál 40 tavaszán elfoglalta a felkelés fő fészket. Fulvia Görögországba menekült, ahol nem sokára meghalt, míg Lucius Antonius, bátyjára való tekintettel, kegyelemben részesült. Noha Marcus Antoniusnak nem volt része a lezárt konfliktus kirobbanásában, már maga a pusztító tény, hogy nevét mily könnyen lehetett felhasználni egy Octavianus elleni akcióhoz, mutatta, nem lesz könnyű sokáig békében megférniük egymással.

A nyugodt és harmonikus Octavianusszal szemben Antonius maga volt a vulkán. Féktelensége számos ellenséget szerzett neki, és Cicerónak korábban igazán könnyű dolga volt, amikor emberi gyengéit pellengérré állította. Hippias mímusjátékos lakodalmán, prostituáltak tár-

saságában átdorbézolt éjszaka után például olyan ocsmányul viselkedett a nyilvánosság előtt, hogy Cicero az ellene írott beszédei, a *Philippicák* második darabjában így bélyegezte meg őt: „Te, akinek ilyen torka, ilyen mellkasa, ilyen gladiátorhoz illő erős testalkata van, annyit vedeltél Hippias lakodalmán, hogy még másnap is, a római nép szeme láttára is erőt vett rajtad a hányás. Nemhogy látni, de még hallani is undorító! Ki ne tartaná ezt szégyenletesnek még akkor is, ha lakoma közben, valamelyik féktelen tivornyázásod során történt volna? De hogy a római nép gyülekezetében, hivatalos teendőinek végzése közben, a lovasság parancsnoka, akinek

még böffentenie is szégyen lett volna, borszagot árasztó ételdarabokkal hányja tele az ölét és a bírói emelvényt!” Fulvia a maga házasságos, összeférhetetlen természetével kicsit megzabolázta Antoniust, de amikor Keletre egyedül ment rendet csinálni, a Caesarhoz hasonlóan nagy természetű hadvezér igencsak nyitottá vált az újabb kalandok számára. Találkozása az ilyesmire szintén kapható egyiptomi királynővel, Kleopatrával egy viharos és pusztulásba döntő szerelmi kapcsolat kezdetét jelentette. Mert mást jelentett Caesar utódjának lenni Kleopatra ágyában, és mást a politikai tettek mezején. Octavianus jobban járt az utóbbival.

KLEOPATRA

41–40 telét Antonius gondtalanul töltötte Alexandriában, Kleopatra oldalán. Ám a perusiai háború hírére kénytelen volt félbeszakítani a románcot, és visszatérni Itália földjére. Megállva Szicíliában, egyezsége lépett Caesar egykori nagy ellenfelének, Pompeiusnak a fiával, *Sextus Pompeiusszal*, aki a hagyományos köztársaság hívei közül már csak egyedül rendelkezett fegyveres erővel. E nyilvánvalóan taktikai jellegű lépés után felkészült az Octavianusszal való összecsapásra, de az állam egyelőre még elkerülte az újabb polgárháborút. Fulvia halálhíre és az a körülmény, hogy Antonius és Octavianus annyi közös sikert megért katonái vonakodtak egymásra fegyvert fogni, a békés megoldás felé hajlította a feleket. Brundisiumi találkozásukon tisztázták a félreértéseket, és újból felosztották a provinciákat. Octavianusnak jutottak a nyugati, Antoniusnak a keleti tartományok, míg Lepidus kénytelen volt beérni a jelentéktelen Africával. A kibékülést megpecsételő, a frissen megözvegyült Antonius feleségül vette Octavianus ugyancsak nemrég özvegyé vált édestestvérét, Octaviát.

Néhány viszonylag nyugodt esztendő következett, majd 37-ben Octavianus megtámadta Sextus Pompeiust. Tarentumban még egyszer személyesen is találkoztak a szövetségesek, és Antonius hajókat adott át Octavianusnak a tengeri harchoz, míg partnere legiókat bocsátott rendelkezésére készülő parthus hadjáratához. Látszólag szilárd volt tehát az állam belső békéje. Csakhogy a parthusok elleni hadjárat előkészületei Antoniusnak ürügyet szolgáltatnak arra, hogy régi álmát megvalósítsa. Várandós feleségét visszaküldte Rómába, ő maga pedig a szíriai Laodikeiába ment. Ide hívta Kleopatrát is, akivel azután anélkül, hogy hivatalos nejétől elvált volna, makedón módra házasságot kötött.

Lehetséges, hogy a nem római törvények szerint megtartott esküvő a rómaiak számára jogilag nem jelentette az Octaviával fennálló házasság megszűnését, ám a nyilvános nászszünnepnek gyorsan híre ment, és Octavianust aligha lehet túlzott érzékenységgel vádolni, ha emiatt megne-

hezte Antoniusra. Az sem tett jót kettőjük kapcsolatának, hogy míg 36-ban Octavianus sikerrel teljesítette feladatát, és legyőzte Sextus Pompeiust, addig a szerelmébe teljesen belebolondult Antonius ugyanebben az évben kudarcot vallott a parthusokkal szemben. Aztán amikor két évvel később Antonius újabb keleti hadjáratot indított, akkor már győzelme is a szakítást gyorsította.

34-ben Antonius Armeniára támadt, és a felkészületlen ellenféllel szemben könnyű győzelmet aratott. Az előzetes megállapodás értelmében ebben az évben consuli hivatalt is viselt, s emiatt igazán remek alkalom kínálkozott előtte megint tekintélyének helyreállítására. Ha most Rómába megy, és diadalmenetben vonul be a városba, azután maga mellé veszi Octaviát, akkor hosszú időre megszilárdíthatja a birodalom békéjét. Ám Antonius nem tagadta meg önmagát. Diadalmenetét Alexandriában tartotta meg, és hogy Kleopatra iránti szerelmét újra bizonyítsa, a már korábban adott Koilé-Szíria mellett neki ajándékozta Libüét és Kürénét. Közös gyermekeik pedig megkapták Armeniát, Médiát, Szíriát, Fóniciát és Kiliakiát. Mindennek a tetejében, mikor megtudta, hogy Octavianus rossz szemmel nézi a keleti tartományok elajándékozását, kijelentette, hogy semmi köze hozzá, hiszen Caesar igazi örököse úgyis Caesarion, Kleopatrának a dictatortól született fiúgyermeke.

Antonius magatartása annyira provokatív volt, hogy azt Octavianus nem hagyhatta szó nélkül. 32-ben nyilvánosságra hozta Antoniusnak a római Vesta szentély gondjaira bízott végrendeletét, amely nem hagyott kétséget afelől, hogy Antonius Egyiptomot tartja igazi hazájának. És mivel a végrendelet megerősítette, hogy alkotója Caesariont tekinti Caesar valódi örökösenek, az okirat egyben Octavianus legitimitását is megkérdőjelezte. Erre csak is háborúval lehetett válaszolni. Itália és a nyugati tartományok felesküdték Octavianusnak, Antonius hívei pedig elhagyták Rómát. Kitért a köztársaság történetének utolsó polgárháborúja.

Kr. e. 31. szeptember 2-án csapott össze az ellenségek hajóhada a nyugat-görögországi Actium közelében. Az ütközet nem tartott sokáig, mert az egyiptomi gályák már a csata kezdő szakaszában megfutamodtak; élükön az ingatag lelkű királynő, Kleopatra vezérhajójával. Szerelmese menekülése láttán Antonius is elhagyta a harcok színterét. Viselkedése annyira váratlan volt, hogy harci gályáinak többsége még hosszú ideig elszántan küzdött, és katonái csak akkor hagyták abba a harcot, amikor megbizonyosodtak vezérük végleges távozásáról. Ezután már csak idő kérdése volt Octavianus végső győzelme. Ez 30-ban következett be, amikor Octavianus meghódította Egyiptomot. Kleopatra és Marcus Antonius öngyilkos lett, Caesarionnal gyilkos fegyver végzett. A fáraók földje római tartománnyá süllyedt, Caesar örökbe fogadott fia a Római Birodalom egyedüli urává emelkedett.

Suetonius érdekes epizódot említ Octavianus alexandriai tartózkodása idejéből, amely világosan utal a polgárháború győztesének végső céljára: „Ugyanebben az időben [Octavianus] felhozatta a sírboltból és megsejmelte Nagy Sándor koporsóját és holttestét, majd aranykoronát helyezve fejére, virággal borította el, úgy rőtta le kegyeletét iránta; mikor azonban megkérdezték tőle, nem óhajta-e a Ptolemaeumot is megtekinteni [a Ptolemaioszok síremlékét], azt mondta, királyt akar látni, nem pedig hullákat.”

Ez a történet már az uralma alatt világbirodalmat egyesítő politikust vetíti elénk, akinek példaképe nem más, mint Nagy Sándor. Caesar utóda persze ebben is csak a nagy elődöt követte, akiről ugyancsak Suetonius írta: „Quaestorként Külső-Hispaniát kapta tartományul. A praetor rendeletéből igazságszolgáltatási körútján Gadesbe érkezvén, Hercules temploma mellett megpillantotta Nagy Sándor szobrát, és felajdult, mondván, hogy únja már a semmittevést, hogy még nem vitt véghez nevezetes tettet, holott Nagy Sándor az ő korában már leigázta a földkerekséget...” Mint később kiderült, Caesarnak sikerült pótolnia a lemaradását, és ha kissé idősebb

korban, mint annak idején a makedónok királyának a sors megengedte, azért ő is belépett a nagy hódítók sorába. Most Octavianus előtt nyílt meg a lehetőség. A kérdés csak az volt, hogyan törvényesítse a birodalom egésze felett gyakorlatilag már meglévő hatalmát.

Octavianusnak erre is megvolt az elképzelése. Miután helyeselte Caesar elgondolását a katonai monarchiáról, azt akarta megvalósítani. Mégpedig nem átmenetileg, hanem hosszú távon. Az eredményes megvalósításhoz azonban le kellett vonnia a tanulságokat Caesar végzetéből. Be kellett látnia, hogy a hagyományokkal nyíltan szakító egyeduralom állandóan ébren tartaná a konzervatív politikai erők ellenállását. Valami mással kell tehát próbálkoznia. A megoldás végül is zseniálisan egyszerű lett. A köztársaság helyreállításának jelszavával hozta létre a császári uralmat. Ezt azután maga is büszkén hirdette abban az iratban, amelyben saját politikai és egyéb cselekedeteit összegezte. Ezt a végrendeletéhez csatolt írást, amelyet *Az isteni Augustus tettei* (Res gestae divi Augusti) néven ismer a tudomány (vagy Ancyrai okiratként, mivel első ismert példánya a kis-ázsiai Ancyra, a mai Ankara közelében került elő), természetesen sokan elemezték. Az teljesen nyilvánvaló, hogy a birodalom első császára tetteit kívánta vele igazolni és a lehető legjobb színben feltüntetni. Ezzel nemcsak saját személyét óhajtotta dicsfénnel övezni, hanem utódai hatalmát is legalizálni akarta, akiknek uralma az övéből eredt. Így a tények önkényes csoportosítása, olykor elferdítése egyáltalán nem volt idegen számára. Csak egy jellegzetes példa: „Tizenkilenc éves koromban a magam elhatározásából és a magam költségén hadsereget szerveztem, melynek segítségével a párturalomtól szorongatott államot felszabadítottam. Ezen a címen a senatus kitüntető határozatával tagjai közé választott” – írja Octavianus. E mondatok a Kr. e. 43-as esztendő eseményeire céloznak, amikor Caesar örököse hajlandónak mutatkozott fellépni Marcus Antonius ellen, és a senatus egy része azt örömmel üdvözölte. Majd, mint tudjuk,

Mutina alatt elesett a két consul, mire Octavianus szerint ez történt: „A nép pedig ugyanebben az évben, miután a háború során mindkét consul elesett, consullá és triumvirré választott az állam ügyeinek rendbehozatalára.” Őt tehát megválasztották. Csak aki Suetoniust is elolvassa, tudhatja meg a teljes igazságot: „Még huszadik évét sem töltötte be, amikor megszerezte a consuli hatalmat, mégpedig úgy, hogy legióit szinte ellenséggéként egészen Róma alá vonultatta, és követeket küldve a városba, a hadsereg nevében magának követele a consulságot. Ez alkalommal a küldöttség vezetője a senatus ingadozását látva, hátravetette köpönyegét, és kardja markolatára mutatva nem habozott a tanács színe előtt kijelenteni: »Majd megteszi ez, ha ti nem teszitek.«”

Miként consullá „választását”, úgy monarchikus hatalma megszilárdítását is sajátosan értelmezett hitelességgel írta le: „Hatodik és hetedik consulságom idején [Kr. e. 28–27], miután a polgárháborúknak véget vettem, a legfőbb hatalom közös egyetértéssel rám ruházott birtokában az állam ügyeinek intézését a magam hatalmából a senatus és a római nép kezébe tettem. Ezért az érdememért senatusi határozat alapján Augustusnak neveztek, és házam ajtófélfáját az egész nép nevében babérral díszítették, ajtóm fölé koszorút tűztek polgártársaim megmentésének jutalmául, és aranypajzsot helyeztek el a Curia Iuliában, melyet a felirat szerint a senatustól és a római néptől vitézségemért, nagylelkűségemért, igazságosságomért és jámborságomért kaptam. Ezután tekintély dolgában mindenkit felülmúltam, hatalmam viszont semmivel sem volt több, mint hivatalbeli társaimnak.”

Mielőtt végképp elézékenyülnénk Octavianus önzetlenségén, nézzük meg, hogy mi is történt valójában. Miután Kr. e. 29-ben visszatért Itáliába, látványos diadalmenetben ünnepelte meg főbb katonai sikereit, Illyricum és Egyiptom meghódítását, valamint Antonius legyőzését. Ebben az évben ötödször töltötte be a consuli címet. Annak jele gyanánt, hogy mindenkor változó consultársával szemben ő képviseli

li a folytonosságot a főhatalomban, őt 24 lictor kísérte, míg a másik consult egy sem. Régi barátjával, Agrippával egyetemben megszerezte a censori meghatalmazást, amely lehetővé tette számukra a senatus névjegyzékének átvizsgálását. Ekkor és a következő év során 150 senatort kizártak ebből a fontos testületből, míg 50 senatort lemondattak pozíciójukról azzal az engedménnyel, hogy egykori rangjuk külsőségeit megtarthatják. Csak miután a senatust, vagyis a legfőbb államtanácsot kedve szerint megrostálta, szánta rá magát a következő lépésre. 27. január 13-án lemondott rendkívüli hatalmáról, és bejelentette a köztársasági rend visszaállítását, ahogy azt tetteinek előbb idézett summázatában olvashattuk is. A senatus persze tisztában volt azzal, hogy Octavianusnak esze ágában sincs lemondani a hatalomról, és az előző évek bizonytalanságainak kiszolgáltatott senatorok – akár megbeszélték velük a színjátékot előre, akár nem – tudták a leckét. Elkezdtek kérlelni a nagy férfit, ne hagyja magára az államot tengernyi problémájával. Néhány napon át egyik hatáskört a másik után fogadtatták el vele, míg nem megkapta az *Augustus* (az istenek által nagyra növelt férfiú) kitüntető jelzőt is. Ezután hivatalos neve a következőképpen alakult: *Imperator Caesar Augustus divi filius*. A *divi filius* (isten fia) jelző arra utalt, hogy az istenné vált Julius Caesar volt az atyja.

A Kr. e. 27. január 13-i aktussal vette kezdetét Rómában a *principatus* korszaka. Az új rend onnan nyerte elnevezését, hogy az általa összeállított senatusi névjegyzék élére Octavianus a saját nevét tette. Ennél fogva őt illette meg a *princeps senatus* cím, ami együtt járt azzal a joggal, hogy véleményét elsőnek nyilváníthatta ki. Korábban a köztársasági idők olyan neves személyiségei nyerték el ezt a megtiszteltetést, mint Fabius Maximus és Cornelius Scipio Maior, a második pun háború két kiemelkedő hőse. Míg azonban ők az elsőként megszólalás jogán kívül semmiféle privilegiumban nem részesültek, addig Octavianus Augustus, *princeps* voltánál fogva, gyakorlatilag az állam teljhatalmú urává vált.

Az Octavianus Augustus által létrehozott rendszerben az egyszemélyi uralom alapja a hadsereg feletti parancsnoklás ténye volt. Közte és a hadsereg között kölcsönös hűségen alapuló kapcsolat jött létre, amelyben ő volt a *patronus* és katonái a *cliensek*. Mivel azonban ez a helyzet a polgárháborúk során és a rendkívüli felhatalmazások következtében alakult ki, a „köz-társaság visszaállítása” megkövetelte a princeps és a katonaság viszonyának törvényes szabályozását. Olyan szabályozást persze, amely nem változtatott a lényegen. Ezt úgy oldották meg, hogy Octavianus Augustust helytartói teljhatalommal ruházták fel azon tartományokban, amelyekben a hadsereg túlnyomó többsége szolgálatát ellátta. Ilyenek voltak például a Caesar által meghódított gall provinciák, Syria és mások, a 22 tartományból összesen 12. Ezek voltak az úgynevezett császári provinciák, míg a többi tartomány a senatus irányítása alá került. A császári provinciákat a princeps által kinevezett tisztviselők, *legatusok* felügyelték. 23-tól azután a senatusi tartományok legfelső felügyelete is a princeps joga lett. A helytartói teljhatalom birtoklása lehetőséget adott Octavianus Augustusnak arra, hogy tartományaiban teljesen tetszése szerint kormányozzon, és rendelkezze az azokban állomásozó katonai erővel. Ezt az állapotot merészelte Augustus úgy értékelni, hogy „hatalmam viszont semmivel sem volt több, mint hivatalbeli társaimnak”.

AUGUSTUS, AZ IMPERATOR

A „köztársasági rend helyreállítása” még további intézkedéseket is megkövetelt. Hiszen a helytartói teljhatalom nem biztosított kellő mozgásszabadságot magában Rómában. Meg kellett találni annak is a törvényes biztosítékát, hogy a princeps Róma városában is hatékonyan ellenőrizze és irányítsa a politikai életet. E célból 23-ban Augustus megkapta a néptribunusi hatalmat. Ezen ősi és a köztársaságkor demokratikus hagyományait megtestesítő hatalom felvételével látszatra megint a propagandisztikusan emlegetett köztársasági jogállamiság felé lépett egyet. Valójában éppen ezzel tette igazán abszolútikussá uralmát. Jogot nyert ahhoz, hogy a népgyűléshez forduljon, ott törvényjavaslatokat és vádindítványokat terjesszen elő, összehívja a senatust, ott javaslatokkal álljon elő. Védelmet nyújthatott bárkinek, ami lehetővé tette azt, hogy beleszóljon a különféle döntési folyamatokba, végül általános vétőjogot gyakorolhatott, amellyel megsemmisíthette minden tisztviselő, még a consul intézkedéseit is. Ráadásul személye éppúgy szent és sérthetetlen lett, mint azoké a néptribunusoké, akiknek ezt a státusát a Kr. e. V. században a nép közös esküje szavatolta. A néptribunusi hatalmat csakúgy élethossziglani időtartamra kapta meg, mint a helytartói teljhatalmat. Ilyen jogkör birtokában persze nyugodtan lemondhatott arról, hogy minden évben consullá válasszák.

Noha a princeps hatalma az előbb említett két komponensen nyugodott, további megbízatások még inkább erősítették uralmát. Ilyen volt a censori hatalom, amely lehetővé tette a senatus összetételének felügyeletét, vagy az a jog, hogy a császár egyeseket felvehetett a patrícius rendbe. Ezeket a lehetőségeket éppúgy, mint a korábban felsoroltakat Augustus lépésenként szerezte meg. Utódai azután már egyszerre kapták meg a senatustól mindezeket a jogokat, mint a törvényes uralkodás eszközeit.

Octavianus Augustus tehát politikusként megvalósította elképzeléseit. Magánélete nem volt ugyan felhőtlenül boldog, de azért boldogtalan sem. Első felesége

Marcus Antonius mostohaleánya, *Clodia* volt. E serdületlen leánykával politikai okokból lépett frigyre, de a perusiai háborúban is mutatkozó jelenségek a leány anyja, *Fulvia* ellen ingerelték, s emiatt gyorsan elvált tőle. Második asszonya érett nő volt, a kétszeres özvegy *Scribonia*. Ő már többgyermekes anyaként érkezett ebbe a házasságba, és Octavianust is megajándékozta egy leánnyal. Ez volt az a *Julia*, aki később a császár környezetéhez tartozó kiválóságok felesége lett, először Marcellusé, majd annak halála után Agrippaé, végül Tiberiusé. Agrippának három fiút és két leányt szült. Mind ő, mind a szintén Julia nevet viselő leánya annyira hírhedten erkölcsstelen életmódot folytattak, hogy Augustus kénytelen volt mindkettőjüket száműzetésbe küldeni.

Ez jelentette a felhőt Augustus boldogságának egén, valamint az a szomorú tény, hogy a trónöröklés szempontjából számba jöhető unokái viszonylag fiatalon mind elpusztultak. Ezzel szemben harmadszorra legalább sikerült a boldog házasság révén eveznie. Kr. e. 38-ban feleszeretett Tiberius Claudius Nero szép feleségébe, *Liviába*. Szenvedélye annyira heves volt, hogy a másállapotban lévő asszonyt főpapi engedély birtokában – a megszeppent férj beleegyezésével – elválasztatta urától, és maga esküdött meg vele. Ekkor már különváltan élt Scriboniától. Livia ugyan neki nem tudott utódot szülni, de előző házasságából született fia, Tiberius, Augustus halála után felölthette a császári bíort.

Kr. e. 27-től Kr. u. 14-ig tartó hosszú kormányzása alatt Octavianus Augustus számos sikeres kül- és belpolitikai lépéssel konszolidálta az évszázados polgárháborús harcban megrokkant államot. Külpolitikája inkább óvatos volt, semmint agresszív. Hispaniában megszilárdította a római uralmat, és Itáliától északra a Duna és a Rajna mentén fekvő területek meghódítására törekedett. Pannonia, Moesia és Germania provinciák megszerzése azonban nem ment gond nélkül. Kr. u. 6-ban a pannoniai lázadás, 9-ben Varus legióinak pusztulása Germaniában jelezte, hogy a növekvő birodalom növekvő katonai erő-

LIVIA, AZ ELSŐ CSÁSZÁRNÉ

feszítéseket igényel. Keleten elsősorban a parthusokkal való megegyezést kereste – sikerrel. Erő helyett diplomáciai eszközökkel igyekezett érvényesíteni a római érdekeket. A keleti tartományokkal szomszédos kisebb-nagyobb monarchiákat laza függésbe hozta Rómától, de erőszakos bekebelezésükre nem törekedett.

Az állam belső nyugalomát úgy biztosította, hogy a legfontosabb hivatalokba hűséges híveit helyezte. A főváros rendjére a *praefectus urbi* (városi előljáró) felügyelt, a császár, valamint Róma és Itália biztonságára a *praefectus praetorio* (a testőrgárda parancsnoka) vigyázott. Az előbbi rendszerint a senatus tagjai közül került ki, utóbbi lovagrendi volt. Ugyancsak e két csoportból kerültek ki a császári provinciák helytartói és a *procurator*nak nevezett tisztviselők, akik kisebb tartományokat igazgattak, gazdasági ügyekkel foglalkoztak. Törvényhozásával a társadalmi

egyensúlyt igyekezett fenntartani. Család- és házasságvédelmi törvényei elsősorban a senatori és a lovagrend, vagyis a császári uralom alapvető két társadalmi bázisa megszilárdítását célozták. Ugyanakkor több, a régi köztársasági hagyományokat idéző és a közérkölcösköket érintő törvénnyel azt az illúziót is táplálta, amely propagandája középpontjában állt, vagyis hogy helyreállította a köztársaságot. Ezenkívül szabályozta a rabszolga-felszabadítást és a rabszolgákkal szembeni bánásmódot is. Még arra is maradt energiája, hogy tökéletesítse a Caesar által megreformált naptári rendszert.

Augustus uralma idején Róma sok szép középülettel gazdagodott. Erről így tudósít Suetonius: „Igen sok középületet emelt, közülük a legnevezetesebbek: a Bosszúálló Mars templomával ékesített Forum, Apollo temploma a Palatiumon, a Mennydörgő Juppiter temploma a Capitoliumon... Néhány nagyszerű épületet mások, így unokái, felesége és nővére nevében is emelt; Caius és Lucius [Agrippa és Julia házasságából született unokái] oszlopcsarnokát és bazilikáját, Livia és Octavia csarnokait és Marcellus [Julia első férje] színházát.”

Miután az Augustus által kiépített államrend szilárd, az egyeduralom pedig a princeps alkatának köszönhetően mérsékelt volt, az uralkodó nem kényszerült arra, hogy a tömegek kedvét keresse, hanem érvényesíthette gazdaság- és szociálpolitikájában az ésszerűséget. Ezt Suetonius is elismeri: „Ez az uralkodó inkább a jólét előmozdítására törekedett, mint népszerűsége; ezt bizonyítja szigorú válasza, amikor a nép a bor hiánya és magas ára miatt panaszt emelt: megfelelő gondoskodás történik arról, hogy a nép meg ne szomjazzék, hiszen veje, Agrippa építi mindenfelé a vízvezetékét – mondta... Mikor végül a gabonaellátás megjavult, maga írja: keményen nekilátott, hogy az ingyengabonaosztást örökre megszüntesse, minthogy az emberek ebben bízva abbahagyták a földek megművelését.”

Octavianus Augustus tartalmas élete Kr. u. 14-ben ért véget. Hetvenhatodik születésnapja előtt harmincöt nappal ragadta el

a halál, hogy azután a római nép tisztelete az istenek közé emelje. Halála éppoly nyugodt és méltóságteljes volt, mint egész élete. Suetonius írja: „Élete utolsó napján érdeklődött, vajon a róla szóló hírek nyugtalanságot keltenek-e az utcán; tükröt kért, megigazította haját és megereszkedett áll-

kapcsát. Majd beengedte szobájába barátait, és azt kérdezte tőlük: nem gondolják-e, hogy ő az élet komédiáját elég jól játszotta? S végül ezt fűzte hozzá:

Játékunk hogyha tetszett, hát tapsoljatok,

Jókedvűen tomboljatok mindannyian.”

CALIGULA (CAIUS CAESAR)

„Caligula magas termetű, sápadt arcú, testes, nagy darab férfi volt; nyaka, combja nagyon vékony, szeme, halántéka beesett, homloka széles és komor, haja ritkás, feje búbján egészen kopasz, de teste egyéb részeit szőr borította. Épp ezért halálos bűnt követett el valaki, ha elhaladván előtte felülről nézett rá, vagy bármi okból ki-

mondta azt a szót, hogy »kecske«. Arca természetűl fogva is félelmetes volt, és ő a tükör előtt rémületesnél rémületesebb fintorokat gyakorolva, szántsándékkal még förtelmesebbé igyekezett tenni. Sem teste, sem szelleme nem volt egészséges.”

Suetonius szinte epét hány, amikor a Római Birodalom harmadik császáranak vonásait kell felrajzolnia. Az emberben lakozó Gonosz, a romlottság megtestesült jelképeként azóta is gyakorta feltűnik Caligula képe az irodalom metaforakészletében. Pedig amikor Kr. u. 37-ben elfoglalta Tiberius megürült trónját, alig akadt római, aki ne mondott volna hálát az isteneknek. Tiberius rémes terrorba fulladt uralma után tőle várták a béke derűs korszakának beköszöntét. A várakozások nem is voltak alaptalanok. A huszonöt esztendősen császárrá választott fiatalember édesapját és két fiútestvérét sorolhatta Tiberius áldozatai közé, ráadásul gyermekkorra nagy részét atyja harcosai körében, egyszerű életkörülmények között töltötte. Bőven lehetett alkalmja tisztességet tanulni attól a Germanicustól, aki a császári családban a becsületességet és az erkölcsi hagyományokhoz való ragaszkodást testesítette meg. Caius Kr. u. 12. augusztus 31-én született. Többszörösen is rokonságban állt Augustusszal, hiszen egyrészt atyai nagyatyja Livia előző házasságából született és Augustus által adoptált fia, Drusus volt, másrészt mert édesanyja, Agrippina, Augustus leányának, Juliának volt a gyermeke. Egy másik rokonság azonban erősebb nyomot hagyott benne. Nagypapa, Drusus, az egykori triumvir, Marcus Antonius és Octavia leányát, Antoniát

CALIGULA

AZ IDŐSEBB AGRIPPINA

vette feleségül. Az e házasság gyümölcseként született Germanicusban nem fedezhetjük fel Antonius zabolátlanságát és gyakran apolitikus magatartását; de Germanicus fiában, Caiusban annál inkább. Így az a kisfiú, aki a germaniai legióinál tartózkodó atyja társaságában a katonák kedvence volt, akit csak *Caligula*, azaz Csizmácska néven becézgettek (*caliga* = csizma) a marcona harcosok, felnőtt korára vérszomjas fenevaddá változott.

Hogy a később hírhedtté vált császárt övező gyűlölet és az ártatlan gyermeket már csak atyja népszerűsége miatt is körülvevő szeretet közötti hatalmas ellentétet érzékeltesse, Suetonius a következő esetről számol be: „A katonák a mindennapos

érintkezés révén nagyon megszerették, szívből ragaszkodtak hozzá; ez kiderült, mikor Augustus halála után a zendülő és eszeveszett, felforgatásra kész csapatokat kétségtelenül pusztá megjelenésével fékezte meg. A lázadás ugyanis csak akkor ért véget, mikor a katonák észrevették, hogy a gyermeket a felkeléssel járó veszelmek miatt elviszik, és a szomszéd város gondjaira bízják. Akkor a zendülők megbánták tetteiket, utólérték, feltartóztatták a kocsit, és könnyörögve kérték, ne hozzanak rájuk ekkora szégyent.”

Caius, vagy ahogy ezután nevezni fogjuk, Caligula, jellemének torzulásához az Antoniusztól örökölt hajlamain kívül nagymértékben hozzájárultak azok az embertelen körülmények, amelyek között atyja halála után élnie kellett. Előbb Livia, majd

GERMANICUS,
„AZ UTOLSÓ RÓMAI JELLEM”

Antonia házában nevelték, és ez némileg megvédelte őt a Tiberius testőrpárancsnoka, Seianus által a császári család ellen alattomosan megindított irtóhadjáratról. Seianus fokozatosan idegenítette el Tiberiust saját családjától és a senatustól. Kihasználta, hogy a császár boldogtalan magánélete miatt hajlamos a másokkal szembeni bizalmatlanságra, és a fenyegettség érzése sokszor beteges méreteket ölt benne. Ő aztán még növelte is Tiberius szorongásait, mikor állandóan újabb és újabb összeesküvések rémképét villantotta fel előtte. És miközben a császár egyre inkább kiszolgáltatta magát neki, ő egyesítette a testőr csapatokat, és azok élén Róma valóságos urává lett. Mindennek a betetőzéséül rávette Tiberiust arra, hogy a veszélyekkel teli Rómát elhagyva, Capriban töltsse idejét. Ezáltal végképp elszigetelte a császárt, és magának szabad kezet biztosított a véres terrorhoz. Aljasságát Tacitus sorai jellemzik, aki így emlékezett meg róla: „Egyébként a teljes caesari ház, a férfivá lett fiú [Tiberius fia, Drusus], a felserdült unokák akadályt gördítettek vágyai elé, és mivel erőszakkal annyit egyszerre romlásba dönteni nem látszott biztonságosnak, a ravaszság megkövetelte, hogy időközöket iktasson a bűnös tettek közé. Mégis a rejtettebb utat választotta, és Drussusszal akarta kezdeni, aki ellen friss harag tüzelte... Tehát mindenre elszánva, legkönyvebbnek azt találta, ha Drusus feleségéhez, Liviához fordul: Germanicusnak ez a gyermekkorában nem tetszetős nővére később szépségével tündökölt. És mintha szerelem fűtené, házasságtörésre csábította Liviát, és miután az első bűn birtokába jutott – az asszony, ha elveszti szemérmét, mást sem tud megtagadni –, a házasság reményére, közös uralkodásra és férjének elemésztésére vette rá. És az a nő, kinek nagybátyja Augustus, apósa Tiberius volt, és Drusustól születtek gyermekei, önmagát, elődeit és utódait egy kisvárosi házasságtörővel mocskolta be...”

A vér és gyilkok hamarosan elérte Caligula fivéreit is. Anyját száműzték, aki utóbb öngyilkossággal vetett véget életének. Nem csoda, hogy az állandó rette-

TIBERIUS

gésben élő ifjában hamar felülkerekedett a farkasösztön, és a mindenáron való túlélés vágya kiölt belőle minden gátlást. Kiváltképp a Kr. u. 31-es esztendő volt fontos lépcsőfok elembertelenedésének útján. Ekkor kényszerítették arra, hogy nagymama házáat elhagyva Tiberius háztartásába költözzék. Itt természetesen csak nőttek a rá leselkedő veszedelmek. A szexuális játékokban élvezkedő császár kiszámíthatatlansága Damoklész kardjaként csüngött feje felett. Csak az jelenthetett némi reményt számára, hogy a becsvágyó Seianus, aki a császári család kiirtása után maga kívánt trónra jutni, saját hataloméhségének áldozata lett. Tiberius végre rádöbrent a tragikus valóságra, arra, hogy kinek a csapdjába esve vált gyermeke és unokái halálának okozójává. Am ez a felismerés persze csak fokozta amúgy is meglévő bizalmatlanságát mindenki iránt.

A sorozatos gyilkosságok és gyanús halálesetek által megtizedelt császári családban végül Caligula maradt az egyedül szóba jöhető utódjelölt. Tiberius fiának, Drususnak ugyan véletlenül életben hagyták egyik fiúgyermekét – talán mert őt is Tiberiusnak hívták –, de ő még túl fiatal volt az utódláshoz. (Később Caligula a biztonság kedvéért megölette.) Élt még Germanicus bátyja is, *Claudius*, de őt senki sem vette komolyan, mivel általános meggyőződés szerint nem volt épelméjű. (Császárként néhány évvel később majd az ellenkezőjét bizonyítja.) Ekkor viszont éppen azzal igazolta okosságát, hogy félnótásnak adta ki magát. Ezért aztán nem tűnt érdemesnek a megölésével foglalkozni. Caligula felfogta előnyös helyzetének kényes voltát, azt, hogyha ő az egyedüli utódjelölt, akkor ő a célpontja is minden ármánynak. Ezért biztonsági intézkedésként összeszűrte a levelet az új testőrparancsnok, Macro feleségével. Megígérte az asszonynak, hogy nőül veszi, ha császár lesz. Macro előtt felcillant a hatalmas karrier reménye. Azt gondolta, hogy Caligula császár majd igen hálás lesz neki felesége átengedéseért, és cserébe ő maga korlátlan befolyást szerezhet a politikai életben. Valószínűleg erre gondolt akkor is, amikor Kr. u. 37-ben – ha hinni lehet a pletykáknak – segédkezett Caligulanak abban, hogy megrövidítse a haldokló Tiberius szenvedéseit. A trónra került Caligula azután hamar megszabadult Macrotól is meg feleségétől is. Mindkettőjüket halálba kényszerítette.

Caligula négy esztendeig tartó uralmára mint a bozalmak korszakára emlékeztek még sokáig a rómaiak. Mert ugyan trónra lépésekor általános amnesztiával igyekezett orvosolni a Tiberius által üldözöttek sérelmeit, azután meg rövid ideig jó együttműködésre törekedett a senatusszal, de ezek a pozitívumok csakhamar elenyésztek önkorlátozástól mentes zsarnoki viselkedése miatt. Az önmaga beteges elképzeléseit mindenáron megvalósító császár „bolondériáit” egyetlen belső logika hatotta át. Ez abból a rajongásból adódott, amellyel Caligula dédnagyapjára, Marcus Antoniusra emlékezett. Kleopatra

egykori kedvese, aki éveken át élvezte az alexandriai udvar rafináltan kimódolt kedvteléseit, aki politikai ambícióit oda dobta az érzéki örömekért, éppenséggel nem császárnak való példakép volt. Ez azonban az erkölcsi és politikai megfontolásokat sutba dobó Caligulát nem érdekelte. Az az intézkedése, hogy megszüntette az actiumi csata emlékére minden évben addig megtartott ünnepet, még nem keltett különösebb megrökönyödést. Inkább érdemének tudták be az őse iránti figyelmes-séget, azt, hogy nem akart arra a napra emlékezni, amelyen Antonius vereséget szenvedett Octavianustól. Az már viszont kiadós botrányt kavart, amikor az egyiptomi Ptolemaioszok szokásait utánozva szeretőjévé tette saját húgát, *Drusillát*. A testvérszerelem és az azzal járó eszelős tobzódások, amelyekkel Rómát második Alexandriává akarta változtatni, a társadalom minden rétegét szembeállították a császárral. A Tiberius idején még zsúfolásig telt államkincstár teljesen kiürült, és kezdetét vette a leggazdagabb polgárok elleni hajszája, a tartományok kíméletlen fosztogatása. A nép fellélegzett, amikor 38-ban Drusilla meghalt. Azt hitték, a tragédia majd kijózanítja Caligulát. De tévedtek. Elméje még inkább elborult, tettei még kiszámíthatatlanabbakká torzultak. *Seneca*, a sztoikus bölcse, Nero nevelője így bélyegzi meg a posztjához méltatlan uralkodót: „Caius Caesar,... mikor húga, Drusilla meghalt, elbújt a rómaiak elől, s nem akart beszélni senkivel, húga temetésén se vett részt, a végtisztességet sem adta meg neki, hanem albai nyaralójában kockázással, vendégeskedéssel és egyéb effajta szórakozásokkal enyhítette szívbebemarkoló gyásza fájdalmait. Szégyene a birodalomnak, hogy a római császárnak, mikor húgát gyászolta, a kockázás volt a vigasztalása! Ugyanez a Caius, az örültek következtelenségével, egyszer hosszú haját és szakállt eresztett, másszor összevissza végigkóborolta Itália és Szicília vidékeit, és sohasem lehetett tudni róla, hogy mit kíván: gyászolják-e húgát vagy istenként imádják, mert ugyanakkor, mikor tiszteletére templomokat építtetett és áldozásokat rendelt,

a legkegyetlenebb büntetéssel sújtotta mindazt, aki csak immel-ámmal siratta; ugyanolyan lelki fegyelmezetlenséggel viselte a balszerencse bántalmait, mint amily eszevesztett szenvedély örjítette, ha szárnyára kapta a jó szerencse. Nehogy valaha is római férfiú róla példát vegyen...”

Nem vettek róla példát. Még az ugyan-csak szörnyetegnek elkönyvelt Nero sem merészkedett oly messzire az ősi hagyományok és erkölcsi értékek megcsúfolásában, mint Caligula. Ő egyébként nem csupán saját népe hagyományait tiporta lábbal, de más népek szokásaira sem volt tekintettel. Az az intézkedése, hogy hatalmas méretű szobrát állítsák fel a jeruzsálemi templomban, a zsidóság ősi vallási központjában, majdnem lázadást robbantott ki. Végül aztán az általános elégedetlenség láttán néhány elszánt ember sorsdöntő lépésre határozta el magát. A testőrség egyik főtisztje, *Cassius Chaerea* és társai úgy döntöttek, hogy megölik Caligulát.

Caligulára nagyon is jellemző, hogy mivel váltotta ki az egyébként kötelességtudó és hűséges testőrtiszt haragját. Mivel Chaerea igyekezett emberségesen végrehajtani vérszomjas ura parancsait, a császár állandóan

gúnyolta és gyávasággal vádolta. Hogy pedig még jobban megalázza, azokon a napokon, amikor Chaerea látta el az ügyeletes szolgálatot, és a császártól jelszót kért, Caligula mindig valami trágár nőnemű szót adott meg neki. Persze amikor a pironkodó Chaerea ezt a szót közölte tisztársaival, azok mindig harsány hahotára fakadtak. Mivel az emberek azt tekintik legnagyobb sértésnek, ha nevetségessé teszik őket, Chaerea is bosszút esküdött. 41. január 24-én társaival együtt megölte Caligulát. A zsarnoki uralom gyászos emléke arra indította a senatust, hogy – mint Suetonius írja – elhatározzák a köztársaság visszaállítását: „A senatus pedig oly nagy egyetértésben óhajtott a szabadságjogokat helyreállítani, hogy a consulok a senatusülést először nem is a Curiába hívták össze, mert hiszen annak Julius-féle curia volt a neve, hanem a Capitoliumon; néhány senator azt mondta, hogy a Caesaroknak még az emlékét is el kell törölni, és ezért rombolják le templomaikat. De mindenekeelőtt megfigyelték és meg is jegyezték, hogy minden Caius előnevű Caesar kard által pusztult el, amióta csak az első a Cinna-féle zavarások idején megölték.”

CLAUDIUS

„Claudius,... mivel a császár gyászos vége miatt az egész házban nagy volt az izgalom, elbújt az egyik szűk folyosón, mert féltette az életét; úgy gondolta, hogy most már maga a császári származás hozhatja rá a veszedelmet... Miközben tehát a népen erőt vett a rémület, és a palotában csak úgy hemzsegték a dühös katonák, és a polgárok aggodalmában és zavarában nyilván a testőrség is osztozott, tanácskozásra ültek össze az úgynevezett praetorianusok, a hadsereg színe-java... Mindez fokozta Claudius aggodalmát, aki reszketett az életéért... Az esti szürkületben valami kiemelkedő helyen állt, amihez néhány lépcső vezetett fel, mikor egy Gratus nevű testőr odament hozzá, abban a hiszemben, hogy valami rossz szándékú ember áll ott. Clau-

dus odaszólt, hogy jöjjön közelebb, de a katona nem ment oda. Mikor azután felé nyújtotta a kezét, a katona fölismerte, és bajtársainak, akik hozzásiettek, odakiáltott: »Hiszen ez Germanicus [Claudius egyik neve atyja után], nosza hát kiáltuk ki császárnak!« Mivel Claudius észrevette, hogy a katonák erőszakkal magukkal akarják vinni, és már-már Caius sorsától rettegett, könyörögni kezdett, hogy kíméljék meg az életét, és bizonykodott, hogy ő sohasem bántott senkit, és semmi tudomása nem volt mindarról, ami történt. Gratus azonban megragadta a jobb karját és rákiáltott: »Ne beszélj ilyen ostobaságokat, hanem tekints föl, és gondoldj arra, hogy az istenek az emberiség üdvére megfosztották Caiust a császári méltóságtól, és neked

CLAUDIUS

adták azt erényeid jutalmául. Jöjj hát, és foglald el őseid trónját!» És ezzel fölemelte Claudiust, aki félelmében és a hallottakon érzett örömeiben összereszkadt.”

Egy ilyen, bohózatba illő jelenet közepette dőlt el, hogy a senatus hiába akarta visszaállítani a köztársasági rendet, a testőrség más-kepp határozott. *Josephus Flavius* soraiból az is kiderül, hogy a köznép is a császári uralom folyamatosságát kívánta. Ennek oka alighanem az lehetett, hogy még az egyes császárok hóbortjait is könnyebben viselték el, mint a polgárháborús pusztításokat, amelyek a rendszerváltozások állandó kísérői voltak. A nép ezért, a katonaság pedig saját kenyerének megóvása végett ragaszkodott a principatus fennmaradásához. Hogy az egyetlen jelölt egy hóbortos ember hírében álló, meglelt korú és rokkant egészségű, meglehetősen szánalmas figura volt, nem zavart senkit. Suetonius ilyennek láttatja Claudiust: „Alakjában volt valami méltóság, akár állt, akár ült, leginkább mégis ha heverőjén pihent. Teste hatalmas és nem vézna, ősz haja és telt nyakszirtje megszépítette arcát. Járás közben nem vált előnyére, hogy térde rogyadozott, és akár vidám volt, akár komoly, sok minden elcsúfította: illetlen nevetése például; még rútabb volt, ha haragudott, ilyenkor habzott a szája és folyt az orra, ehhez járult még, hogy nyelve is nehezen forgott, amúgy is mindig remegő feje pedig minden mozdulatnál csak még inkább ide-oda járt.”

A császári trón új tulajdonosa Kr. e. 10. augusztus 1-jén született a későbbi Tiberius császár testvére, Drusus és Antonia házasságából. Sokat betegeskedő, csenevész kisgyermek volt, akiről még édesanyja is úgy nyilatkozott, hogy a természet csak elkezdte formálását, de sajnos, befejezni már nem tudta. Nagyszülei, Livia és az őt saját familiájába befogadó Octavianus Augustus szégyenkeztek is balul sikerült unokájuk miatt, és ha tehették, igyekeztek őt elrejtetni a nyilvánosság elől. Claudius rendre kimaradt a császári család tagjait ért megtiszteltetésekből, és olykor igen szerény életkörülményekkel kellett beérnie. Elszigeteltsége azonban annyiban fel-

tétlenül hasznára vált, hogy ideje nagy részét kedvenc történeti tanulmányaival tölthette, és hamarosan kora egyik legműveltebb embereként tartották számon. *Titus Livius*, a híres történetíró személyes buzdítására fordult figyelme a római história felé, és azután mesterét abban is követte, hogy több művet alkotott részben latin, részben görög nyelven. Írói ambícióival császárként sem hagyott fel. A rómaiak történetét Caesar meggyilkolásától kezdve írta meg, míg görögül *Tyrrhenika* címen az etruszkok és *Carchédonika* címen a karthágóiak históriáját dolgozta fel. Ám miközben tudását elismerték, továbbra sem tartották őt teljesen épeszűnek. Ehhez hozzájárultak a művei felolvasása közben elkövetett ügyetlenségei is. Suetonius írja: „Mégis, mikor népes hallgatóság előtt először tartott felolvasást, rosszul adott elő, és ezért gyakran a maga hibájából hűvösen fogadták. Egyik felolvasása kezdetén valamelyik nagy testű hallgató súlya alatt összetört a pad, és a teremben kitört a kacagás; a zaj már elült, de Claudius a hallgatóságot továbbra sem tudta fékentartani, sőt időközönként az esetre emlékeztetve, maga is újra felidézte a nevetést... Még ostobaságát sem rejtette véka alá, hanem néhány rövid beszédben azt bizonygatta, hogy butaságot kellett színlelnie Caius alatt, ha ép bőrrel akart szabadulni, hogy jelenlegi állását elnyerje. De nem tudott meggyőzni senkit; rövid idő múlva ugyanis megjelent egy könyv, melynek görög címe »A bolondok gyógyulása«, s arról szólt, hogy a bolondságot senki sem színleli.”

A botorkálva közlekedő, gondolatait gyakran hebegve megfogalmazó Claudiust az a római közvélemény, amely szoros kapcsolatot feltételezett a józan ész és a derekas megjelenés között, kevés szimpátiával, csak jobb megoldás híján fogadta el császárnak. Pedig Claudius éles elme, Augustushoz hasonlóan mérsékelt természet volt. De balszerencséjére túl későn, ötvenegy évesen jutott hatalomra. Addigra a testi betegségek és a lelki megpróbáltatások alaposan kikezdték értékeit. Testi és lelki lepusztulásában házasságai igen nagy sze-

repet járszottak. Első felesége, *Plautia Urgulanilla* kicsapongó életmóddal keserítette meg életét, ráadásul gyilkosság alapos gyanújába is keveredett. Fiuk, Drusus, egy gyorsan bekapott és véletlenül a torkában akadt gyümölcs miatt kiskorában meghalt, míg leányuk, Claudia, éhhalálra ítéltetett, miután kiderült, hogy anyja házasságtörő kapcsolatának köszönhetné életét. Claudius elvált, és másodszorra egy igazán derék asszonnyal hozta őt össze a sors. *Aelia Paetina* igyekezett szépen gondját viselni erre is szoruló férjének, de Claudius előző házassága miatt annyira bizalmatlanná vált a nőkkel szemben, hogy csipcsup perpatvarok ürügyén tőle is elvált. Caligula, hogy kedvére gúnyt űzhessen belőle, ezek után hozzáadatta a császári családdal rokonságban álló *Messalinát*. A férjénél jóval fiatalabb, heves vérű és igen kíváncsi menyecske nem volt éppen ideális partner beteg és idősek mondható férje számára. Noha 41-ben megszülte Octaviát, 42-ben pedig Britannicust, később már más férfikkal népesítette be ágyát. Claudius tehát kikapós neje és saját viselkedése miatt is inkább gúnyt, semmint tiszteletet várhatott el attól a néptől, amelynek kormányzására vállalkozott.

Claudius uralkodása első éveiben rácafolt a negatív előítéletekre. Határozottan sikeres volt abban, hogy a hatalom eszközeinek mérsékelt alkalmazásával ismét felélessze az emberek bizalmát a császári uralom iránt. Az idősebbek Augustus korának visszatérését emlegették, amikor intézkedéseit fontolgatták. Tacitus így summázta az első éveket: „... Törvénnyel fékezte meg az uzsorások kegyetlenségét, hogy szülői fennhatóság alá tartozó fiataloknak ne adhassanak kamatra olyan kölcsönt, amely a szülők halálakor fizetendő meg; s a források vizét a simbruviumi dombokról levezetvén bevitte a városba, és új betűket iktatott közbe, s tett közhasználatúvá, miután rájött, hogy a görög írás sem egyszerű alakult ki és vált tökéletessé...” Suetonius a szerénységét emeli ki és azt, mennyire tekintettel volt a senatorok érzékenységre: „Szerény és egyszerű volt a magatartása, ha a maga méltóságának növeléséről

esett szó; nem használta az »imperator« előnevet, elutasította a káprázatos kitüntetések... A senatus jóváhagyása nélkül egyetlen száműzöttet sem hívott vissza; kérte a senatust, tiszteljék meg azzal, hogy testőrparancsnoka és a katonai tribunusok elkísérhessék őt a Curiába, továbbá, hogy procuratorai bírói ítéleteit érvényesnek fogadják el... Valahányszor a néptribunusok bírói széke előtt megjelentek, elnézésüket kérte, amiért helyszűke miatt nem ültetheti le őket, hogy meghallgassa jelentésüket. Ezért rövid idő alatt igen megszerették, nagy népszerűsége tett szert...”

Szerény külpolitikai sikerek is fűződnek Claudius nevéhez. Germaniában igyekezett elkerülni a komoly összecsapásokat. A frizekkel és más ottani népekkel vívott kisebb jelentőségű harcok végső célja a rajnai határvonal szilárd birtoklása volt. Katonai sikereket ért el Britanniában, ahol a mai London környékén vetette meg lábát a római uralom, valamint Észak-Afrikában, ahol Mauretania került római kézre. Thrákia is ekkor vált római tartománnyá. Gallia lakói egy részének római polgárjogot adományozott, ami nagyban elősegítette e vidék romanizálódását. Politikusi bölcsessége nagyon jól kiviláglik abból a rendeletből, amellyel Alexandria görög és zsidó lakossága között igyekezett békét teremteni. Néhány részletet Josephus Flavius alapján ebből idézünk: „... Tekintettel arra, hogy az Alexandriában lakó zsidók, az úgynevezett bennszülöttek, közvetlenül a város alapítása után a tulajdonképpeni alexandriaiakkal együtt telepedtek ott meg, és a királyoktól éppen úgy polgárjogot kaptak, mint amazok... továbbá tekintettel arra, hogy mikor Augustus Alexandria városát bekebelezte birodalmunkba, a zsidók jogait nem csorbította, hanem ezeket a jogokat az idők folyamán odaküldött kormányzók minden ellenvetés nélkül érvényben tartották... Végül tekintettel arra, hogy az alexandriaiak lázadása a velük együtt lakó zsidók ellen még Caius császár uralkodása idejére esik, aki beszámíthatatlan örültségében a zsidó népet elnyomta, mert nem volt hajlandó elhagyni vallását és nem akarta őt istennek elismerni: Caius

AZ IFJABB AGRIPPINA

esztelensége miatt nem szándékozom visszavonni a zsidók népének eddig adott engedményeket, hanem megerősítem minden előbbi jogukat és megengedem, hogy vallásuk szerint élhessenek. Ugyancsak elrendelem, hogy e rendeletem közhírré tétele után mindkét fél tartózkodjék minden olyasmitól, ami újabb nyugtalanítókódásra adhatna okot.”

Még ugyancsak uralmának pozitív lépéseihez tartozott a császári bürokrácia továbbfejlesztése. Szakképzett felszabadított rabszolgák vezetésével a következő hivatalokat állította fel: A császár rendeleteit az *ab epistulis* elnevezésű hivatal adta ki, amelynek élén Narcissus állt. Az a *libellis* foglalkozott a panaszokkal, amelyek a császárhoz érkeztek. Ezt Callistus felügyelte. A császári bevételek kezelése az a *rationibus* vezető Pallas dolga volt. A tudós Polybios állt annak a hivatalnak az élén, amely az a *studiis* nevet viselte, és melynek felada-

ta az volt, hogy szükség esetén szaktanácsokat adjon a császárnak.

A zökkenők akkor következtek be Claudius uralkodásában, amikor ezek a szabadosok már öregedő és egyre betegbb uruk fejére kezdtek nőni. Közülük a legbefolyásosabb, Narcissus összefogott az urát egyre szemérmetlenebbul megcsaló Messalinával, és lassan maguk vették kezükbe a tényleges irányítást. Jellemző befolyásukra és gátlástalan magatartásukra az egyik arisztokrata, Silanus elveszejtése. Előzetes megbeszélés után mindketten azt hazudták a császárnak, hogy azt álmodták, Silanus megöli őt a saját szobájában. Cselvetésük része volt az is, hogy a szerencsétlen embert aznapra berendelték az udvarba. Claudius, amikor az álmokról történt beszámoló után meghallotta, hogy Silanus érkezését jelentik, azonnal letartóztatta és kivégeztette az ártatlan férfit. A teljhatalmat nyert szabadosok által befolyásolt és a felesége házasságtörései miatt köznevetesség tárgyává vált császár hatalma kezdett elődjéhez hasonlóan népszerűtlenné változni. Ezért az okos felszabadítottak, nehogy saját pozíciójuk is megrendüljön, taktikát változtattak. Elhatározták, hogy leplezik Messalina buja életmódját a császár előtt. Ez annál is időszerűbb volt, mert 48-ban, Claudius távollétét kihasználva, Messalina odáig merészkedett, hogy szabályos házassági szertartás keretében férjhez ment egy Silius nevű előkelőhöz. Claudius Narcissus biztatására erélyesen lépett közbe, és megölette hűtlen asszonyát. Nemsokára azonban újabb csapdába esett. Pallas rábeszélésére eltúrte unokahúga, Germanicus leánya, az ifjabb Agrippina közeledését. Ez az özvegyasszony, aki előző házasságában megszülte Nero nevű fiát, azzal a céllal hízelegte be magát Claudiusnál, hogy az ifjú számára szerezzék meg a trónt. Az akaratgyenge Claudius nem állt ellen. 49-ben feleségül vette Agrippinát, majd 50-ben adoptálta gyermekét. Később Nerót jelölte ki örökösének saját fia, Britannicus hátrányára. Agrippina, miután ezt elérte, elhatározta, hogy megöli Claudius. Mérget adatott be urának, aki 54. október 13-án befejezte ellentmondásos életét.

„Csaknem középtermetű volt, teste foltos és rossz illatú, haja hirtelenszőke, arca inkább szép, mint kellemes, szeme szürkés-kék és igen gyenge; nyaka túl kövér, a hasa erősen kidomborodott, lábszára túl vékony, egészsége jó és tartós. Hiába élt ugyanis mértéktelen kicsapongások közt, uralkodása tizennégy éve alatt mindössze háromszor volt beteg, s még akkor sem hagyott fel sem a borivással, sem egyéb szokásaival. Öltözködésében, egész tartásában oly szemérmetlen volt, hogy haját nemcsak soronként rendezett csigákba fésülte, hanem achaiái útján egészen vállig leeresztve hordta; és igen gyakran könnyű hálóingben, nyaka köré kendőcskét csavarva, öv és saru nélkül, házipapucsban mutatkozott a nyilvánosság előtt.”

Suetonius szemmel láthatóan nem volt elragadtatva ettől a hősétől, mint ahogy a római történetírás hangulatát befolyásoló senatori rend sem. Mert mit is tartsanak az olyan császárról, aki 1808 különféle művészeti és sportversenyt tüntetett ki részvételével, és természetesen egy halom győzelmi koszorú boldog tulajdonosaként tetszelgett a „nagy művész” pózában? Egy művelt, a történelemben járatos rómainak a Kr. e. 76-ban megkoronázott hóbortos egyiptomi király, a konzervatívok számára a romlottság jelképeként szolgáló Kleopatra atyja jutott eszébe. Az a Ptolemaiosz, akit gúnyolódó alattvalói *Aulétész* (Fuvolás) melléknévvvel illettek ama bolondériája okán, hogy e hangszer kedvéért mellőzte a kormányzás gondjait. Hogy családjá több tagját megölette, azt még elnézték volna Nerónak. De azt már nem bocsátották meg neki, hogy az ősi római méltóságot megcsúfolva, a köznép és keleti alattvalói jóindulatát kereste, és magamutogató közszerepléseivel, művészi allűrjeivel semmibe vette magas tiszttségének tekintélyét. A római *elit* ilyennek látta utólag Nerót, a köznép azonban még Vespasianus korában is szeretettel ápolta az iránta bőkezű és sok kedvtelésében részt vevő császár emléket. A keleti tartományokban Nero nevé-

ben olyan kalandorok tudtak ideig-óráig hatalomhoz jutni, akik elhittették magukról, hogy azonosak a bálványként imádott uralkodóval. Tacitus *Korunk története* (Historiae) című művében egy ilyen Ál-Neróról írja: „Ugyanebben az időben Achaiát és Asiát az a rémhír kavarta fel, hogy jön Nero: sok mindent beszéltek ugyanis haláláról, és épp ezért azt híresztelték és hitték, hogy életben van... Ezúttal egy pontusi rabszolga, vagy más hagyomány szerint lantjátékhöz és énekhez értő itáliai felszabadított jelent meg: arcának hasonlóságán kívül ez is kezére játszott szédelgésének elhitetésében. Ágrólszakadt kóborló katonaszökevényeket toborzott, akiket ropant ígéretekkel vett le a lábukról...” Az

NERO, AZ ÖNKÉNYŰR

utókor történelmi közgondolkodásában és a művészetek jelképi rendszerében inkább az eszelős zsarnok, nem pedig a tömegek képzeletében önmagát túlélő népszerű császári dalnok képe eresztett gyökeret. De milyen is volt Nero valójában?

Nero Kr. u. 37. december 15-én született *Lucius Domitius Ahenobarbus* és az ifjabb Agrippina házasságából. Atyja az ő születését követően három évvel meghalt, anyja pedig 49-ben, mint már említettük, Claudius császár felesége lett. 50. február 25-én Claudius adoptálta őt. 53-ban Nero nőül vette örökbefogadója leányát, Octaviát, amivel megerősítette Claudius által is támogatott trónigényét. Miután anyja megmérgeztette az idős császárt, a testőrgárda 54. október 13-án császárrá kiáltotta ki Nerót. A tizenhetedik életévében lévő ifjú trónbeszédében kijelentette, hogy őse, Augustus szellemében kíván uralkodni, és a jó kormányzás zálogának a princeps és a senatus közötti eredményes együttműködést tekinti. Erre a beszédre csakúgy, mint Nero uralkodásának első szakaszára *Seneca* hatása nyomta rá bélyegét. A neves sztoikus filzófus és író 49-ben vette át Nero nevelésének irányítását, azt követően, hogy Agrippina kérésére Claudius véget vetett száműzetésének. (E száműzetés oka az a gyanú volt, hogy szerelmi viszonyt folytat Livillával, Agrippina testvérével – amit a másik házasságtörő, Messalina rossz néven vett.) Ilyen előzmények után Seneca az önkényeskedésektől mentes császári uralom híveként kívánta megszabni tanítványa hatalmának természetét. Mint *A nagylelkűségről* (De Clementia) c. művében írja: „Csak az olyan uralkodó nagysága nyugszik szilárd alapokon, akiről mindnyájan tudják, hogy amennyire felettük áll, épp annyira védelmükre is áll ott, akinek az egyének és a közösség üdvé fellett virrasztó gondoskodását naponta tapasztalják, közeledtére nem rebbennek szét,... hanem versengve gyűlnek köréje, mint egy ragyogó és jótékony fényt árasztó csillag köré.”

Seneca és a testőrparancsnok Burrus – ez utóbbi szintén a mérsékelt uralom támogatója volt – levették Nero vállairól a kor-

SENECA,
AKI NEM VOLT BÜSZKE TANÍTVÁNYÁRA

mányzat lényegi felelősségét azáltal, hogy a császári tanács bevonásával ők készítették elő a legfontosabb döntéseket. Ez a mechanizmus jól működött, aminek első látványos bizonyítéka az volt, hogy Armeniában sikerült megszilárdítani a római befolyást a parthus terjeszkedés visszaszorítása révén. Nero a keleti katonai sikerért őt ünneplő senatus elhatározásából abban a megtiszteltetésben részesült, hogy szobrát felállították a diadalmas hadisten, *Mars Ultor* (Bosszúálló Mars) templomában. Így aztán mindenki jól járt, hiszen a Római Birodalom tovább erősödött, Nero tekintélye nőtt, és elenyészett annak jelentősége, hogy az ifjú uralkodó valójában politikai szempontból hiábavalóságokkal tölti ideje nagy részét. Ez utóbbi jelenségről írta Suetonius: „Mihelyt trónra lépett, udvarába hívatta Terpnust, kora legkiválóbb cithera-művészt, és napokon keresztül ébren ma-

radt vacsora után késő éjszakáig, úgy hallgatta énekét; lassanként maga is tanulni, gyakorolni kezdett, és semmit el nem mulasztott, amit az effajta művészek hangjuk megtartása és erősítése érdekében megtettek. Hanyatt fekvé ólomtáblát tartott mellkasán, klistéllal, hányatatókkal tisztította beleit, nem fogyasztott gyümölcsöt s a hangra ártalmas ételeket...”

A források alapján uralma kezdeti szakaszában Nero jószándékú fiatalembernek tűnik, aki elismeri a nála okosabb és tapasztaltabb tanácsadók érdemeit, és aki örül, ha nem zavarják kedvteléseiben. Néha azonban – nyilván azon gondolatok hatására, amelyekkel Seneca ismertette meg – maga is önálló ötletekkel lép fel. Javasolja például a közvetített adók eltörlését, és amikor felvilágosítják arról, hogy ez elviselhetetlen terhet róna az államháztartásra, akkor rendeletben igyekszik mérsékelni az adószedők szigorú fellépéseit. Arra is gondja van, hogy a gabonaellátás biztonságát növelje. Talán később sem lett volna baj tevékenységével, ha nem vonják bele a hatalmi harcokba.

Agrippina azon az alapon, hogy nélküle Nero soha nem lehetett volna császár, részt kívánt kapni a hatalomból. Ez az uralomvágytól fűtött asszony, aki politikai ambíciói érdekében férje meggyilkolására is képes volt, féltékenyen szemlélte Seneca, Burrus és híveik Neróra gyakorolt befolyását, és vajmi kevéssé érdekelte, hogy e befolyás mennyire vált hasznára a kormánynak. Nerót érzelmileg is eltávolította tőle egy művelt görög rabnő, Akte iránti szerelme, amit Agrippina éppúgy rossz szemmel nézett, mint fia eltávolodását fiatal feleségétől, Octaviától. Ebben a helyzetben Agrippina azt látta a megoldásnak, ha Claudius Messalinától született fiát, Britannicust állítja előtérbe, és azzal fenyegeti Nerót, hogy helyébe ezt az ifjút választja császárrá. Nero, amikor rádöbbsen az őt fenyegető veszélyre, azonnal cselekedett. 55-ben megmérgeztette Britannicust.

A kegyetlen politikai gyilkosság első ízben ébresztett kételyeket Nero szelíd természetét illetően. A történetekért való felelősséget azonban igyekeztek a hatalomvá-

gyó anyára hárítani, és e vélekedésnek azzal is nyomatékot adtak, hogy Agrippinát eltávolították a császári udvarból. Lehet, hogy az anyjában csalódott uralkodóban felébredt cinizmus, lehet, hogy a vele egykorú arisztokrata ifjak léhasága terelte ezután Nerót a könnyelmű, felelőtlen mulatozások felé. Csakhamar hírhedtekké váltak éjszakai kiruccanásai, amelyek felborították a közrendet Rómában. Az egyszerű embereknek imponált a járókelőkbe belekötő császár, az éjszakai lump, aki még nappali szórakozásukról is gondoskodott, nagy amphitheatrumot építtetett, lovas parádékkal elégitette ki mulatnivágyásukat, és mindennek betetőzéséül százötvenezer római polgárnak összesen hatmillió sestertius ajándékot osztott ki. A senatus azonban kezdte kevésbé szeretni Nerót. Néhány elégedetlenkedő Agrippina köré csoportosult, és növekvő belpolitikai feszültség kezdte ki a belső békét. Tanácsadói, valamint barátjának, Othónak hozzá pártolt hitvese, *Poppaea Sabina* meggyőzték Nerót arról, hogy meg kell ölelnie nyughatatlan édesanyját. 59-ben Nero ezt a gyilkosságot is végrehajtatta.

Nehezen kivívott külpolitikai sikerek, a parthusokkal történt kiegyezés és a britanniai felkelés leverése kifelé még óvták a kormányzat tekintélyét, de az egyre kevésbé jóra hajló császárt környezetének új figurái kezdték mozgatni. 62-ben meghalt Burrus; Octavia előbb száműzetésbe, majd halálba kényszerült; Seneca elvesztette befolyását, és néhány év múlva öngyilkos lett. Poppaea, Nero új asszonya és Tigellinus, a praetorianusok Burrus helyére kinevezett parancsnoka kezébe került az ügyek irányítása. Hajsza indult a szenatori rend néhány, származásánál fogva veszélyesnek ítélt tagja ellen, akiket az uralom megdöntésére irányuló összeesküvéssel vádoltak. Azután elkezdődtek a felségértési perek is. Továtűntek a trónralépéskor tett ígérek a princeps és a senatus jó együttműködéséről.

A politikai változások közepette Nerón egyre nagyobb mértékben vett erőt az a vágy, hogy kocsihajtóként éppúgy, mint előadóművészként közszemlére tege te-

hetségét. Mindenféle drámai, zenei és sportversenyen igen nagy lelkesedéssel vett részt, és gyakran hangoztatta, hogy a botfűlű és a szépségek iránt érzéketlen rómaiakkal ellentétben görög alattvalói mennyire magasra értékelik az ő „művészetét”. Egyre kevésbé uralkodott magán és a birodalmon. 65-ben egy jól irányzott dühödt rúgással halálba küldte a másállapotos Poppaeát, majd egy év múlva nőül vette *Statília Messalinát*, akit előbb ő tett özvegyé. 66-ban, dacára annak, hogy az embertelen római uralom és a görög–zsidó ellentétek miatt Judeában felkelés tört ki, előadó körútra Görögországba utazott. 67-ben részt vett a kedvéért szabálytalanul megrendezett olümpiai versenyeken, és többszörös bajnokként ünnepeltette magát. Hazautazásakor egész Achaia tartománynak megadta a szabadságot, a bírák római polgárjogot és pénzjutalmat kaptak.

A hatvanas évek elejétől folyamatosan csökkenő népszerűségét Nero sem a legügyesebb eszközökkel próbálta megmenteni. 64. július 18-ról 19-re virradó éjszaka hatalmas tűzvész pusztított Rómában. A tűzvész nyomán elterjedt a hamis hír, hogy maga a császár gyújtotta fel a várost csak azért, hogy a saját ízlése szerint építse újjá.

Nero a keresztényekre hárította a gyűjtogatás bűnét, és ártatlanok sokaságát végeztette ki a legbrutálisabb eszközökkel. Róma újjáépítésére hatalmas összegeket fordítottak. Nero *Aranyház* (Domus Aurea) néven új, fényűző palotaegyüttest emeltetett magának. Felújította többek között Vesta templomát, s új, nagy közfürdőt építtetett. A keresztények látványos kivégeztetése és a nagyszabású építkezések azonban Nero várakozása ellenére nem növelték a lakosság iránta való rokonszenvét. Arra már nem volt pénze, hogy a népszerűséget ajándékokkal vásárolja meg, mint ezt uralkodása elején tette. Sőt! Növelte az adókat, csökkentette a pénzek nemesfémtartalmát. Ez már a tömegek körében is nyugtalanságot keltett, a senatusi arisztokráciát pedig végképp ellene ingerelte. Ez utóbbi társadalmi réteg amúgy is nehezen tűrte az ellene folyó hajsztát. Megérett az idő a felelőtlen császár eltávolítására. 68-ban fellázadt a hadsereg egy része és a praetorianus gárda. Nero kénytelen volt elmenekülni egyik szabadosa Róma környéki villájába, ahol 68. június 9-én öngyilkosságot követett el. Utolsó szavai állítólag ezek voltak: „Mekkora művész vész el velem!”

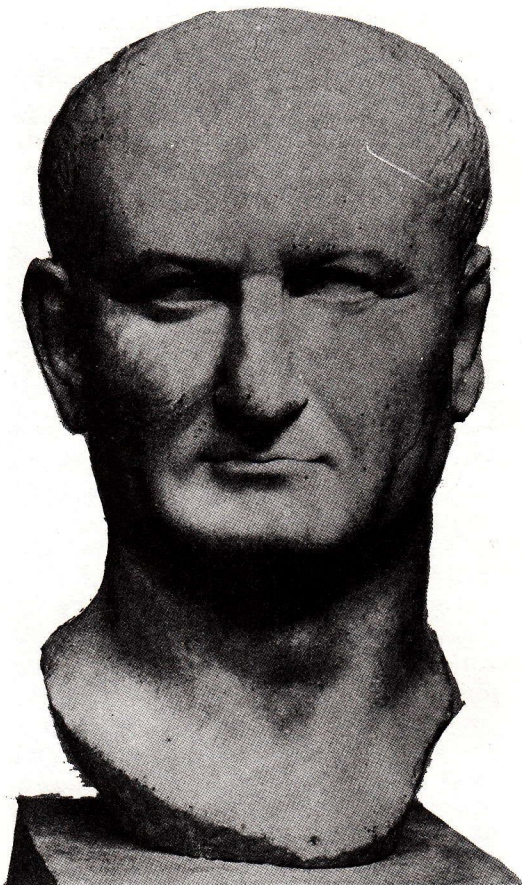
A PRINCIPATUS MEGSZILÁRDULÁSA

VESPASIANUS

„Szögletes alkatú ember volt, keze-lába izmos, erős, arckifejezése, mintha mindig erőlködne. Ezért egy szellemes városi tréfacsináló, mikor a császár kérte, hogy róla is mondjon valami csípőset, így felelt neki: »Mondok biz én, csak könnyíts előbb magadon.« Kitűnő egészségnek örvendett, habár egyebet nem tett ereje megőrzésére, mint hogy nyakát és tagjait ütemesen maga dörzsölte le a labdázóban, és havonta egyszer böjtnapot tartott.”

A Julius–Claudius-dinasztia többnyire dekadens alkatú tagjai után, akiknek vére a nemzetségen belüli házasság gyakorisága miatt alaposan felhígult, Suetonius végre egy makkegészséges császár képével kedveskedhet olvasójának. Vespasianus Kr. u. 9. november 17-én született. Az itáliai középréteghez tartozó atya adószedő, majd uzsorás volt. Anyja, Vespasia Polla családjában már szenatori rangú személyek is voltak, és ez a körülmény az ifjú Vespasianus segítségére volt közéleti pályafutásában. Katonai tribunus, majd quaestor volt, azután Kr. u. 38-ban aedilis, rá egy évre praetor. Mint azt Suetonius megjegyzi, igyekezett elnyerni Caligula kegyeit: „... A senatus ülésén azt követelte, hogy a császár germaniai győzelme emlékeztére rendezzenek soron kívüli játékokat, és javasolta, hogy súlyosbítsák az összeesküvők büntetését azzal is, hogy el se temetik őket. Köszönetet mondott továbbá a császárnak ugyancsak e nagy tekintélyű rend előtt, hogy őt egy vacsora-meghívás tisztességére méltatja.”

Ha figyelembe vesszük azt, hogy Caligula Germaniában csak látszatháborút vívott, a temetetlenül hagyni javasolt össze-

VESPASIANUS

esküvők pedig hazájukat akarták megmenteni a rémuralom nyűgétől, akkor Vespasianust nem tudjuk megdícsérni hízélgéséért. Ám az is lehet, hogy csak színlelte az egészet. Abban az időben meg kellett tanulni a túlélés mesterségét is. Ez idő tájt vette feleségül az alacsony származású *Flavia Domitillát*, aki néhány év múlva megszülte fiait, Titust és Domitianust, valamint lányukat, Domitillát.

Claudius uralma alatt katonai megbízásokat kapott, amiben nagy része volt Narcissusnak, a császár befolyásos szabadosának, akit barátai közé számíthatott. Germaniában, majd Britanniában tüntette ki magát, ezért magas jutalmakban részesült, és két hónapra consullá is megválasztották. Miután Claudius Agrippina befolyása alá került, az új császárné pedig gyűlölte a házasságát ellenző Narcissust, de még annak barátait is, Vespasianus nagyon okosan visszavonult a közélettől. Később megkapta Africa provincia helytartóságát, és igazságos, mértéktartó működésével nagy tekintélyt szerzett magának.

A hóboros Nerót Vespasianus is elkísérte görögországi útján, de azután halálos veszélybe került; Suetonius írja: „... Szörnyen magára haragította a császárt, mert valahányszor csak énekelt, Vespasianus kiment, de ha ott maradt is, mindig elaludt; ezért nemcsak a császári házból tiltották ki, hanem a nyilvános üdvözléseken sem vehetett részt; visszavonult hát egy félreeső kisvárosba, ott lapult éppen a végsőktől remegve, mikor váratlanul egy tartományt meg egy hadsereget bízta rá.”

Nero döntéseit sokszor igen nehéz megérteni. Ám azt, hogy 66-ban a Judeában kirobbant zsidó felkelés elfojtására Vespasianust választotta ki fővezérnek, több okkal is magyarázhatjuk. A már uralma ellen forrongó birodalomban a császár kénytelen volt egy alacsony származású hadvezért keresni, akiről feltételezhette, hogy a kezébe kapott sereget a kívánt célra, és nem császári ambícióinak megvalósítására használja fel. Emellett korábbi katonai pályája alapján Vespasianus képesnek látszott a feladat megoldására. Ráadásul a „keleti front” nem volt éppen kényelmes

szolgálat. Lehet, hogy Neróban munkált egy kis bosszú a csekély esztétikai érzékről tanúskodó, aluszékony katona iránt.

Vespasianus sikeresen harcolt Judeában, és egy érdekes találkozás előrevetíthette a jövőt. Az elfogott zsidó felkelők között volt az előkelő papi családból származó *Josephus*, aki később, miután Vespasianus felszabadította, *Josephus Flavius* néven ismert íróként működött. A zsidó háború című művében Josephus a következőket írja a leendő uralkodóval történt első beszélgetéséről: „... Josephus... megkérte Vespasianust, hogy négy szemközt szeretne beszélgetni vele. Erre a fővezér a jelenlevőket mind elküldte, csak fiát, Titust és

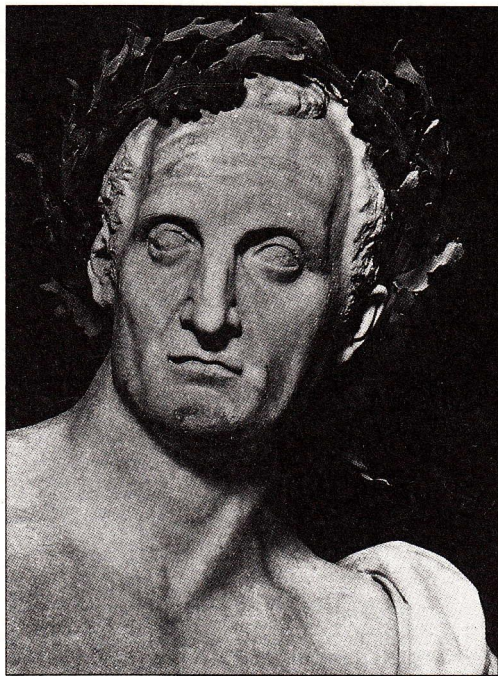

VITELLIUS

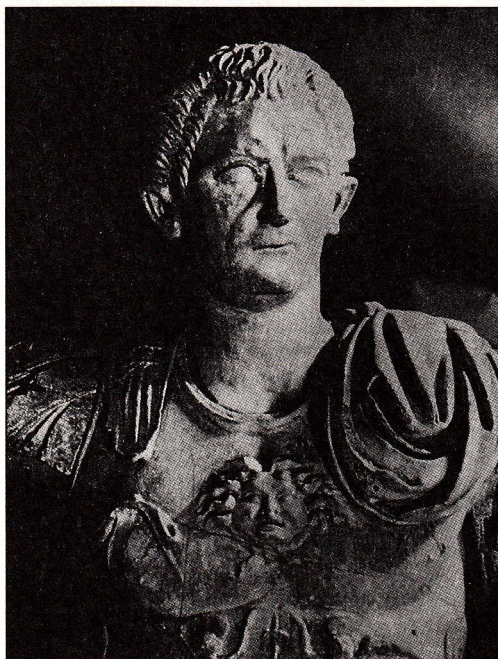
két barátját tartotta maga mellett. Josephus így beszélt: »Vespasianus, te azt hiszed, hogy mikor Josephust kézrekerítetted, csupán egy hadifoglyot ejtettél; csakhogy én mint nagyobb dolgok hírnöke járulok eléd... Vespasianus, te Caesar leszel és uralkodó, és ez a fiad is! Most bilincseltes meg még erősebben, és tarts meg magadnak: mert te, Caesar nemcsak az én uram leszel, hanem a földnek, a tengernek és az egész emberiségnek ura...«

Josephus szavai akkor nyertek különös fontosságot, amikor a római események híre Keletre is eljutott. 68-ban Nero öngyilkos lett, majd a hispaniai és galliai legiók Hispania Tarraconensis tartomány vezetőjét, *Galbát* kiáltották ki császárnak. Ő azonban nem élvezte a praetoriánusok rokonszenvét, és józanul takarékos gazdálkodásával a sereget is elidegenítette magától. Ekkor *Salvius Otho* került előtérbe. Ő Nero bizalmi embere volt korábban, és megszerzte a testőrség, valamint a dunai és keleti legiók támogatását. 69 januárjában megölette Galbát, és magát kiáltatta ki császárrá. A germaniai, galliai és britanniai csapatok viszont a germaniai legatus, *Aulus Vitellius* trónigényét támogatták. Ő Itáliába vonult, csatában legyőzte Othót, aki öngyilkosságot követett el. De Vitellius nem sokáig örülhetett a császári méltóságnak. Fékezhetetlen katonái hamarosan meggyűlöltették uralmát Itália-szerte. Ebben a helyzetben a keleti legiók úgy határoztak, hogy nékik megfelelő császárt juttatnak trónra. Kr. u. 69. július 1-jén Tiberius Julius Alexander, Egyiptom praefectura *imperator*nak nyilvánította Vespasianust. Ehhez a mozgalomhoz csatlakoztak többek között a pannoniai legiók is. Egyikük parancsnoka, Antonius Primus a mai Cremona közelében szétverte Vitellius csapatait. A vesztes császárt nemsokára Rómában meggyilkolták, és Vespasianust a senatus is elismerte törvényes uralkodónak.

A zsidó felkelés leverésének befejezése Titusra maradt, míg a polgárháborús károk felszámolását és a törvényesség helyreállításának gondját Vespasianus vállalta magára, akivel megkezdődött Rómában a *Flavius-dinasztia* uralma. Suetonius nem

GALBA

OTHO

fukarkodik a szorgalmas császár dicséretével, amikor tevékenységét értékeli: „... Uralkodása egész ideje alatt nem volt fontosabb dolga, mint az ingadozó, már-már omladozó államot előbb megerősíteni, majd mindenképpen megszépíteni. A katonaság részint győzelmétől elbizakodva, részint a szegyenletes vereség miatt érzett fájdalomában mindenféle szabadosságra, arcátlanságra ragadtatta magát. A tartományok, a szabad városok, de az egyes királyságok sem különben, ellenségeskedésben éltek egymással. Ezért Vespasianus a Vitellius-féle csapatok kötelékeiből sokat elbocsátott, a többieket pedig erős fegyelem alatt tartotta; de győzelme részeinek sem engedett meg semmi rendkívüli dolgot, sőt még a törvényes jutalmakat is csak jó sokára fizette ki nekik.”

A senatus és az új császár közötti gyümölcsöző együttműködés a principatus egész rendszerének megszilárdítását eredményezte. Korábban az egyes uralkodók által örökbefogadott és kijelölt örökösök automatikusan megkapták az Augustus és utódai által megszerzett hatásköröket. Ha pedig erőszakos és váratlan halál vetett véget egy császár életének, mint például Caligula esetében, akkor a senatus a maga (sokszor kikényszerített) kezdeményezéséből szavatolta ugyanezeket a jogokat az utódnak. Most a senatus idejét érezte annak, hogy azokat a hatásköröket és jogosítványokat, amelyek az első princeps uralkodása idején a császárokra fokozatosan átszálltak, egyenként újra felsorolja, írásban rögzítse és külön határozatban szavatolja Vespasianus számára. Az ily módon Vespasianus imperiumáról létrejött törvény tehát a kialakult szokásjogot törvényesítette, és azáltal, hogy a princeps rendkívüli hatalmát (*imperium*) jogilag körülírta, nagyot lépett előre a köztársaságtól örökölt formák fellazítása terén. A törvényt megőrző felirat töredékesen maradt ránk. Egyik érdekessége, hogy az előző princeps között sem Caligulát és Nerót, sem a polgárháborúk eredményeképp rövid ideig hatalomra került Galbát, Othót és Vitelliust nem említi. Őket nyilvánvalóan méltatlannak ítélték arra, hogy példájukra

hivatkozzanak. Néhány részlet a törvényből: „[Joga van hozzá] ... hogy szerződést köthessen, akikkel kötni akar, amint ezt az isteni Augustus, Tiberius Julius Caesar Augustus és Tiberius Claudius Caesar Augustus Germanicus tehette; és hogy összehívhassa a senatust, előterjesztést tessen... előterjesztés és szavazás útján senatusi határozatokat hozathasson, amint ezt az isteni Augustus stb., ... és hogy akiket hivatal, jogkör, felhatalmazás vagy valamely ügy gondnoksága iránti kérelmükben a senatusnak és a római népnek ajánlott, és akiknek a maga szavazatát odaadta vagy odaígérte, azok bármely [választó] gyűlésen soron kívül tekintetbe vétessenek... és hogy amit az állam érdekében lévőnek, valamint az isteni és emberi, közös magándolgok méltóságát öregbítőnek vél, azt cselekednie és megtennie joga és hatalma legyen...”

A belső béke megteremtése után Vespasianus sokat tett Róma városképének jobbitásáért. Miután a polgárháborúk során a város gyakorta tűzvészek és rombolások színhelye lett, sok beépítetlen, illetve romos telek csúfoskodott még a belső körzetekben is. Ezért a császár megengedte, hogy azokon a telkeken, melyeket tulajdonosaik nem építettek be, bárki szabadon építkezessen, akinek pénze van rá. Megkezdte a súlyos károkat szenvedett Capitolium helyreállítását, és ugyancsak az ő uralma idején indult meg a Colosseum építése is. A Forum mellett felépíttette a Béke templomát, és emlékezve a hozzá hasonlóan nagy gyakorlati érzékkel megáldott elődjére, Claudiusra, templomot emeltetett tiszteletére. Helyreállíttatta a levéltárat is, és az ott korábban elpusztult okiratok másolatait nagy fáradsággal összegyűjtette. Pártolta a tudósokat és a művészeket, de jól tudta, hol a határ a költekezésben. Ezt jellemzi egy Suetoniusnál fennmaradt anekdota: „... Egy mesterembernek, aki azt ígérte, hogy hatalmas oszlopokat csekély költséggel felszállít a Capitoliumra, önként magas jutalmat fizetett, a munkát mégsem végeztette el, mondván, »engedje meg, hogy előbb enni adjon a népnek«.”

A senatus, amelyet Vespasianus új em-

berekkel frissített fel, pártolta intézkedéseit, mivel a senatorokkal szemben méltányos magatartást tanúsított, és mert egész uralkodása a józan „paraszti ész” jegyében telt el. Megvetette az üres külsőségeket, egyáltalán nem voltak olyan nagyzó hó-bortjai, mint Caligulának vagy Nerónak. Lélekben mindvégig megmaradt annak a puritán erkölcsű középrétegbelinek, aki egyszerű polgár korában volt. Több görög város érezte hátrányát annak, hogy ennyire különbözött Nerótól. Mert míg a „véres költő” adómentességet és szabadságot adott nekik, addig a földön járó Vespasianus megfosztotta őket ezektől a kiváltságoktól. A keletiek adójára persze nagy szükség is volt, hiszen az építkezések, a katonai kiadások, az államszervezet működtetése sok pénzt emésztettek fel. Hiába volt a császár takarékos a magánéletben, a szükséges költségek és a tőle gyakran elvárt bőkezű ajándékok pénzigényesek voltak. Suetonius ízes történetekkel illusztrálja, hogy Vespasianus milyen találékony volt a pénzszerzésben: „Útközben meggyanúsította egyszer kocsisát, hogy azért ugrott le és patkoltatta meg az öszvéreket, hogy közben egy kérelmezőnek jusson ideje a közelébe férközni. Nyomban megkérdezte kocsisától, hogy mennyit keres ezen a patkoláson – s a fele hasznot kikötötte magának. Titus, a fia, egyszer szemére vetette, hogy még a vizeles megadóztatását is kieszelte; Vespasianus erre Titus orra alá dugta az első befizetésből származó pénzdarabot, s közben azt tudakolta, »bántja-e a szaga«. Titus tagadó válaszára azt mondta: »Pedig látod, ez abból a vizeletből való.« [Innen származik a szállóige: Pecunia non olet. – A pénznek nincs szaga.] Követek jelentették, hogy elhatározták, közpénzből, nagy költséggel, óriás szobrot emelnek neki; Vespasianus eléjük tartotta tenyerét, homorítva, és felszólított-

ta őket, hogy tegyék bele most azonnal a pénzt, itt az alap készen.”

Tízéves kormányzás után, 79 júniusában ragadta őt el a halál. A birodalmat, amelyet annak idején a szétzüllés állapotában vett uralma alá, teljes rendben és biztonságban hagyta örökül idősebb fiának, Titusnak. Mérsékelt kormányzati módszerét a 79-től 81-ig uralkodó Titus folytatta. Ezt az időszakot a belső és a külső béke jellemezte. Csupán a természet nem nyugodott. 79-ben kitört a Vesuv, és elpusztította Pompeji, Herculaneum és Stabiae városokat Dél-Itáliában. A 81-től 96-ig uralkodó Domitianus, Vespasianus kisebbik fia idején aztán felborult az egyetértés az államon belül. Az önkényuralmi módszerekkel élő császár Caligula és Nero rossz hírű uralmát idézte vissza az emberek képzeletében. Mivel a baj ritkán jár egyedül, a társadalmi megegyezés éppen akkor bomlott fel, amikor a határokat is súlyos veszély fenyegette. Germaniában a *chattusok* legyőzték, de az Al-Duna vidékén a *dákok*, tőlük északra, északkeletre a *sarmaták*, *roxolanok* és *markomannok* fenyegettek támadásaikkal. Domitianus csak részben tudta kivédeni ellenséges akcióikat. Jellemző Róma megrendült helyzetére, hogy évenkénti adót kellett fizetnie a dák királyságnak. A kül- és belpolitikában egyaránt balsikerű császár életének végül egy sikeres összeesküvés vetett véget. Halálával kapcsolatban ezt írja Suetonius: „Azt is mesélik, Domitianus maga álmolta meg, hogy aranydudor nőtt a nyakszirtjén; biztosra vette, hogy halála után boldogabban, vidámabban folyik majd az élet Rómában. Szerencsére így is történt hamarosan, mert az utána következő császárok mértéktartóan és józanul uralkodtak.” Így ért véget a Vespasianus által alapított Flavius-dinasztia rövid uralma.

HADRIANUS

„Magas termetű, csinos külsejű férfi volt, haját gondosan fésűvel fogta össze, és hosszú szakállt viselt, hogy eltakarja arcának ragyait. Sokat lovagolt, gyalogolt, és állandóan gyakorolta a különféle fegyverek, többek között a hajítódárda használatát. Gyakran járt vadászni, oroszlánt is ejtett; egyszer vadászat közben eltörte a kulcsontját meg az egyik bordáját. Ezekre a vadászatokra mindig meghívta barátait. Lakomáin az alkalomnak megfelelően tragédiákat, komédiákat, atellai bohózatokat adatott elő, hárfásokat, felolvasókat, költöket léptetett fel.”

A *Historia Augusta* magát *Aelius Spartianus*-nak nevező életrajzírója kedvező képet rajzol arról a Hadrianusról, akit a római történelem egyik legkiválóbb császáráként tartanak számon. Mint az idézett leírásból is kitűnik, ez az uralkodó külsejére nézve ápolt, szellemét tekintve csiszolt volt, értett a fegyverekhez, és a személyes bátor-

ság dolgában sem kellett szégyenkeznie. Ősei a Scipiók korában telepedtek le Hispaniában, atyja *Traianus* császár unokatestvére volt. Maga Hadrianus Kr. u. 76. január 24-én született, és tízesztendő volt, amikor elvesztette édesapját. Ekkor egyik gyámja a később 98-tól 117-ig uralkodó Traianus lett. Ideje jelentős részét görög tanulmányokkal töltötte, és a hellén civilizáció tisztelete, a klasszikus hagyományok iránti rokonszenv élete végéig megmaradt benne.

Előkelő rokonsága aktív támogatásával gyorsan haladt előre a közéleti pályán. Jogi ismereteit az örökségi perekkel foglalkozó *decemvirek* (tíz férfiú) egyikeként gyarapíthatta, majd katonai tapasztalatokra először a pannoniai II. legio-*adiutrix* (segítő) *tribunus*aként (főtiszt) tett szert. Amikor 97-ben *Nerva* császár adoptálta a Germaniában helytartóként tevékenykedő Traianust, Hadrianus adta át nagybátyjának és egyben gyámjának a sereg jókívánságait. A császárrá választott Traianus később is megtartotta őt jóindulatában. Mivel Traianus korában a birodalom területe az uralkodó aktív külpolitikája következtében tovább nőtt, Hadrianus számára is tág tere nyílt a harctéri tevékenységnek. Részt vett a 101–102-ben Decebal dák király ellen vívott győztes háborúban, majd 105–106-ban a második dák háború sikeres harcaiban is. Ekkor már az I. legio (Minervia) parancsnoka volt, és számos kiváló haditettéért a császártól egy szép gyémántot kapott ajándékba. A 114-ben kezdődő parthus hadjárat során tagja volt Traianus vezérkarának, és része volt abban, hogy a parthus trónt sikerült egy Róma-barát királlyal betölteni. Syria helytartója volt, amikor értesült arról, hogy Traianus örökbe fogadta. Dáciai, majd alsó-pannoniai helytartó korában a szarmaták, végül pedig a parthusok elleni katonai sikerek olyan tekintéllyel ruházták föl, hogy trónutódlását vita nélkül tudomásul vették Rómában.

Mivel Traianus rendkívül sikeres császár volt, utódjaként Hadrianus különö-

HADRIANUS

sebb gondok nélkül foghatott a kormányzáshoz. Csakhogy a 117. augusztus 11-én elfoglalt trónt olyan kiváló férfiú birtokolta addig, hogy már csak hozzá hasonlónak válni is kiemelkedő teljesítménynek számított. A későbbi princepszek beiktatásánál nem véletlenül fogalmazták meg így jókívánságaikat a senatorok: „*Felicio Augusto, melior Traiano!*” (Légy szerencsésebb Augustusnál és jobb Traianusnál!). Hadrianus igyekezett méltó utódnak mutatkozni. Noha uralkodása rossz előjelekkel kezdődött – egy ellene szőtt összeesküvés résztvevőit kellett a senatusnak kivégeztetnie –, hamarosan népszerű császárként emlegették. A Rómába érkező Hadrianusról így ír a *Historia Augusta*: „... Kétszeres mennyiségű élelmiszer-ajándékot osztatott ki a lakosságnak, ezt megelőzően pedig – amikor még nem volt Rómában – három aranyat utaltatott ki minden polgárnak. A senatus előtt is tisztázta a történeteket [az ellene szőtt összeesküvés felszámolásáról van szó], s esküvel fogadta meg, hogy egyetlen senatort sem fog megbüntetni a senatus határozata nélkül. Kincstári költséggel fenntartott postaszolgálatot szervezett, hogy a helyi magistratusokat ettől a teherrel megszabadítsa. Általában minden eszközt felhasznált annak érdekében, hogy népszerűséget szerezzen... Elrendelte, hogy az elítélt személyek elkobzott vagyonát ezentúl nem a császári magánkincstárba [*fiscus privatus*], hanem a közkincstárba [*aerarium*] kell bevételezni. Bőkezűen megnövelte azokat a pénzsegélyeket, amelyeket Traianus folyósítottatott gyermekek számára... Nemcsak barátainak, hanem sok más embernek is bőkezűen segítségére volt abban, hogy hivatali tisztségét kellőképpen el tudja látni, és sok szegény aszszony megélhetési gondjain segített.”

A bőkezűségen kívül Traianus jó példáját követte abban is, hogy a senatus iránt nagy tisztelettel viseltetett. Gyakran emlegették a rokonszenves uralkodónak azt a mondatát, miszerint ő úgy akarja kormányozni az államot, hogy mindenki tudja: a nép állama az, nem az övé. Csak uralma vége felé, amikor utódlási gondokkal foglalkozott, a testét gyötrő betegségek pedig

TRAIANUS

ingerlékennyé tették, bomlott fel a jó viszony közte és a senatus között. Külpolitikájában szakított Traianus hódító programjával. Ebben elsősorban pénzügyi és stratégiai megfontolások irányították. Inkább lemondott olyan nehezen megtartható területekről, mint Assyria, Mezopotámia, Armenia, csakhogy biztonságos határok között tudja a birodalmat. Dacia kormányzását viszont még szilárdabbá akarta tenni, ezért ezt a területet három tartományra osztotta föl. Gyakran tett utazásokat a provinciákban, és ilyenkor nagy szakértelemmel vizsgálta felül a határerődök állapotát, a csapatok fegyverzetét, ellátását és harckészültségét. Britanniai szemleútja során elhatározta, hogy 80 mérföld hosszú falat emeltet a rómaiak által megszállt körzet védelmére. Egy feliraton azt a beszédét örökítették meg, amelyet az észak-afrikai Numidia Lambaesis nevű városában a hadgyakorlatot végrehajtó katonákhoz intézett: „... Amit mások több napra osztottak be, azt ti egy nap leforgása

alatt hajtottátok végre; egy nagy kiterjedésű és az állandó téli táborokéhoz hasonló falat alig valamivel több idő alatt húztatok fel, mintha gyeptéglából raktátok volna... Ti [ezt a munkát] nagy, nehéz, egyenetlen szikladarabokkal [hajtottátok végre], amelyeket sem szállítani, sem felrakni, sem elhelyezni nem lehet, csak úgy, hogy az egyenetlenségek kiütkezzenek; ti a kavicssos, sziklás talajba szabályszerű árkot ástatok, és a falát simára egyengettétek. A munka jóváhagyása után bevonulván a táborba, pillanatok alatt főztétek meg az ételt és fogtatok máris fegyvert; követtétek az előreküldött lovasságot... Legatusomat, a kiváló Catullinust megdícsérem, amiért ezt a gyakorlatot úgy készítette elő, hogy semmiben sem különbözött az igazi ütközetől; de a végrehajtás is olyan volt, hogy elismerésemet fejezhetem ki mindnyájatoknak...”

A felirat, amellett, hogy betekintést enged a korabeli katonaéletbe, jól mutatja a császár kiváló katonai felkészültségét is. Hasonló szakszerűség jellemezte egyéb intézkedéseit. Nagy súlyt fektetett az uralkodótanács (*consilium principis*) működésére, és a testületet neves jogászokkal erősítette meg. A jogtudós *Salvius Julianus* az ő megbízásából állította össze a még érvényes magánjogi vonatkozású praetori intézkedések gyűjteményét, hogy ezzel is segítsék az igazságszolgáltatás munkáját. A császári hivatalok élére szabadosok helyett lovagrendieket állított, és nyilván elsősorban Claudiusra célozva kijelentette: valamennyi elődjét felelősség terheli azokért a bűnökért, amelyeket szabadosaik elkövettek.

Hadrianus derűs személyiségét jól jellemzi a *Historia Augusta* alábbi anekdotája: „Gyakran látogatta a közfürdőket, és együtt fürdött a tömeggel. Híressé vált az alábbi tréfa, melyet az egyik nyilvános fürdőben művelt. Meglátott ott egy ismerős veterán katonát, aki hátát meg teste egyéb részeit a falhoz dörzsölte. Megkérdezte tőle: ugyan miért dörögöldzik a márványhoz. Azért – felelte a veterán –, mert nincs rabszolgája. A császár erre néhány rabszolgát ajándékozott neki, és pénzt is adott

az eltartásukra. Amikor másnap megint elment a fürdőbe, látja ám, hogy több idős ember dörzsöli hátát a falhoz, azzal a nyilvánvaló céllal, hogy a császárt hasonló bőkezűsége készítse. Hadrianus kihívatta őket, s rájuk parancsolt, hogy kölcsönösen dörögöljék egymást.”

Miután igyekezett Itáliában és a tartományokban egyaránt megszüntetni a hivatali visszaéléseket, és a hadsereg készültségéről is megfelelően gondoskodott, Hadrianus uralmát a béke szép korszakaként értékelhetjük. Ezt a nyugalmat csak a 132-től 135-ig tartó judeai felkelés zavarta meg átmenetileg. A császár az egykori jeruzsálemi zsidó szentély helyén Juppiter templomát akarta felállíttatni, és ez a terv lázadásra készítette a hagyományaikhoz ragaszkodó helybélieket. Fegyveres erőt szerveztek, melynek élére egy *Simon* nevű férfiú állt, akit *Bar-Kokhba* (a csillag fia) néven is emlegettek. A lázadókat csak igen nagy nehézségek árán sikerült leverni. A hagyomány a lázadók vezérének tulajdonítja a nevéhez kötött *barkóba* játékot, ahol a kérdezőnek valamely dolgot a kérdéseire kapott „igen” vagy „nem” feleletekből kell kitalálnia.

Hadrianus többi építkezési elképzelése sokkal sikeresebb volt. Mint komoly műveltségű és művészetpártoló ember, aki maga is foglalkozott írással, szobrászkodással, sokat tett a hellén kultúrközpontok szépítéséért. Többek között Athén és Olümpia is több szép középülettel gyarapodott jóvoltából. Építkezési kedvének igazi haszonélvezője azonban Róma volt. Mint a *Historia Augusta* írja: „Rómában restauráltatta a Pantheont, a Saeptát [szavazások lebonyolítására szolgáló márványcsarnok], a Neptunus-basilicát, igen sok templomot, Augustus forumát, az Agrippa-fürdőt... Ugyancsak ő építtette a nevét viselő hidat, a Tiberis melletti síremléket [a Hadrianus-síremlék] és Bona Dea templomát.”

Az érdemdús császár hatvanharmadik életévében, hosszú és súlyos betegségben halt meg. 138. július 10-én fejezte be életét, jó emléket hagyva maga után az utókor emlékezetében.

A DOMINATUS KORA

DIOCLETIANUS

„Diocletianus, mindenféle bűn kitervelője és gonoszság kezdeményezője, mivel mindent el akart pusztítani, Istentől sem tartotta távol a kezét. Kapzsisága és gyávasága az egész földkerekséget tönkretette. Hatalmából ugyanis három társcsászárnak juttatott részt, és négy részre osztván fel birodalmát, megsokszorozta a hadseregek számát is, mivel mindegyikük külön-külön nagyobb létszámú katonaságot akart annál, mint amivel a korábbi császárok rendelkeztek, amikor még egyedül kormányozták az államot. Oly mértékben kezdte felülmúlni a fizetést húzók száma az adófizetőkét, hogy a mértéktelen adók következtében a parasztok odahagyták földjeiket, mivel felélték már összes erőforrásait, s így a művelt területek vadonná változtak. És hogy a rettegés mindenütt úrrá legyen, a tartományokat is végletesen feldarabolta, sok előjáró, sok hivatal ült az egyes vidékek, sőt már szinte egyes városok nyakán is...”

Lactantius, miközben gyűlölettől ízzó sorokkal szidalmazza az ő keresztény lelkétől távol álló keresztényüldöző császárt, meglehetősen pontossággal sorolja fel azon intézkedéseit, amelyekkel ez a nagy formátumú politikus ki akarta vezetni birodalmát a katonacsászárok okozta anarchiából. Ezek után majd az olvasó döntse el, milyen császár is volt valójában Diocletianus. *Flavius Vopiscus*, a *Historia Augusta* egyik fiktív életrajzírója maga is elmereng azon, ami úgy tűnik, nem szűnő problémája a római császárokkal foglalkozó ó- és

újkori embereknek: kik voltak a jó, és kik a rossz császárok? Ő mintha ellenkezőleg vélekedne Diocletianusról, mint *Lactantius*: „Szükséges-e még elmondanom, hogy bár sokan viselték a Caesar nevet, mégis oly kevés derék uralkodó akadt közöttük? A hivatalos feljegyzések nyilvántartanak mindenkit, aki a bíort viselte – Augustustól kezdve sorban egészen Diocletianusig és Maximianusig. De közöttük a következők voltak a legjobbak: maga Augustus, Flavius Vespasianus, Flavius Titus, Cocceius Nerva, a megistenült Traianus, a meg-

DIOCLETIANUS

istenült Hadrianus, Antoninus Pius és Marcus Antoninus (másképp Marcus Aurelius), Severus Afer, Alexander (Mamae fia), a megistenült Claudius (Marcus Aurelius Claudius Gothicus) és a megistenült Aurelianus... Láthatod, kérlek, milyen ke-

vés a jó császár; találóan tréfált Claudius idején egy bohóc, hogy a jó császárok névsora arcképeikkel együtt elfér egyetlen gyűrűbe vésve. Ezzel szemben milyen hosszúra nyúlik a rossz császárok névsora! Hogy Vitelliusról, Caliguláról, Neróról ne

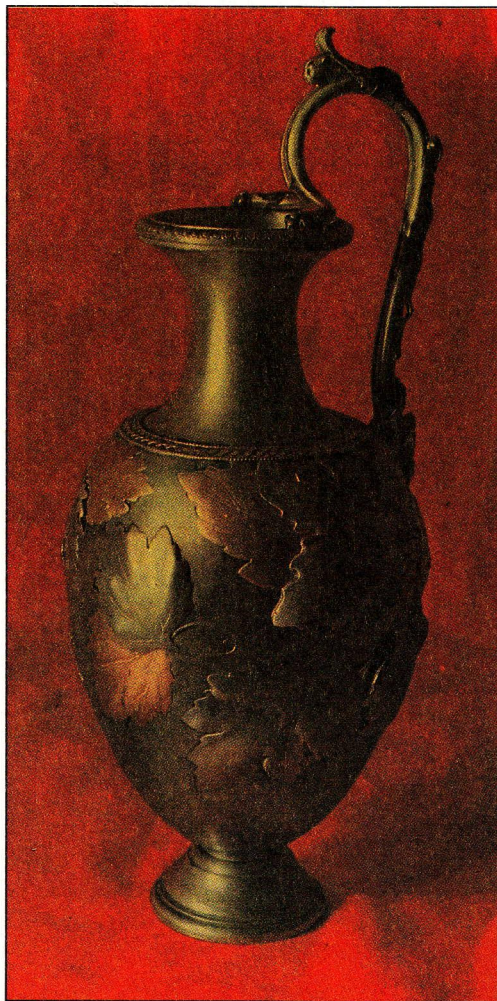
MARCUS AURELIUS,
A FILOZÓFUS CSÁSZÁR

KRISZTUS, A JÓ PÁSZTOR – MOZAIK

is beszéljek, ki bírna elviselni egy Maximust, egy Philippust vagy egy Gallienust, az emberi nem legocsmányabb salakját?... Gyakran szokták felvetni a kérdést: mi az, ami megrontja a princepsket? Megmondom én, barátom: elsősorban a féltelenség, másodsorban a bőség, továbbá a lelkiismeretlen barátok... és – ami tagadhatatlan – a közügyek nem ismerése. Atyámtól hallottam, hogy Diocletianus császár még magánember korában kijelen-

KIS EZÜSTKORSÓ
ARANYOZOTT JUHARFALEVELEKKEL –
A HILDESHEIMI KINCSELETBŐL

tette: nincs a világon nehezebb dolog, mint jól uralkodni... Maga Diocletianus szokta volt mondogatni, hogy gyakran még a jó, bölcs, körültekintő és igazságos császárt is »kiárusítják«. Diocletianus tulajdon szavai ezek, s itt azért írtam le őket, hogy bölcseséged megértse: nincs nehezebb feladat, mint az, hogy valaki jó uralkodó legyen.”

Az előzőekben felsorolt rossz császárok közül Maximinus, Philippus és Gallienus, akiket a szerző nemes egyszerűséggel „az emberi nem legocsmányabb salakjának” jellemez, az Alexander Severus 235-ös meggyilkolását követő korszak, a katonacsászárok korának jellegzetes alakjai. Annak az időszaknak a „hősei”, amelyre a belső anarchia, a cselszövések és politikai gyilkosságok nyomták rá bélyegüket, miközben különféle germán népek törtek be Galliába, jutottak el még Észak-Itáliába is; a frankoknak sikerült Hispaniáig nyomulniuk, a gótok pedig az Al-Dunán átkelve a Balkánt és Kis-Ázsiát dúlták. Ráadásul keleten megszilárdult a Szasszanida perzsa birodalom, amelynek uralkodói a hajdan rettegett Achaimenida állam határait kívánták visszaállítani, elsősorban a Római Birodalom rovására. Ebben a helyzetben lépett fel az állam épsége megmentésének programjával *Caius Aurelius Valerius Diocles*, akit 284-es trónralépése után *Diocletianus*nak neveztek. Diocles 230 után született Dalmácia területén, alacsony rangú családból. Katonai pályán haladt előre, és idővel Moesiában (nagyjából a mai Szerbiát és Észak-Bulgáriát magába foglaló terület) tiszti rangot szerzett. Valószínűleg 283-ban *consul suffectus*nak (év közben választott consul) nevezték ki, s *Marcus Aurelius Carus* császár és annak második fia, *Numerianus* mellett gárdaparancsnokként szolgált. 283-ban elkísérte Carust és Numerianust perzsiai hadjáratukra. Ekkor már igen fontos személyiség volt, tekintettel arra, hogy az általa irányított császári gárda (*protectores domestici*) látta el az uralkodó közvetlen védelmét, és e testületnek már csak a tagjává lenni is nagy megtiszteltetésnek számított. A sikeresen folyó hadjárat legnagyobb fegyvertényeként Carus elfoglalta a Tigris partján lévő települést,

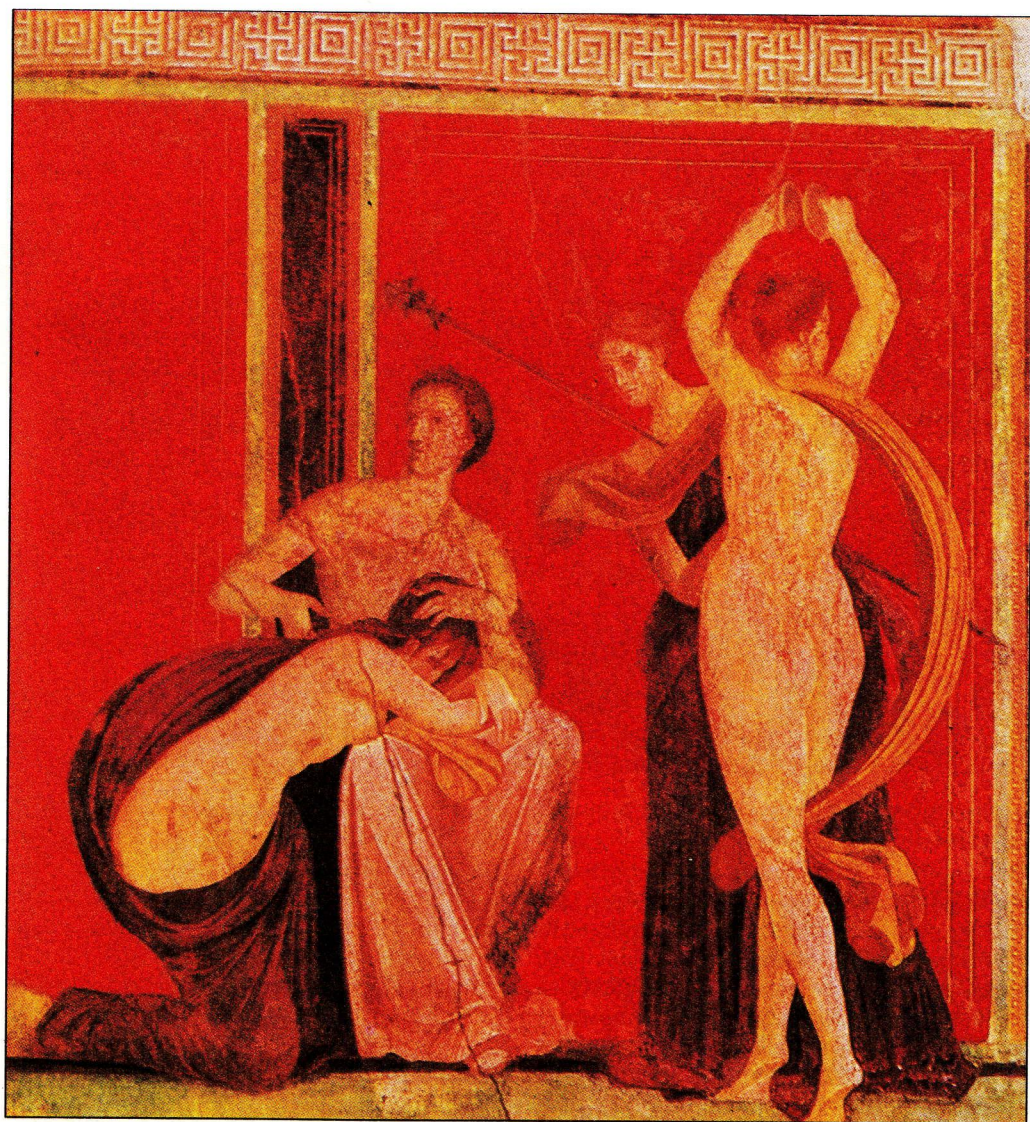
A SEGOVIAI VÍZVEZETÉK

Ktésziphónt. Ám nem sokkal ezután a császár gyanús körülmények között meghalt, állítólag villámcsapás végzett vele. Fia, Numerianus, atyja halála után megkezdte a visszavonulást Nikomédeia, az egykori bithüniai főváros felé. Azonban titokzatos körülmények között meghalt ő is. A gyanú a *praefectus praetorio* posztját betöltő Aperre, Numerianus apósára terelődött, aki veje holttestét elrejtette. Apert személyesen döfte le Diocles, minekutána a hadsereg 284 novemberében őt kiáltotta ki császárnak, s felvette a Diocletianus nevet. Néhány hónap múlva a Morava torkolatának közelében a Moesia területén vívott csata eredményeképp Carus idősebb fiát, Carinust is kivetette a hatalomból. Miután Carinus saját katonái meggyilkolták, a senatus elismerte Diocletianust a Római Birodalom császárának.

Diocletianus császárrá emelkedése vé-

res erőszakkal megvalósított karrier volt. Alig elképzelhető, hogy ő a gárda parancsnokaként ne tudta volna megakadályozni esetleg Carus (noha ott még talán hitelt adhatunk a villámcsapásról szóló híreknek), és még sokkal inkább Numerius halálát. Minden bizonnyal ő állt a trónörökös meggyilkolása mögött, és Apert is mint Numerianus támogatóját ölte meg. Aper valószínűleg azért rejtette el veje holttestét, hogy a sereg ne szerezzen tudomást a merényletről, hanem a császári ház iránti hűség jegyében teljesítse a Numerianus nevében kiadott parancsokat. Célja az lehetett, hogy a sereget Carinusnak adja át, mivel így ez utóbbi biztosíthatja magának a legitím hatalmat. Tehát aligha Aper, sokkal inkább Diocletianus volt az „áruló”, aki maga tört a hatalomra. Amikor aztán annak birtokába jutott, hamar kiderült, hogy jól tud élni az elnyert lehetőséggel.

285 nyarán vagy 286 elején pannoniai barátját, Maximianust Caesar címmel ruházta fel, és a nyugati tartományok őrzését

BEAVATÁSI JELENET – POMPEJI FRESKÓ

bízta rá, ahol mindenekelőtt a bagaudák galliai lázadásai jelentettek veszélyt. A galliai rabszolgáknak és tönkrement parasztoknak ezt a mozgalmát, amely ekkor már évtizedek óta nagy károkat okozott, Maximianusnak átmenetileg sikerült elfojtania. Diocletianus az Augustus cím birtokában keletre ment. Nikomédeiában talán 286. április 1-jén Maximianust Augustusszá

emelte. Ezzel megtörtént a hatalom névleges kettéosztása, noha Diocletianus elsőse vitán felül állt, tekintve, hogy társát ő helyezte új pozíciójába. A továbbiakban az ő székvárosa Nikomédeia, míg Maximianusé Aquileia vagy Milano (Mediolanum) lett. Diocletianus keleti tevékenysége során új úthálózat kiépítéséről gondoskodott, és a perzsa uralkodóval egyezsége lépett, melynek értelmében az Euphrátést nyilvánították határfolyóvá. Miután Maximianusnak katonai segítségre volt szüksége

ge az alemannok támadásai miatt, seregével Diocletianus is nyugatra vonult. Legyőzte a germánokat, azután a szarmaták ellen is szerencsésen hadakozott. Carausius római hadvezérrel szemben, aki a kalózkodó frankok és szászok ellen a flottát vezette, azután viszont Britanniában önálló uralmat alapított, a két császár együttesen lépett fel. Visszaszorították hatalmát, de megtróni nem tudták. 290-ben Diocleti-

NAGY TÁNYÉR –
A DOMBORMŰ MINERVÁT ÁBRÁZOLJA

AQUINCUMI RÉSZLET

JUSTINIANUS CSÁSZÁR
SZÍNES MOZAIKKÉPE
A RAVENNAI SAN VITALÉBAN

anus ismét keletre kényszerült vonulni, hogy a szaracénok perzsák által támogatott támadását kivédje. A hadiszükséglet viszont ismét Európába szólította, ahol a szarmaták ellen kellett újfent harcolnia, majd azt követően Egyiptomba kényszerült vinni seregét.

Ezen események arra indították Diocletianust, hogy további hatalommegosztást eszközöljön. 293. március 1-jén mindkét Augustus saját gárdaparancsnokát nevezte ki maga mellé alcsászárnak Caesar címmel. Diocletianus *Galerius Maximianust*, míg társa *Constantiust* ruházta fel hatalommal. Az Augustusok adoptálták a Caesárokat, és a politikai együttműködés zálogául családi kapcsolatot hoztak létre velük. Galerius elvette Diocletianus leányát, Valeriát, míg Constantius már valamivel koráb-

ban összeházasodott Maximianus mostohaleányával, Theodorával. Az új hatalommegosztással Kis-Ázsia, Syria, Palesztina és Egyiptom Diocletianus, a balkáni tartományok Galerius, Itália, Hispania és Észak-Afrika nagyobb része Maximianus, míg Britannia és Gallia Constantius fennhatósága alá került. Ezzel létrejött a négyes hatalom, a *tetrarchia*.

Diocletianus az uralmát megelőző évtizedek politikai válságából nyilván helyesen vonta le azt a következtetést, hogy egyetlen ember egy hatalmi központból képtelen eredményesen megbírkózni a hátrvédelem, a belső lázadások és a közigazgatási gondok által felvetett problémákkal. Ezért – és nem, mint Lactantius írja, „gyávaságból” – juttatott másoknak is részt a hatalomból. Az ennek nyomán kialakított új provinciarendszer sem a tartományok „rettegésben tartását” célozta, hanem az új közigazgatási egységek hatékonyabb kormányzását tette lehetővé. Körülbelül száz kisebb provinciára osztották a

A NÉGY TETRARCHA

ÁLDOZATI JELENET.
A VILLA DEI MISTERI FALFESTMÉNYE

birodalmat, melyek élén a senatori rendből származó hivatalnokok (*consulares* vagy *correctores*), illetve lovagrendi kormányzók (*praesides*) álltak. A provinciákat összefogó nagyobb egység a *diocesis* (kerület) volt, összesen 12. Ezeket *vicarius*ok (helyettesek) irányították, akik a lovagrendhez tartoztak, és címük elnevezése arra utal, hogy ők a négy uralkodó mellett szolgálatot teljesítő egy-egy *praefectus praetorio* helyettesei voltak.

A hatalommegosztás és az új közigazgatási egységek kialakítása elkerülhetetlenné tette a hadsereg létszámának növelését. Ám arról szó sem volt, hogy a hadsereg létszáma „megsokszorozódott volna”, miként azt Lactantius állítja. Számítások szerint az addig 40 legióból álló sorozott katonaság létszáma 60 legiónyira emelkedett. Erre a létszámelemzésre azonban a közigazgatási reformtól és a tetrarchia kialakulásától függetlenül is szükség volt a seregre háruló egyre több feladat miatt. A később, Nagy *Constantinus* korában kiteljesedett katonai reform is ekkor vette kezdetét. A megerősített határvonal (*limes*) mentén állomásozó csapatok (*limitanei*) meghatározott körzetben tartózkodtak, míg a sereg másik része a birodalom belsejében csoportosult, készen arra, hogy a veszélyeztetett területekre vonuljon. Mivel ezek az egységek az egyes társcsászárok kíséretében (*comitatus*) helyezkedtek el, ezt tükrözte elnevezésük is: *comitatenses*. A hadsereg létszámának növelése és a hadseregreform megindítása mellett nagy ütemben folyt a határerődök építése is. Mindezek eredményeképp a birodalom biztonsága határozottan megszilárdult.

Természetesen a hadsereg és az új közigazgatási apparátus költségei igen nagy terhet róttak az államháztartásra. A terheket növelték az elsősorban Diocletianus nevéhez fűződő látványos építkezések is. A császár Salonában szép palotát építtetett, míg Nikomédiában, ahol valamikor a hatalmat megragadta, pompás épületekkel emelte a város fényét. Rómában hatalmas fürdőt és szökőkutakat építettek a parancsára, majd restaurálták a Forum Romanumot, a Basilica Juliát és a Curiát. A

növekvő terhek fedezésére adóreformot hajtottak végre. Az adók – ellentétben Lactantius véleményével – nem váltak „mértéktelenné”, viszont rendszeres behajtásukról a megszilárdult kormányzat könnyörtelenül gondoskodott. A földtulajdonosok főként mezőgazdasági terményekben rótták le adójukat (*annona* = termés, gabona), melynek mértéke a föld nagyságától és minőségétől függött. Az adót úgy határozták meg, hogy kiszámították, hány *iugum* (egy ökörfogattal felszántható föld) – melyet egy ember (*caput* = fő) meg tud művelni – alkotja a birtokot. A földtulajdonnal nem rendelkező városiakra fejadót vetettek ki. Egyedül Róma városa maradt adómentes. A stabil bevételek lehetővé tették értékálló nemesfémpénzek kibocsátását. Diocletianus gazdaságpolitikájának egyik legérdekesebb eleme 301-ben kiadott ármaximálási rendelete, mellyel az áruk és szolgáltatások drágulásának igyekezett gátat szabni.

Diocletianusnak és társcsászárainak uralma idején fejeződött be az úgynevezett *dominatus*ba történő átmenet, melynek folyamán a bonyolult közigazgatási és államapparátus szoros felügyelete érdekében a császárok nyíltan szakítottak a principatus köztársaságkori elemeket tartalmazó rendjével. Az uralkodót feltétlen hódolat (*adoratio*) illette meg alattvalói részéről. A császári tanács, a *consistorium*, már a nevét is onnan nyerte, hogy főhivatalnok tagjai „együtt állni” (*consistere*) kényszerültek az űlve maradó császár jelenlétében. A senatus jelentősége visszaszorult, az uralkodó már nem az „első polgár”, hanem a társadalom felett álló korlátlan tekintélyű és isteni nimbuszsal övezett személy. A főhatalom isteni forrásának jelként Diocletianus felvette a *Iovius* (Juppitertől származó), Maximianus a *Herculius* (Herculestől származó) melléknevet.

A Juppiter-kultusz állami kultusszá emelése azt célozta, hogy a birodalom lakosságát az ősi római hagyományok alapján ideológiai egységbe kövacsolják. Ugyanakkor a keleti tartományokban és a hadseregben ekkor már hatalmas teret hódított a kereszténység, amely olykor a he-

lyi érdekek kifejezését, olykor a császári uralom elleni elégedetlenséget foglalta vallási keretbe. Ezért a kereszténység elleni harc a kialakult hatalmi struktúra megvédése érdekében szükségessé vált. Ez mutatkozott meg a 303. február 23-án kiadott első rendeletben és a további utasításokban, amelyek a keresztény egyházközségek szétverését és a keresztény vallás szabad gyakorlásának megszüntetését célozták. A főképp Keleten nagy eréllyel

megindult keresztényüldözés természetes következménye volt az a Lactantius által Diocletianusról festett sötét kép, amellyel e fejezet elején már találkoztunk.

Diocletianus előrehaladott kora és súlyos betegsége miatt 305. május 1-jén önként lemondott hatalmáról, és ugyanerre kényszerítette Maximianust is. Az új császárok összeütközéseit salonai magányából figyelte. Itt is hunyt el, talán 316. december hó 3. napján.

NAGY CONSTANTINUS

„Neki adta Isten fentről, a mennyből, valóságának méltó gyümölcseként az istentelenek felett aratott győzelem jelvényeit, a gonosztevőt pedig összes tanácsadójával és barátjával együtt meghajtott fővel Constantinus lába alá vetette... Elmult tehát az emberek feje felől minden félelem, melyet az őket korábban szorongatókkal szemben éreztek. Ragyogó és pompás ünnepnapokat ültek, mindent világosság árasztott el, és mosolygó arccal, csillogó szemmel tekintettek egymásra azok, akik azelőtt lesütötték szemüket. Táncsal és himnusszal tisztelték meg a városokban és a vidékeken legeslegelőször is a mindenkinek felett uralkodó Istent, mert így tanulták meg, és aztán a vallásos császárt istenszerető gyermekeivel együtt. Nem emlékeztek többé a régi bajokra, elfelejtettek minden istentelenséget, élvezték a jelen javait, és még inkább várták az eljövendőket. Minden helyen kifüggesztették tehát a győzelmes császár rendeleteit, melyek telve voltak emberszeretettel, és törvényeit, melyek nagylelkűségének és igazi valóságának bizonyítékait tartalmazták. Így tehát, miután elpusztult minden zsarnokság, egyedül Constantinus és gyermekei számára maradt meg szilárdan és vitathatatlanul a birodalom kormányzása...”

Kaiszareia püspöke, a kereszténységet bevett vallássá nyilvánító császár iránt oly lelkes *Euszebiosz*, épp ellenkező túlzásokba esik, mint Diocletianusszal kapcsolatban

Lactantius. Ez utóbbi méltánytalanul sötét képet festett tárgyáról, míg *Euszebiosz*, ugyancsak vallási érzelmektől fűtötten,

NAGY CONSTANTINUS

valóságos földi paradicsomnak állítja be Constantinus uralmát. Mint korábbi fejezetünkben megkíséreltük, ezúttal is a tárgyilagosságot megítélés a célunk.

Constantinus valamikor nem sokkal 280 után született Constantius első házasságából. Miután atyját Maximianus 293. március 1-jén Caesar címmel ruházta fel, ő Diocletianus udvarában nevelkedett tovább. Ott is maradt egészen addig, amíg a tetrarchia megeremtlője 305. május 1-jén önként le nem mondott hatalmáról. Lactantius felidézi egy esetleg valóban lefolyt beszélgetést Diocletianus és Galerius Caesar között arról, hogy a két Augustus visszavonulása és Constantius, valamint Galerius Augustusszá történő előléptetése után kik legyenek az új Caesarok. Felmerült Maximianus és Constantius fiainak neve, és ehhez Lactantius mindjárt kommentárt is fűz, a maga ideológiai álláspontjából megítélve a jelölteket: „Maximianus fia Maxentius volt, Galerius Caesarnak a veje, elvetemült és rosszindulatú gazember, oly gögös és annyira szemtelen, hogy sem az apját, sem az apósát nem részesítette isteni tiszteletben, s ezért mindketten gyűlölték. Constantiusnak is volt egy fia, Constantinus, igen tiszta életű ifjú, e magas tisztségre a legméltóbb, akit kitűnő és csinos megjelenése miatt, katonai bátorsága és feddhetetlen erkölcsi és egyedülálló kedvessége miatt a katonák kedveltek, a polgárok sóvárogva vártak.”

Diocletianus azonban alighanem Galerius rábeszélésére, annak két odaadó hívét, *Severust* (Constantius mellé) és *Maximinus Daiát* (Galerius mellé) nevezte ki alcsászárnak. Amikor olyan kiváló jelölt is volt, mint Constantinus! Lactantius tájékoztat: „Daia... akit csak a minap szólítottak el az erdőből, az állatok mellől, és egyszeriben a gárda katonája lett, majd nyomban utána testőr, hamarosan tribunus, másnap pedig már Caesar, megkapta Keletet, hogy széttiporja és tönkregygye. Ő, aki sem a katonáskodáshoz, sem az államvezetéshez nem értett, ezen túl már nem barmok, hanem katonák pásztora lett.” Constantinus ezen események hatására, és mert hírt kapott atyja súlyos betegségéről, elhagyta Niko-

médiát és Britanniába ment. Ott, Eboracumban (York) elhunyt Constantius, és 306. július 25-én a hadsereg Augustusszá kiáltotta ki Constantinust. Galerius persze nem fogadta el ezt a döntést, és csak a Caesar cím felvételéhez járult hozzá. Constantinus átmenetileg alávetette magát a többiek akaratának. Így egyelőre Galerius és *Severus Augustus*, *Maximinus Daia* és Constantinus *Caesar* rangot töltött be. Ez a rendezés azonban már kezdettől magában hordozta újabb ellentétek csíráit. Ráadásul új jelentkező is részt kért a hatalomból, Maximianus fia, *Maxentius*. Ő, kihasználva azt, hogy Galerius két rendelete, melyekkel egyrészt Róma polgárainak adómentességét eltörölte, másrészt feloszlatta a praetorianus gárdát, hatalmas felháborodást okozott Rómában, maga mellé állította az elégedetlenkedőket, akik 306. október 28-án Augustusnak kiáltották ki. Galerius felszólítására *Severus Maxentius* ellen támadt, aki nyugalomba vonult atyját, Maximianust hívta segítségül. Utóbbi reaktiválta magát, és 307 februárjában ismét felvette a császári bíbort. Severust katonái – zömmel korábban Maximianus szolgálatában álló harcosok – elhagyták, őt magát ellenfelei elfogták, majd kivégeztették. Az így létrejött kaotikus helyzetben a birodalomnak három Augustusa (Galerius, Maximianus és Maxentius), valamint két Caesarja (*Maximinus Daia* és Constantinus) volt.

Miközben az Itália feletti hatalomért már-már kiéleződött a konfliktus Galerius és az új trónbitorlók között, Constantinus erélyes hadviseléssel rendet teremtett Britanniában és Galliában. A harcok közepette tovább erősödött serege, amellyel készen állt régi ellenfele, Galerius megsemmisítésére. Ez az alapvető politikai cél lebegett szemei előtt, amikor 307-ben nőül vette Faustát, Maximianus leányát, és elfogadta új apósától az Augustus címet. De Maximianus összekülönbözött fiával, Maxentiusszal, és Carnuntumba menekült. Itt találkozott Diocletianusszal és Galerius-szal, hogy a Nyugat sorsáról döntsének. Elhatározták, hogy *Severus* megürült helyére *Liciniust*, Galerius régi barátját nevezzék ki Augustusnak, azzal a feladattal,

hogy vesse ki Maxentiust a hatalomból. Constantinusról nem esett szó, de a Mithras isten védnöksége alá rendelt konferencia résztvevői nyilvánvalóan nem tekintették őt jó szövetségesüknek. Mivel itt Maximianus nem kapott megbízatást, valószínűleg ismét visszavonult a hatalomtól. Így is maradt elég társuralkodó: Galerius, Licinius, Maximinus Daia és Constantinus, akik legalitást élveztek, illetve Maxentius és az Észak-Afrikában önálló uralmat alapító *Domitius Alexander*.

A következő években aztán megfogyatkoztak a hatalom birtokosai. Constantinus sikeres hadjáratot folytatott a frankok visszaszorítására, ám az udvarában tartózkodó Maximianus összeesküvést szőtt ellene. Ezért 310-ben halálba kényszerítette apósát. Közben Galerius súlyosan megbetegedett. Talán a betegség okozta fájdalom hatására, talán a keleti tömegek szimpátiájának megnyerése miatt 311. április 30-án kelt rendeletében a kereszténységet megengedett vallássá nyilvánította. Néhány nappal később meghalt. A következő összeecsapás Constantinus és Maxentius között érlelődött. Előbbi féltestvérét, Constantiát eljegyezte Liciniusszal, és e társcsászár katonai támogatását bírva rátört Itáliára. A közte és Maxentius közötti döntő harcra Róma közelében, a Mulvius-hídnál került sor 312. október 28-án. Constantinus győzött, ellenfele a Tiberisbe fulladt. Lactantius elbeszélése arra a legendára utal, amely szerint Constantinus a csata előtti éjszakán Istentől kapott üzenetet: „Constantinus figyelmeztetést kapott álmában, hogy Isten égi jelét véssesse föl katonái pajzsára, és úgy kezdje meg az ütközetet. Teljesítette a parancsot, és Krisztus jelét a pajzsokra iratta: egy X betűt áthúzva egy I betűvel, melynek felső része meg van hajlítva. E jellel felvértezve fogott fegyvert serege.” E tradíció valószínű alapja az, hogy a később a kereszténységgel kapcsolatos pozitív intézkedéseket foganatosító császár a *Sol Invictus* (Győzhetetlen Napisten) kultuszának jelét, a Nap- vagy csillag-szimbólumot, a függőleges vonallal középben áthúzott X-et használta diadaljelként. Később ez Krisztusnak, az Igazságosság

Napjának is szimbóluma lett, ugyanakkor Krisztus monogramjának is értelmezték: az X a görög *khi* (χ), a csúcsán meghajlított I a görög *rho* (ρ) betűkre emlékeztetett. Az ókeresztény irodalmi hagyomány által favorizált császár győzelmével az „e jelben győzni fogsz” isteni ígét teljesítette be.

313-ban Licinius és Constantinus rendeletet bocsátott ki arról, hogy Galeriusnak a keresztények jogait szavatoló korábbi intézkedéseit az egész birodalomban érvényre kell juttatni. Ez az úgynevezett milánói edictum, amelynek megszületésétől számítják a kereszténység államvallássá válását. Ezután a birodalom újraegyesítése a kereszténység összefogásra buzdító ideológiája jegyében történt meg. Még ugyanebben az évben Licinius legyőzte és öngyilkosságra kényszerítette Maximinus Daiát. A főhatalom még egy ideig Licinius és Constantinus között megoszlott.

315-ben Constantinus Rómában ünnepelte kormányzása 10. évfordulóját. (306-ban kiáltották ki császárnak, és a rómaiak ehhez tettek még 9 évet). Itt megtekinthette oszlopokkal, szobrokkal és domborművekkel díszített diadalívét, amely a mai Róma egyik legszebb műemléke. Találkozott a római püspökkel, *Szilveszterrel*, akinek ünnepnapját későbbi szentté avatása nyomán december 31-ére tették. Azóta is az év utolsó napján ünnepeljük Szilvesztert.

314 után több fegyveres összetűzés történt a két uralkodó között, melyeknek eredményeképp Constantinus fokozatosan növelte az uralma alá tartozó területeket. 317-ben végre hosszabb ideig pihentek a fegyverek. Constantinus fiúgyermekait, a serdülő korban lévő Crispust és a csecsemő Constantinust, valamint Licinius fiát, a szintén gyermek Licinianust caesari méltóságra emelték, aminek persze – a Caesarok életkora miatt – nem volt különösebb jelentősége. Licinius a Kelet egy kisebb részét tarthatta meg, míg a Nyugat, beleértve a Balkán nagyobb körzeteit, Constantinus kormányzása alatt maradt.

316 és 325 között Constantinus egész sor rendeletet alkotott a városi rétegek terheiről, ezek örökletes voltáról, többek között

arról, hogy az állami pénzverő mestereknek életfogytig állásukban kell maradniuk. Később, 332-ben a colonusoknak tiltotta meg a szabad költözködést. Ezek a rendelkezések csakúgy, mint a későbbi császárok hasonló intézkedései azt célozták, hogy a lakosságot helyhez kössék, a foglalkozást és az általa meghatározott társadalmi helyzetet örökletessé tegyék. Noha az adóalanyok társadalmi állapotának ilyen végleges rögzítése megkönnyítette a kormányzat ellenőrző tevékenységének és pénzpólitikájának sikerre vitelét, az ezen intézkedések nyomán kialakult általános közérzet aligha volt olyan derűs, mint amilyennek azt Euszebiosz a bevezetőben idézett szövegében ábrázolta.

Euszebiosz említett leírása Constantinus Licinius felett aratott végső győzelmét ünnepli. 321-ben romlott meg a viszony a két császár között olyannyira, hogy az ezt követő évek az egymás elleni fegyverkezés jegyében teltek el. Közben Constantinus legyőzte a szarmatákat és a gótokat is, majd 332 után szarmatákat és vandálokat telepített a birodalomba. Lassan kezdetét vette a sereg barbarizálódása is, mivel sok barbárt vettek fel szolgálatba. 324-ben Hadrianopolisz és Khrüszopolisz mellett két ütközetre került sor Constantinus és Licinius között. Utóbbi ekkor már kereszténységellenességéről volt hírhedt, mivel politikai okokból üldözte az ellenfeléhez húzó Krisztus-hívőket. Constantinus mindkét csatát megnyerte, majd megölette

Liciniust (10 évvel később annak fiát is). 324-től kezdve tehát Constantinus egyeduralkodóként igazgatta az egész birodalmat. A Diocletianus által kialakított közigazgatási egységeket (dioecesisek, provinciák) meghagyta, de a dioecesisek fölé 4 *praefecturát* rendelt (Oriens, Illyria, Italia és Gallia). E nagyobb kormányzóságokat *praefectus praetoriók* kormányozták, alájuk tartoztak a dioecesisek élén álló *vicariusok*, azok alá pedig a provinciákat vezető *praesek*. Achaiát, Asiát és Africát a régi szisztémának megfelelően változatlanul *proconsulok* irányították. A hatalmas birodalom hatékony kormányzását, melyet Diocletianus a tetrarchia rendszerével akart megoldani, Nagy Constantinus lépcsőzetesen felépített irányítási hierarchiával biztosította.

Ami Constantinus magánéletét illeti, az meglehetősen hányatott volt. 326-ban megölette nejét, Faustát és fiát, Crispust. Még ugyanebben az évben elhatározta, hogy Büzantiont új fővárossá fejleszti. 330-ban avatta fel a Constantinopolis (Konstantinápoly) névre keresztelt várost. Ezen túl, ha tehette, itt lakott. Néhány év múlva halt meg, 337. május 22-én, miközen a perzsa király elleni háborúra készülődött. Nem sokkal halála után a keresztényektől megkapta a „Nagy” melléknevet, amit elsősorban az indokolt, hogy röviddel elhunyt előtt felvette a keresztiséget, s ezzel betetőzte mindazt, amit addig a kereszténységért tett.

A VILÁGTÖRTÉNELEM NAGY ALAKJAI

UTÓSZÓ

Mint láttuk, a római egyeduralkodók olyan egyszemélyi hatalmat és hatáskört kaptak, amely előzmények nélkül állt Róma történelmében, és amelynek a kiegyensúlyozott alkalmazásához természetesen nem álltak rendelkezésre kipróbált eszközök. Így aztán igen nagy mértékben az egyes császárok személyiségjegyeitől függött, miképp élnek vagy élnek vissza a sors által felkínált lehetőséggel. Ebben a szituációban benne rejtett a bukás csakúgy, mint a szép ívű politikai pálya esélye.

Octavianus Augustusnak – közvetlen utódaitól eltérően – sikerült megtalálnia az egyensúlyt saját lehetőségei és a társadalom elvárásai között. Mérsékelt és céltudatos politikája kevésbé sértette a régi hagyományokat, és ez a körülmény népe számára is megkönnyítette a köztársaság megszűnésével beálló rendszerváltozás elviselését. Azoknak, akik őt követték a hatalomban, nem voltak ilyen erényeik. A családi boldogságtól megfosztott, szeretett nejétől Augustus lezüllött leánya kedvéért elválásra kényszerített Tiberiusban beteges bizalmatlanság ütött tanyát. Felsőgsértési perekből és véres tisztogatásoktól terhes időszak volt az övé, amelyben az aljas mérényletek a császári családot sem kímélték. Többek között életét veszítette a császár fia és unokaöccsének, Germanicusnak két fiúgyermek is. Ugyanakkor tagadhatatlan, hogy Tiberius jellemének deformálódását lényegében rajta kívül álló erők idézték elő. Az is világos, hogy alapvető értékei – az, hogy kitűnő hadvezér, okos gazdaságpolitikus, a tartományok problémái iránt fogékony uralkodó volt – egyértelműen a birodalom javát szolgálták. Am még ere-

nyeit is ellene fordították, mivel az állam erősödésével járó kísérőjelenségek növekedtek a közvéleménynek a köztársasági kor iránti nosztalgiáját. Ezért Tiberius alakja éppoly népszerűtlenné vált a történeti hagyományban, mint a – kiváltképp uralmuk második szakaszában – valóban örült módjára viselkedő Caliguláé vagy Neróé. Ugyanígy járt Claudius is, aki pedig modernizálta a római államvezetést, és sok gyakorlatias intézkedéssel könnyített a polgárok életén. Mindezt átgondolva megállapíthatjuk, hogy az első császárok többnyire rászolgáltak a történetírók bírálataira, ám ez a bírálat gyakorta a valóságosnál torzabb képet formált róluk.

E torzító tendenciának társadalmi oka is volt. Suetonius és Tacitus az *Antonius-dinasztia* uralma idején (Kr. u. 96–192), az úgynevezett jó császárok korában alkotnak. Ez idő tájt hosszabb távon megvalósult a császárok és a közvéleményt legnagyobb politikai súllyal képviselő társadalmi erő, a szenatori rend közötti egyetértés. Miután a kialakult mérsékelt uralom kevésbé nyomasztotta a régi hagyományok némelyikéhez még ragaszkodó társadalmat, a változástól fellelegző közvélemény még nagyobb ellenszenvvel gondolt vissza Octavianus Augustus utódaira. Hiába írta tehát magáról Tacitus, hogy különbözik történetíró elődeitől, akik „Tiberius és Caius [Caligula], Claudius és Nero uralkodásának történetét, melyet uralkodásuk idején a félelem színezett hamisra, bukásuk után a még eleven gyűlölet hatása alatt írtak meg. Ezért az a szándékom, hogy Augustusról keveset mondok el, csak uralkodása legvégét, majd Tiberius principa-

tusát és a többiét, harag és részrehajlás nélkül, mivel egyikre sincs okom.” Bizony volt oka Tacitusnak haragra és részrehajlásra, és élt is ezekkel az eszközökkel.

A történetírói elfogultság a későbbi császárok életrajzeit is alaposan kiszínezte. A *Felséges történet* (Historia Augusta) című életrajzgyűjtemény ismeretlen szerzője vagy szerkesztője, aki (esetleg akik) művét minden bizonnyal 370 után állította össze, nagyon sok értékes adatot őrzött meg számunkra, kiváltképp a II. században élt császárok uralmáról. Ám miközben ehhez a műhöz fordultunk Hadrianus jobb megismerése végett, nem feledhettük, hogy az alkotó(k) kezét részben a pamfletekre jellemző szenzációhajhászás, a botrányszagú események közreadásának vágya, részben pedig megveszekedett keresztényellenesség vezette. Nem hiába nevezte Theodor Mommsen, a kiváló ókortudós a Historia Augustát „a leghitványabb fércművek egyikének”. Diocletianus és Nagy Constantinus működésével kapcsolatban viszont sok esetben keresztény írók közléseire vagyunk utalva, és ezzel együtt egy ellenkező előjelű elfogultság következményeivel kell szembenéznünk. Itt elsősorban Nagy Constantinus fiának nevelőjére, a feltehetően 250 és 325 között élt *Lactantiusa* gondolunk, akinek különösen A *keresztényüldözők halála* című munkája érdemel figyelmet, valamint *Euszebiosz* kaiszariái püspök (élt kb. 260–339) *Egyháztörténet* című írására. Arra törekedtünk, hogy az egyes császárok életrajzát lehetőség szerint objektíven tárjuk olvasóink elé.

Végezetül még tisztáznunk kell néhány kérdést. Így azt, hogy mikortól kezdjük és meddig számítjuk a császárság korszakát? A római császárkor kezdetének időpontja sokkal kevesebb vitára ad alkalmat, mint annak megállapítása, hogy mikor lehet e korszakot lezártnak tekinteni. Kr. e. 31-ben az actiumi csatával Octavianus a maga számára biztosította a birodalom feletti egyeduraltat, miután a hosszúra nyúlt polgárháborúk utolsó mozzanataként legyőzte Marcus Antoniust. Négy évvel később, Kr. e. 27. január 13. és 16. között került sor arra, hogy a senatus a gyakorlat-

ban már megszerzett különleges előjogait formálisan is megerősítse, őt az *Augustus* megtisztelő elnevezéssel ruházza fel, és ezáltal a monarchikus hatalom a *principatus* formájában kezdetét vegye. A történettudomány e két időponthoz kapcsolja a római császárkor születését.

Már vitatottabb probléma a császárkor végének datálása. Igen gyakran a Kr. u. 476-os esztendő jelölik meg, amikor a germán származású zsoldosvezér, Odoaker megdöntötte az utolsó nyugat-római császár, Romulus Augustulus uralmát. A hazai történelemoktatásban ez a dátum nyert polgárjogot, ám jó tudni, hogy számos megfontolandó kifogás merült fel ellene. *Romulus Augustulus* ugyanis nem volt legitimnek tekinthető uralkodó, az egyetlen törvényes császár, *Julius Nepos* pedig még 480-ig élt, igaz, dalmáciai száműzetésben. Így maga a 476-os év nem volt meghatározó jelentőségű. A Nyugat-római Birodalom felbomlása már jóval korábban elkezdődött, ugyanakkor a kelet-római császárok továbbra is jogot formáltak az egykori teljes birodalomra kiterjedő hatalom gyakorlására. Ők csakúgy, mint a birodalomban élő rómaiak, az egységes állam eszméjéből indultak ki, és nem tekintették véglegesnek a kettészakadást.

Természetesen magának a birodalomnak két részre, Nyugat-római és Kelet-római Birodalomra való szakadása Kr. u. 395-ben is olyan esemény lehetett, amely egyesek szerint lezárhatta a császárkor történetét. Ugyanilyen fontosságot tulajdonítottak néhányra a Kr. u. 375-ös esztendőnek, amikor a hunok feltűntek a Volgánál, és ezzel jelentősen felgyorsult a birodalom bomlása. A másik végletet az a nézet képviseli, amely szerint a Római Birodalom és ezáltal a császárság végleges bukása 1453-ban következett csak be, amikor a törökök elfoglalták Konstantinápolyt.

A komolyan vehető vélemények újabbban az 527-től 565-ig uralkodó kelet-római császár, *Justinianus* uralmának végével zárják a római császárság történetét. Ő volt ugyanis az utolsó olyan uralkodó, aki még viszonylag reális eséllyel törekedett a birodalom egykori egész területének politikai

egységbe kovácsolására. Sikerült meghódítani Dalmácia, Itália, Szicília, Szardínia, Korzika és a mai Dél-Spanyolország területét, ám ezek a hódítások halála után sorra elvesztek. A Kr. u. VI–VII. század fordulójára már az addig életképes Kelet-római Birodalom is a tönk szélére jutott. Néhány évtizeddel később pedig a 635-től kialakuló arab–mohamedán nagyhatalom megkezdte az ősi kelet-római területek egy részének bekebelezését is. *Heraclius* császár 610-től 641-ig tartó uralma idejétől az egykor az egész földközi-tengeri világra igényt tartó Kelet-római Birodalom átváltozott lokális jelentőségű bizánci állammá.

A leghelyesebb tehát az, ha a római császárkort Kr. e. 31/27-től Kr. u. 550/600-ig számítjuk. Ma sokan úgy tartják, hogy legalább három lényeges pont támogatja ezt az időkeretet: 1. Egészen ezen időszak végéig megőrizték a földrajzilag és politikailag egységes birodalom eszméjét, és nem adták fel a reményt az újraegyesítésre. 2. A VI. századig még mindig a város az a tényező, amely a társadalom politikai és kulturális erejét tömöríti. A város a társadalmi élet centruma, és egyben kiindulópontja minden vallási, kulturális és politikai mozgalomnak is. Ez az egész birodalomra jellemző. A VI. század után azonban nyugaton a germánok révén a súlypont áthelyeződik a vidékre. 3. Egészen az V–VI. századig folyamatosan nyomon kísérhető egy *felső réteg* jelenléte a római társadalomban. Ennek tagjai a császárok szolgálatában álló hivatalnok arisztokráciához tartoztak. A nagybirtokok többsége az ő tulajdonukban volt. Ez a réteg csak igen lassan bomlott föl; nyugaton a germán hódítás, keleten pedig a korabizánci időszak nagy átszervezései következtében veszítette el politikai jelentőségét.

A körülbelül 600 éven át tartó császárkort általában két nagy periódusra osztják, és mi az előzőekben ezen periódu-

sok meghatározó egyéniségei közül mutattunk be néhányat. A császárkor első szakasza a Kr. u. III. századig tartott, és *Alexander Severus* császár Kr. u. 235-ben történt meggyilkolásával ért véget. Ezt a korszakot az jellemezte, hogy a császári hatalom törvények által körülbástyázva létezett, és az uralkodó csak mint a polgárok közül az első, vagyis *princeps* uralkodott alattvalói felett. A 235 és 284 közé eső átmeneti időszak a katonacsászárok kora volt. Akkor a birodalom gyakorlatilag az állandósuló polgárháborúk színhelyévé süllyedt. Az állam különböző területein az ott állomásozó seregek fővezéreit kiáltották ki császárnak, és ezek azután véres küzdelmet folytattak egymással az áhított főhatalom elnyeréséért. A sokévtizedes anarchia, amely alatt több tucat férfiú nyerte el inkább rövidebb, semmint hosszabb időre a császári címet, markánsan bizonyította, hogy a principatus eszközeivel nem lehet többé kormányozni a hatalmas birodalmat. A népvándorlás által felvetett biztonsági problémák, a peremterületek gazdasági és politikai jelentőségének növekedése, s ezzel szemben a centrum hanyatlása egyaránt a birodalomban fellépő és a széthúzás irányába ható erőknek kedvezett. Ezeket a gondokat csak a császári hatalom megújításával lehetett orvosolni. A 284-ben császárrá választott *Diocletianus* nevéhez fűződik a birodalom irányításának reformja s egyben a császárság új korszakának kezdete. Ebben az időszakban a császár már önkényúr, vagyis *dominus* a birodalom élén, akit jogi korlátok nem akadályozhatnak tevékenységében. A császári hatalomnak ez a jellege azután már nem is változott, hanem fennmaradt a császárkor végezetéig. Az előzőekből következően nevezik a császárkor princepszek által uralt első szakaszát *principatusnak*, míg második periódusát, melyben dominusok álltak az állam élén, *dominatusnak*.

AZ IDÉZETEK AZ ALÁBBI MAGYAR KIADÁSOKBÓL SZÁRMAZNAK

Appianos: A római polgárháborúk.
I–II. köt. Akadémiai Kiadó 1967.
Fordította: Hahn István

Cicero: Philippicák
Marcus Antonius ellen.
Európa Könyvkiadó 1990.
Fordította: Maróti Egon

Euszebiosz Egyháztörténete.
(Ókeresztény írók. IV. köt.)
Szent István Társulat 1983.
Fordította: Baán István

Historia Augusta. Gondolat Kiadó 1968.
Fordította: Terényi István,
válogatta: Ferenczy Endre

Josephus Flavius: A zsidók története.
Renaissance Kiadás 1946.
Fordította: Révay József

Julius Caesar: A gall háború.
Európa Könyvkiadó 1964.
Fordította: Szepessy Tibor

Julius Caesar: A polgárháború.
Magyar Helikon 1966.
Fordította: Ürögdi György

Lactantius: Az isteni gondviselésről.
Helikon Kiadó 1985.
Fordította: Adamik Tamás

Plutarkhosz: Párhuzamos életrajzok.
Magyar Helikon 1978.
Fordította: Máthé Elek

Res gestae divi Augusti.
Antik Tanulmányok. 1954. 4. köt.
Fordította: Borzsák István

Seneca: Vigasztalások.
Magyar Helikon 1967.
Fordította: Révay József

Seneca: A nagylelkűségről.
Helikon Kiadó 1988.
Fordította: Szőke Ágnes

Suetonius: Caesarok élete.
Európa Könyvkiadó 1961.
Fordította: Kis Ferencné

Tacitus összes művei.
Magyar Helikon 1970.
Fordította: Borzsák István

TARTALOM

BEVEZETŐ 5

A MONARCHIKUS ESZME MEGSZÜLETÉSE 7

CAIUS JULIUS CAESAR 7

A KORAI PRINCIPATUS 18

OCTAVIANUS AUGUSTUS 18

CALIGULA (CAIUS CAESAR) 34

CLAUDIUS 38

NERO 43

A PRINCIPATUS MEGSZILÁRDULÁSA 47

VESPASIANUS 47

HADRIANUS 52

A DOMINATUS KORA 55

DIOCLETIANUS 55

NAGY CONSTANTINUS 66

UTÓSZÓ 71

FELELŐS KIADÓ KOCSIS ANDRÁS, A KOSSUTH KÖNYVKIADÓ IGAZGATÓJA
SZERKESZTETTE BENKE ZSUZSA
KÉSZÜLT A GYOMAI KNER NYOMDA KFT.-BEN
FELELŐS VEZETŐ SZÁSZ IMRE ÜGYVEZETŐ IGAZGATÓ
A BORÍTÓ ÉS A TIPOGRÁFIA KUN GÁBOR MUNKÁJA
TERJEDELME 7 (A/5) ÍV